

ЎЗБЕК АДАБИЁТИ ДУРДОНАЛАРИ

ЎТКИР
ҲОШИМОВ

• ҲИКОЯЛАР •

• ТАНЛАНГАН АСАРЛАР •

ЎТКИР ҲОШИМОВ

ҲИКОЯЛАР

3 - наشري

„О‘QITUVCHИ“ НАШРИЁТ-МАТБАА ИЖОДИЙ УЙИ
ТОШКЕНТ — 2018

УЎК: 821.512.133 – 32
КБК 84.(5Ў)6
Х 79

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Ўткир Ҳошимов асарлари миллионлаб китобхонларнинг маънавий мулкига айланиб улгурган. Ёзувчининг асарларида Инсон қисмати бор, Инсон дарди, қувонч ва изтироблари бор.

Ўзбек ҳикоячилиги ривожига салмоқли ҳисса қўшган адибнинг мазкур китобга жамланган турли йилларда ёзилган энг сара ҳикоялари ҳам китобхонларни бефарқ қолдирмаслиги шубҳасиз.

© Ў. Ҳошимов

© „O‘qituvchi“ НМИУ, 2018

ISBN 978-9943-22-290-8

370/4

Заминота Аки

ОДАМ ОВОЗИ

Мастура хола ярим уйғониб, ёнини пайпаслади. Асқаржонни тополмай бирпас гаранг бўлиб ётди-да, кўзини очди. Кун ёйилиб кетибди. Уй ичи жимжит. У ўрнидан туриб ўтирди. Гулдор ёшиқнинг тагини тимирскилаб, илиққина нос шитасини топди. Тиззасини қучоқлаб ўтирганича ишик томонга қараб қўйди. Секин хўрсинди. Данагидан мағзи ширин дегандек, неварасига ўрганиб қолган экан. Асқаржон доим уни „ачом қилиб“ ётар, мана шунақа хаёл суриб ўтирганида, ишикни тарақлатиб очиб кириб қолар, уй бозор бўлиб кетарди. Мана, уч ҳафтаки, Асқаржон йўқ. Отаси „дом“га кўчиб кетган. Йўлдошали ҳам, келини ҳам юринг деб, аввало қисташди, Мастура холанинг ўзи кўнмади. Икки хонали секция экан. Ўр-хотин ёш... Бунинг устига чолининг чироғини ўчириб, ҳайҳотдай ҳовлини ташлаб қаёққа борарди.

Мастура хола яна неварасини ўйлади. Асқаржонни боғчага беришган экан. Ичикиб қолмасинда ишқилиб...

У секин айвонга чиқди. Куз ҳам келибди. Айвон зинасидан этакдаги ҳужрага, ундан бурчакдаги ошхонагача чўзилган силлиқ йўлкага олма хазонлари тўкилибди. Гулзордаги райҳонлар шалнайиб қолибди.

Мастура хола инқиллаб зинадан тушди. Ошхонага кириб, самоварга ўт ташлади. Тандир олдида

ётган чўлтоқ супургини олиб, чап қўлини тиззасига тираганича энкайиб йўлкани супурди.

Ёлғиз ўзи чой ичкиси келмади. Пастак гиштин девордаги туйнукдан қўшни ҳовлига мўралади. Ўртадаги сўрида кўрпачага мук тушганча, яланғоч товонларини бир-бирига уриштириб китоб ўқиб ётган қизни кўриб, овоз берди:

— Лола, ойингни чақир.

— Ойим ишга кетганлар.

— Ҳа-я, бугун сешанба-я!..

Холпошша интернатда ишлайди. Кун ора боради.

Мастура хола бирпас иккиланиб турди-да, яна қиздан сўради.

— Ўзинг чой ичдингми?

— Ичдим, — деди қиз китобдан бош кўтармай.

Мастура хола нари кетди. Наридан-бери икки пиёла чой ичиб, кўчага чиқди. Дарвоза ёнидаги ёғоч ҳарракка ўтирди. Кўча бошида кўйлакчан ўйнаб юрган қора-кура болалар уни кўриб қолишди-ю, қий-чув кўтариб, олдига келишди.

— Ая, Асқар қачон келади? — деди болалардан тикроғи ҳарракка, Мастура холанинг ёнига ўтириб.

Қизиқ, ёши олтмишдан ошибди-ю, болалар уни буви эмас, ая деб чақаришади.

Мастура хола бармоқларини букиб, ҳисоблай бошлади. Бугун сешанба бўлса, чоршанба, пайшанба... Ҳали тўрт кун бор экан.

— Эртага, — деди у болага қараб. Кейин илдам ўрнидан турди. — Кетмай турунглар.

У уйга кирди-да, вазадаги попук-қанддан кафтида олиб чиқди. Болалар конфетни олиб, қий-чув кўтарганча диконглаб кетиб қолишди.

Мастура хола бошини бир ёнга ташлаганча ўтираверди. Дераза олдига қатор экилган олча-

тардан шовиллаб хазон тўкилди. Устига ўргимчак тўри синиган бир дона қизғиш япроқ шундоқ унинг титқасига тушди. У хазонга узоқ қараб қолди. Кейин шипиллаган қадам товушларини эшитиб, бошини кўтарди.

Вой, Замира! — деди негадир қувониб. Елкасига сумка осиб, қора атлас кўйлак кийиб олган Замира салом бериб, кўришиш учун кифтини тутди. Замира нариги маҳалладаги Қажом сартарошнинг қизи. Уч ойми-тўрт ойми бўлди, битта бола билан эридан чиқиб келган. Почтачилик қилди.

Йўлдош акамнинг журнаlines олиб келдим. — Замира сумкасини ҳарракка қўйиб, ундан кук муқовали юпка журнал чиқарди.

Мастура хола журнални олиб, муқовасидаги катта-катта ёзувларга тикилди.

Йўлдош аканг йўқ, — деди у журнални ҳарракка ташлаб. — Дўмга кетди.

— Вой, кўчиб кетишдими? — Замира ҳайрон, Мастура холанинг кўзига тикилди. — Сиз қолдингизми?

— Ман дўмда нима қиламан?! Бир кун туриб қон бўлиб кетдим. Келин ойинг ишда. Неварам боғчада. — Мастура хола билинтирмай хўрсиниб қўйди. — Ў-ўтирибман, — деди чўзиб. — Худога шукур, Йўлдошали ҳамма нарсани ғамлаб берган.

Замира сумкани олиб, елкасига илди. Авваллари у хат-пат олиб келса, эшиқдан ташлаб кетарарди. Ҳозир Мастура хола Замира билан гаплашгиси келди.

— Қизинг катта бўлиб қолдими? — деди у Замиранинг сумкасига қараб қўйиб.

— Юрибди, — деди Замира секингина.

— Эрингдан хабар йўқми?

Замиранинг ранги ўчди.

— Унақа эрдан қаро ер яхши... Битта боламни ойдинда оёғим билан боқаман.

— Уйга кир, чой дамлаб қўйдим, — деди Мастура хола ялингудек бўлиб.

— Раҳмат, хола, — Замира сумкасига имо қилди. — Ҳали анча хатим бор. — У бошини бир ёнга ташлаганча тез-тез юриб кетди.

Аксига олиб, маҳаллада кампир кам. Тошбуви раҳматлик кўкламда қазо қилди. Жаннати хотин эди шўрлик. Тўхтамиш Самарқандга, қизиникига кетган. Отинникига борсамикан?.. Йўғ-е, иғво қилиб, одамнинг юрагини бузади. Фалончининг қизи мундоқ, пистончининг ўғли ундоқ. Савил! Олдин ўзингни бил! Ажаб бўлди. Қизи бир кечада қочиб кетди. Уч ойдан кейин қўчқордай ўғил туғиб келди. Ўла, бешик тўйи қилиб бердинг-ку...

Мастура хола у-бу билан ўзини овутмоқчи бўлди-ю, кўнглига сиғмади.

Кеч кирди. Мастура хола Йўлдошали келса керак, деганди. Йўқ, дараги бўлмади. Авваллари кун ора келиб турарди. Кейин камқатновроқ бўлиб қолди. Майли, ўғилдир-қиздир, ўзидан тинсин.

Тавба, кексайганингдан кейин одамга унча мунча нарса ёқмай қоларкан. У Холпошникига чиқиб телевизор кўрмоқчи бўлди-ю, кўнглига сиғмади. Уйга кириб чўзила қолди. Гулдор шифтга тикилганча узоқ ётди. Бултурлари дуруст эди. Шу кўкламдан буён кўп чарчаيدиган бўлиб қолди. Оёқлари қақшаб-қақшаб оғрийди. Холпош ҳам телевизорни ўчирди, шекилли, сукунат чўкди. Уй ичидаги зулмат яна ҳам қуюқлашиб кетгандек бўлди.

Нимагадир Мастура холанинг юрагини кўрқинчга ўхшаган бир нарса ғижимлай бошлади. Қачондир, қаердадир қулоғига чалинган гап хаё-

нига келди. „Ўғлинг еб, ўрга кетар, қизинг еб, қирин кетар, ўз чолингдан қўймасин!“

Кўнгил қурсин... Бўлмаса шу топда чолини эс-
лабдими! Раҳматлик, унинг ўз қўлида жон берган
эди. Унда Йўлдошали Масковда — ўқишда эди...
„Ўргатасини ерга қўйиб, топганимиз ҳам, тутгани-
ми ҳам шу, — деган эди у ўлар чоғида, — минг-
лаш минг розиман. Чироғимни ўчирмаса бўлди“.

Ўғил-қизнинг ҳоли шу экан-да. Чилласи чи-
қар чиқмас қошини қара, кўзини қара деб бир
қулонаркансан. Тили чиқиб, оyiи деса бир сую-
наркансан. Ўзинг емай-едириб, киймай-кийдириб,
калга қилиб, энди оғзим ошга етди деганингда,
қиз эрим деркан, ўғил хотиним деркан, ўзи би-
лан ўзи овора бўларкан, кетаркан. Бўлмаса, домда
нима қилади. Шундоқ данғиллама уyiи бўлса, ҳов-
лиси бўлса. Шунча йил кутиб, навбатим келга-
нида олмайманми, дейди. Бошқага бер. Уyiи йўқ-
ларга бер. Келин ҳам ўзига еткунча... Қишда у
ёқда, ёзда бу ёқда тураверамиз, эмиш. Тагин, си-
ним юрасиз, дегани ортиқча. „Иккита хона экан.
Бир амаллаб жойлашармиз“, дейди.

Майли, шунчалик ҳурмат қипти, барака топ-
син, ўзидан тинсин. Яйрасин-яшнасин... Ўзи бўл-
са, кўзи тирик экан, чолининг васиятини ерда
қолдирмайди.

Мастура хола қачон ухлаганини билмади. Яна
кун ёйилганда турди. Яна кечгача кутди. Йўлдош-
али бугун ҳам келмади. Мастура хола, айниқса,
Аскаржонни соғинди.

Ҳа, бола-я! Ақалли ўғлингни етаклаб ров ке-
либ, ров кетсанг, ҳақинг кетадимми?

У кечқурун Холпошшаникига чиқди. Она-бола
сўрида ош еб ўтиришган экан, дик этиб ўрнидан
туришди. Холпош сўри панжарасидан энгашиб,
Мастура хола билан айланиб-ўргилиб кўришди.

— Қайси юртдансан, болам? — деди қорача йигитга қараб. Кейин ёнидан жой кўрсатди. — Ўтир.

Йигитлар жомадонларини оёқлари орасига олиб ўтиришди.

— Анжандан, — деди бояги йигит. Рангпар бола ҳам бошини силкитиб жилмайиб қўйди.

— Ўқийсизларми?

— Ўқиймиз, — деди яна ўша йигит. — Политехническийда.

— Бу ёқда қариндошларинг борми? — деди Мастура хола яна жомадонга қараб.

— Йўқ, — деди йигит бош чайқаб, — квартир қидириб юрибмиз, буви. Ётоқхона бору, квартир тинчроқ-да...

Мастура холанинг кўнглида ноаниқ, аммо маъийн илиқлик пайдо бўлди.

— Бу атрофда квартир қўядиган одам йўқ-ми? — деди рангпар йигит ўртоғининг елкаси оша Мастура холага қараб.

Мастура хола йигитларга бошдан-оёқ қараб чиқди. „Жой ўлсин! Нима, ейилиб қолармиди? Шулар ҳам ўқийман деб онасининг бағридан чиқиб келган-да...“

— Юринглар, — деди у ўрнидан туриб.

Йигитлар ҳайрон бўлиб бир-бирларига қараб қўйишди.

— Кўтарсанг-чи, юкингни, болам!

Учовлари олдинма-кетин айвонга чиқишди.

Мастура хола Йўлдошалининг хонасини очди.

— Кириглар.

Йигитлар шифтга „ҳовуз“ қилиб гулдор фанер қоқилган, деразаларига шойи дарпардалар тутилган уйга киришга ботинолмагандек эшик олдиди туриб қолишди.

— Бизга аши уям бўлавуради, — деди қорача йигит ҳовли этагидаги хужрани қўли билан кўр-

сатно. Мастура хола индамасдан эшикдан нари кетди.

Киринглар, гиргиттонлар, — деди илтимос оҳингига. Йигитлар бир-бирларига қараб-қараб ич-карига киришди-да, жомадонларни девор тагига қўйишди.

Ҳақи қанақа бўлади, буви? — деди қорача йигит эшик тавақасидан ушлаб туриб.

Ўқишларингга бораверинглар! — деди Мастура хола унга қарамай.

... Кечқурун бир қозон мошкичири қилди. Анжаликлар мош овқатни хуш кўрмайди, дейишарди. Майли, келишсин-чи...

У гулзор четидаги водопроводда лаган ювиб турган эди, йўлак томондан қадам товушлари эшитилди. Кейин янгроқ овоз қулоқлари остида жаранглаб кетди.

— Ая!

Мастура хола лаганни ерга қўйиб, чўнқайганча кучоғини очди. Қип-қизил жемпер кийиб олган Асқаржон пилдираб келиб унинг кучоғига отилди. Мастура хола унинг у юзидан-бу юзидан ўнди. Нимагадир қорайиб қолгандек кўринди кўзига.

Майда-чуйдалар солинган тўрхалта кўтариб олган Йўлдошали жилмайиб келиб салом берди.

— Мана, йўқолиб кетганлар келди, ойи, — деди айбдор оҳангда.

„Ўзгариб кетибдими, кўзлари киртайиб қолибдими?“

Мастура хола сўрагиси келди-ю, ийманди, келини билан кучоқлашиб кўришди. Бўйнига осилиб олган Асқаржонни кўтариб уйга олиб кирди.

Икковлари дастурхон ёзишаётган эди, айвондан Йўлдошалининг товуши келди.

— Бу кимники, ойи?

Мастура хола Асқаржонни тиззасига олди-да, ўтирган ерида жавоб қилди.

— Квартир кўйдим.

Тахмондан кўрпача олаётган келиннинг қўллари ҳавода қотиб қолди. Мастура хола унинг ҳайратланиб тикилиб турган чиройли кўзларига қараб кўйди-да, Асқаржоннинг бошини силади.

— Квартир дейсизми? — деди келини кўрпача ёзаётиб.

— Ҳа, — Мастура хола унга қарамай Асқаржондан сўради. — Боғчага боряпсанми?

— Энди бормийман! — Асқаржон унинг пинжига кирди. Йўлдошали эшикдан қовоғини солиб кирди-да, костюмини ечиб, қозиққа илди.

— Нима қиласиз бошингизни қотириб, ойи! Юринг десак, у ёққа бормадингиз! Нимангизга етказолмаяпсиз?

„Ҳаҳ, бола-я! Кўпайгур-а! Онанг пулни нима қилади? Нафақа пулидан ўлимлигиниям ғамлаб кўйибди“.

— Мусофир болалар экан, — деди Мастура хола секин.

Овқат устида гап-сўз бўлмади. Чойдан кейин Йўлдошали туриб костюмини кийди. Асқаржон пайқаб қолди, шекилли, Мастура холанинг бўйнига осилиб олди.

— Ман кетмийман.

Онаси унинг қўлидан тортди.

— Боғча опанг хафа бўлади, ўғлим.

Асқаржон йиғлаб юборди.

— Аямминан ётаман, — деди оёғини типирлатиб.

— Вой, сенсиз битта ўзим кўрқаман! — деди онаси уни кўтариб. — Опанг ёлғиз қолса майлими?

Йўлдошали уларнинг жанжалига бир оз қараб турди-да, нимагадир ийманиб, илтимос қилди.

Сиз ҳам юра қолинг, ойи!

Унинг гуноҳкор одамдай ялиниши Мастура хонанинг юрагини эзди. Бола-да, бола! Шу топда нима қилади уни судраб.

Эртага бораман! — деди Мастура хола кўнг-ли ийиб. — Жон болам! Эртага ўзим бораман.

Мастура хола уларни кўча эшиккача кузатиб чиқиб, орқасига қайтди.

Анчагача қулоғи тагида Асқаржоннинг йиғиси янгилиб турди.

Уй ичи яна жимжит бўлиб қолди. Анчадан кейин айвонда гурс-гурс қадам товушлари эшитилди.

Катта-катта қоғоз халта кўтарган йигитлар олдинма-кетин кириб келишди.

Қорача йигит каттакон ошқовоқни токчага қўйди.

— Эртага бир сомса қилиб бермайсизми, буви! Гандир бор экан.

Уйингга бугдой тўлгур-ей! Бу йил ўзи ҳам қо-воқ сомса емаган эди-я!..

Мастура хола хонтахтага бир лаган мошки-чири келтириб қўйди.

— Ўзингиз емайсизми, буви, — деди қорача йи-гит қошиқни қўлига олиб.

— Ман едим, — деди Мастура хола. — Билма-дим, мошовқат санларга ёқадими, йўқми...

— Ёққанда қандоқ!

У болаларнинг овқат ейишига қараб жимгина ўтирди.

— Ёлғиз ўзингиз турасизми? — деди рангпар йигит шошилмасдан қошиқ сола туриб.

— Нега? — деди Мастура хола жилмайиб. — Ўғ-лим бор. Неварам бирам ширинки... Ҳозир келиб кетишди.

— Бошқа ёқда туришадими?

— Нега бошқа ёқда турсин. — Мастура хола гурур билан гапирди. — „Сентир“дан секция олишган! Бирам яхши. Ҳаммоми бор, газми бор. Ўғлим боёқишга қийин. Катта жойда ишлайди. Шунданшунга қатнаш осонми? Ўзим қўймадим. Ишхонангга яқинроқ жойдан уй олгин дедим.

Бир оздан кейин йигитлар нариги уйга кириб кетишди. Мастура хола деразани очиб қўйди. Кўрпача ёзиб чўзилди. Хонага муздак куз ҳавоси кирди.

Нариги хонадан йигитларнинг овози эшитилиб турарди.

— Шах!

— Тўхтанг... қайтадан юрайлик, ҳали қандоқ эди?

— Ашанақасиз-да энди...

Бир вақт эшик қия очилиб, қорача йигит мўралади.

— Чой ичасизми, буви? Кўк чой дамладик.

— Йўқ, — деди Мастура хола ўрнидан ярим кўзғалиб. — Ўзларинг ича қолинглар, гиргиттон...

У чироқни ўчирди. Нариги уйдан ҳамон йигитларнинг гангур-гунгур суҳбати эшитилиб турар, ора-чора қаҳ-қаҳ кулги садоси янграб эди.

„Боёқишлар! Ўқийман, одам бўламан деб шунча жойдан келишибди. Мусофирчилик осон гапми? Худо билсин, оналари қай аҳволда ўтирганикин?“

Унинг кўзлари секин-секин юмила бошлади. Қўшни хонадаги овозлар ҳамон тинмас, негадир бугун Мастура холанинг бағри бутун, кўнгли тинч эди. У бора-бора ухлаб қолди. Неча кунлардан буён биринчи марта ёнбоши ерга тегиб, ором олиб ухлади.

1969

УЗУН КЕЧАЛАР

Ёш ёзувчи Марат Азизов нашриёт директори-
лан ранжиди. Шу йил унинг тўртинчи китоби чи-
қиши керак эди. Директор китобнинг тиражини
ун минг нусхадан оширолмаимиз деб туриб олди.
„Қоғоз етишмаяпти“, деди у ночор қиёфада.

Марат китобига эллик мингдан ортиқ буюрт-
ма келганини билар эди. Ётиғи билан тушунти-
ришга ҳаракат қилди. Барибир натижа чиқмади.
„Министрга учрашинг, — деди директор. — Буни
мен ҳал қилолмайман“.

„Одамлар ўқимай, йиллаб дўконда чанг босиб
ётадиган китобларни чиқаришади, — деб ўйлади
Марат иккинчи қаватга, вазирликка чиқиб борар-
кан. — Тагин қоғоз етишмайди дейишади“.

У вазирни танимас, аммо ёш ижодкорларни
яхши кўришини кўп эшитган эди. „Хотиржам га-
пиришим керак“, деб ўйлади у залворли эшик-
нинг қуббадор тутқичидан ушлаб тортар экан.

Қабулхона эшигидан юқоригача гулдор пойан-
доз тўшалган эди. Хонанинг икки четида қатор-
қатор стуллар. Дераза тагидаги стол ёнида котиба
ўтирарди. У тирсақларини машинка қопқоғига ти-
раганча аллақандай китоб ўқир, зангори дарпарда
тутилган деразадан тушаётган қуёш нурида қиз-
ғиш ҳиндий рўмоли, қисқа энгли атлас кўйлаги
ловиллаб ёнарди.

— Мумкинми? — деди Марат ҳамон эшик тут-
қичини қўйиб юбормай.

Қиз китобдан бош кўтарди-да, негадир жил-
майди. Унинг чехраси тиниқ, жилмаygанида кўз-
ларида алланечук жозибали бир ўт порлаб кетар
эди.

— Келинг, — деди у секингина.

„Чиройли қиз экан, — деб ўйлади Марат гул-

дор пойандоздан авайлаб юриб бораркан. — Нимагадир қабулхонада доим чиройли қизлар ишлайди“. Шу пайт у қизнинг қўлидаги китобни таниб қолди. Зангори муқовасиданоқ таниди. Бу ўзининг китобчаси, университетни битираётган йили чиққан қиссаси эди. Илгарилари у бировнинг қўлида китобини кўриб қолса ҳаяжондан юраги гурсиллаб кетарди. Йўқ, кейин-кейин кўникиб қолди. Ҳозир ҳам китобга қарамасликка ҳаракат қилиб, ёнбошдаги эшикка имо қилди.

— Домла бормилар?

— Қобил Қодирович шу ердалар, — қиз яна жилмайди. — Аммо бугун қабул йўқ. Чоршанба кунни келасиз. Мен рўйхатга ёзиб қўяман. — У китобчани стол чеккасига қўйди-да, қалам-қоғоз олди.

— Фамилиянгиз?

— Азизов.

— Исмингиз?

— Марат.

Қиз ёзишдан тўхтаб, ярқ этиб бир унга, бир китобчага қараб қўйди.

— Қаерда ишлайсиз?

Марат қизнинг шубҳаланаётганини кўриб, жилмайди.

Қиз қошини чимириб, совуққина сўради.

— Қасбингиз борми?

— Бор, — деди Марат. Кейин ийманиб айтди. — Ёзувчи... Ёш ёзувчи.

Қиз қаламини стол устига қарс ташлади.

— Ҳазилни ёмон кўраман!

— Мен ҳам... — Марат шартта бурилди-да, пойандоз бўйлаб шаҳдам-шаҳдам юриб кетди. Хона ўртасига етганида эшик очилиб, қизғиш сочли сепкилдор қиз бош суқди.

— Ҳилола... — У Маратни кўрди-ю, қизариб кетди. Салом бериб йўл бўшатди.

„Оти Ҳилола экан-да“, деб ўйлади Марат. Лекин котиба томонга бурилиб қарамади. Эшикни оҳиста ёпиб, чиқиб кетди.

— Ким у, Замир? — деди Ҳилола ҳозиргина енгилган эшикка имо қилиб. — Танийсанми?

— Вуй, танимадингми? — Замира хона ўртасида туриб қолган, сепкилдор юзи ҳамон ловиллаб ёнар эди. — Марат Азизов шу-да! Курсимизда учрашув бўлганида кўрганман.

— Мен бўлсам... — Ҳилола ҳижолатдан қизариб китобчани кўлига олди. — Ҳазиллашяпти деб ўйлабман.

— Уришдингми?

— Қаёқдан билай? — деди Ҳилола бўшашиб. — Мен Марат Азизов катта киши бўлса керак, деб юардим.

— Вой, ҳали уйланмаган-ку. — Замира билатонлик қилиб унинг кўлидаги китобни кўрсатди. — Шу китобда ўзини ёзган-да! У доим ўзининг бошидан ўтганларни ёзади. — Замира бир нафас хаёл суриб турди-да, сўради. — Кимда иши бор экан?

Ҳилола унинг кўзидаги айёр табассумни кўриб, атайлаб бепарво гапирди:

— Қобил Қодировичнинг олдига кирмоқчи экан. Замира секингина уф тортди:

— Мен министр бўлсам, унинг илтимосига дарров хўп дердим... Чиройли-а? — Ҳилола ўзининг қизара бошлаганини пайқаб, дераза томонга қараб олди.

— Бор, хонангга чиқ!

Замира қарсак чалиб кулиб юборди.

— Эҳтиёт бўл, Марат Азизовнинг мухлислари кўп.

Ҳилола унга қайрилиб қарамас, аммо шу топда қилаётган тегажаклиги ёқар эди. У китобчани

шошилинч варақлар, бир нарсани ўйларди. „Ўзининг бошидан ўтганларни ёзар экан-да“. Ҳилола Маратнинг бошқа ҳикояларини ҳам ўқиган, ҳар гал янги қўшиқ эшитгандай роҳат қилиб, ҳаяжонланиб ўқиган эди.

„Нега чоршанбада келасиз дедим, — деб ўйлади у дераза ортида оҳиста силкиниб турган сарғиш чинор япроқларидан кўз узмай. — Душанбада ҳам қабул бор эди-ку“.

* * *

Чоршанба деган кун Ҳилоланинг хаёлида ҳеч қачон шунчалик кўп чарх урмаган эди. У тонг отиши-ю, кеч киришини ҳеч қачон шунчалик орзиқиб кутмаганди. Ора-чора Замира кириб қолар, худди Ҳилоланинг кўнглидагини билиб тургандай Марат Азизовдан гап очар, ҳар сафар: „Эҳтиёт бўл, ёзувчининг мухлиси кўп бўлади“, деб қўяр эди.

Ҳилола парво қилмади. У ёзувчилар гўзалликни яхши кўрадилар, деб кўп эшитган. „Шундоқ экан, бўпти-да, Ҳилола чиройли қиз“.

Ўша куни у ўзига оро берди. Сочини чиройли қилиб турмаклади. Янги кофта кийди.

Марат кириб келганида у деразадан сершовқин кўчани томоша қилиб турар эди. Аммо эшикни очган киши худди шу — Марат эканлигини ички бир туйғу билан сездию, лекин бурилиб қаради.

Юраги типирчилаб уриб кетганини, юзлари ловиллаб ёнаётганини пайқаб, беихтиёр жилмайиб қўйди.

— Мумкинми? — Марат худди ўша кундагидек оқ кўйлак, қора шим кийиб олган, эшик тутқичидан ушлаб турарди.

— Келинг, — Ҳилола овози титраб, салом берди.

Марат бўш стулларга қараб сўради.

Менинг навбатим келдими?

Қобил Қодирович чет элга кетдилар, — деди Ҳилола хотиржам гапиришга уриниб. — Ўн беш кунлардан кейин келадилар.

Майли, ўн беш кундан кейин келаман.

У энди бурилиб кетаётган эди, Ҳилоланинг кўларига аллақандай савол борлигини билиб тўхтати.

Бир нима сўрамоқчимисиз? — деди қизнинг кўларига тикилиб.

Шу ондаёқ хаёлига яна ўша фикр келди. „Чиройли қиз. Ким билсин, ақли қанақайкин. Кўпинча, қизлар ўзларининг гўзалликларини пайқанса, ақлларини ишлатмай қўядилар-ку...“

Ҳилола қизариб-бўзариб тортмадан китобчани олди.

— Шу сизнинг китобингизми?

Марат индамай бош силкиди.

— Қанақа қилиб ёзасиз?

Марат беғараз кулди.

— Стол ёнига ўтириб ёзаверади-да. — Шундай ледию, қизнинг ўзи билан гаплашгиси келиб турганини сезиб, юраги илиқ ҳаяжондан типирчилаб кетди. Ўша — биринчи марта кўрганидан буён бу қизни кўп ўйлаганини, аммо негадир унутишга ҳаракат қилганини эслаб, жилмайди. — Бу ҳам бир касб-да, Ҳилола.

— Барибир тушунолмайман.

— Яхши, — деди Марат унинг кўришгиси келиб турганини сезиб. — Хоҳласангиз бугуноқ тушунтиришга ҳаракат қиламан. Кечқурун соат олтида Анҳор кўприги олдида кўришамиз.

У қизнинг розилигини сўраб ҳам ўтирмади. Бориши аниқлигини билиб, кескин бурилди-да, чиқиб кетди.

Улар Анҳор ёқалаб боришар эди. Сув жимгина оқар, қоп-қора тўлқинлар устида қирғоқдаги чироклар шодасининг акси силкиниб турарди. Қаердадир трамвайларнинг ҳорғин ноласи эшитилади. Куз ҳавосида кеч очилган гулларнинг ўткир, нозик иси кезади.

— „Сўнган юлдуз шуъласи“да ўзингизни ёзганмисиз?

Марат таққа тўхтади-да, Ҳилоланинг кўзларига тикилди. Неон лампалар нури остида қизнинг чеҳраси бир оз рангсиз, аммо жозибали кўринар эди.

— Ким айтди сизга?

— Ўзим... — Ҳилола ёлғон гапирганидан уялиб, юзини ўгирди-да, секин-секин юриб кетди. — Мен ҳамма ёзувчилар ўзининг бошидан ўтганини ёзди, деб ўйлайман.

— Йўқ! — Марат кескин бош чайқади. — Унақа бўлса кундалик ёзиб қўя қолган маъқул эмасми?

Ҳилола тушунмади.

— Ҳаммасини ичингиздан тўқиб чиқарасизми? Бўлмаса ёзганларингиз ёлғон экан-да.

Марат анчагача индамай борди-да, сўради:

— Ўша китобдаги гапларга ишондингизми, ахир?

Ҳилола ювош бош силкиди.

— Мен Ферузани худди ўзимга ўхшатдим.

— Демак, ёлғон эмас экан-да.

Ҳилола барибир тушунмади.

— Сиз ёзувчиларга маза! — деди ўйланиб. — Илҳом келганда китоб ёзасизлар. Ҳамма сизларни мақтайди...

— Илҳомнинг ўзи нима? — деди Марат унинг гапини бўлиб.

Ҳилола соддалик билан елкасини учуриб қўйди.

Билмасам... „Илҳом париси“, „илҳом гулшани“ яна алланималар дейишади-ку. — У ўгирилиб қараб, яна елкасини учирди. Шу топда шунчалик солла, шунчалик яхши кўриниб кетдики, Марат уни билакларидан маҳкам ушлаганча қаҳ-қаҳ уриб кўчиб юборди. Жимжит боғ устида Маратнинг кўчиси жаранглаб акс-садо берди. Қайсидир чинор шохида мудроққа кетган қушлар „гув“ этиб қоронғи осмонга қўтарилди.

Ҳаммаси мавҳум гап! — деди Марат култидан нафаси қайтиб. — Илҳом ҳаммада ҳам бўлади. Илҳом — тез, осон, маза қилиб ишлаш дегани. — Кейин у бирдан жиддийлашди-да, секин қўшиб қўйди. — Гоҳо ойлаб-йиллаб қийналиб, битиролмай юрган ишингизни бир кунда бажариб қўясиз. Шунақа ишлайсизки, ўзингиз ҳам роҳат қиласиз...

Қизғиш чироқ ёниб турган симёғоч тагидаги ғирракка ўтиришди.

Ҳилола унга зимдан қараб қўйди. Марат оёқларини чалиштириб, тиззасига кафтини қўйганча, ишдамай ўтирар, сувга тикилиб ниманидир ўйлар эди. Ҳилола энди бояги гаплардан зерика бошлади. У Маратдан бошқачароқ, ўзи ҳам маъносини тушуниб етмаган сирлироқ гап кутар эди.

— Шу ерни жуда яхши кўраман, — деди Марат уйчан овозда. — Нимагадир тинч, ёлғиз ҳис қилгим келади ўзимни. Шаҳарнинг шовқинидан бешиб кетади одам.

— Дам олиш куни биз пахтага чиқар эканмиз, — деди Ҳилола ишхонадаги янгиликни эслаб.

— Кеча университетда бирга ўқиган ўртоғимдан хат олдим, — деди Марат унинг гапини эшитмагандек, ҳамон сувдан кўз узмай. — Қишлоқда ўқитувчилик қилади. Раисни район газетасида тан-

қид қилиб ёзгани учун колхоздан кўчиб қутулибди. — Марат чуқур хўрсинди. — Аслида айб фақат раисда эмас-ку...

Ҳилола унинг қийналиб, эзилиб гапираётганини кўриб, ачинди.

— Дунёда ёмон одамлар кўп-да... Қўйинг, ўйламанг...

Марат ярқ этиб қаради.

— Ёмон одам... — деди синиқ оҳангда. — Ҳали сиз ёзувчиларга маза, китобини ёзиб юраверади, дедингиз... Баъзан шунақа бўладики... — У афсус билан жилмайди. — Мана, сиз... Бировни ёмон кўрсангиз, гаплашмай қўя қоласиз. Унинг яхши томонларини қидириб ҳам ўтирмайсиз. Туғилганида ҳаммаям пок бўлади-ку. Ёзувчи душманидан ҳам дўст ахтаради. Ўшани тушунишга ҳаракат қилади.

Ҳилола яна зерика бошлади.

— Кетайлик-а, — деди Марат унинг истагини пайқаб.

Кўприкдан ўтиб кетишаётганида Марат панжарага суяниб тўхтаб қолди.

— Ана сиз! — деди болаларча хушчақчақ оҳангда. Ҳилола муздай темир панжарага кафтини босганча ҳайрон бўлиб сувга қаради.

— Ана, ана, сузиб юрибсиз, — деди Марат сув юзида қалқиб турган ингичка ойни кўрсатиб. — Ўша сизсиз-да!

Ҳилола, юрагида илиқ туйғулар уйғониб, Маратга меҳр билан қараб қолди. Энди у боягидек ўйчан, вазмин эмас, гўдакдек содда бўлиб қолган эди.

* * *

— Кино ёқдимиз? — деди Ҳилола елкаси оша бурилиб қараб.

У нафис пуштиранг жемпер кийиб олган, сочинни баланд қилиб турмаклаган эди.

Марат йўлкада сочилиб ётган хазонларни шитирлатиб босиб бораркан, орқага қараб қўйди. Саннат саройининг яхлит ойналаридан нур ёғилиб турарди.

Йўқ, — деди у ўйчан овозда. Кейин яна хазонларни шитирлатиб босиб борди-да, ўша хаёлча алпозда давом этди. — Бир аёлнинг эридан ажралишини оқлаш учун бутун қишлоқ аҳлини қоп-қорага чиқариш шартмикин?

Ҳилола кулди:

— Агар ўша қишлоқда аёлни тушунадиган одам бўлмаса-чи?

— Наҳотки? — Марат худди касбдошлари билан баҳслашаётгандек қизишиб кетди. — Наҳотки бутун бошли қишлоқ қоп-қора бўлса? Наҳот ўша хотиннинг ўз иззат-нафсини ҳимоя қилишга уришётганини тушунадиган биронта одам топилмаса?

Ҳилола бир нафас жим борди-да, ҳозиргина экранда кўрган воқеалардан яна ҳаяжонланиб кетди.

— Сизнинг „Бир лаҳзалик қувонч“ ҳикоянгизда ҳам шунга ўхшаш воқеа тасвирланган эди. Лекин сиз унда хотинни эмас, эрни ҳимоя қилгансиз. — У жилмайиб Маратга қараб қўйди. — Ўша ҳикоянгиз менга ёқмаган.

Марат тўхтаб қолди. Ҳилола ҳам уч-тўрт қадм юриб борди-да, пастак арғувон соясида тўхтади. Марат унинг чехрасини аниқ кўрмаса ҳам, жилмаяётганини билиб турарди.

У бундан уч йил илгари журналда чиққан ҳикоясини эслади. Институтни битирган ўқитувчи қиз курсдошига турмушга чиқади-ю, дала ҳаётининг романтикасига берилиб, эрининг қишлоғига аънаб кетади. Аммо қишлоқ ҳаётига кўниколмай

эридан ҳам, севгисидан ҳам воз кечиб, шаҳарга қайтиб келади. Ўша пайтлари танқидчилар ҳикоянинг реалистик асар эканини айтиб мақташган эди.

— Нимаси ёқмади? — деди Марат имкон бори-ча совуққон гапиришга уриниб. Кейин секин Ҳилоланинг қўлтиғидан олди. У бу қиздан ўзи излаб юрган фазилатни топганига қувонар, Ҳилола ўзининг ижодига қизиқа бошлаганидан шод эди.

— Айтдим-ку, — деди Ҳилола ҳамон жилмайиб. — Сиз эрни ҳимоя қилиб, хотинни қоралагансиз. Эр хотинни ўз ҳукмига бўйсундиришга нима ҳаққи бор? Қишлоқ эрнинг ватани бўлса, шаҳар хотиннинг ватани эмасми?

Марат бошини қуйи солганча бораркан, чуқур ҳаёлга толди. У ҳикояда эрни ҳам, хотинни ҳам ҳимоя қилмаган, фақат институтларда айтиладиган ваъзхонликлар пуч гап эканини, ҳаётнинг бўёқлари дарсда айтилганлардан кўра кўпроқ эканини ёзган эди.

— Ёзувчи холис бўлиши керак, Ҳилола, — деди у хўрсиниб. — Мен ҳеч қачон бировни қоралаб, бировни оқламайман. Турмушда фақат оқ, фақат қора бўёқ бўлади деган гап ёлғон.

— Билмадим, — Ҳилола билагини унинг кафтидан бўшатди. — Ҳар ҳолда сиз йигит томонини олгансиз.

Катта-катта ойналаридан нур сочилиб турган трамвай бекатга келиб тўхтади.

— Хайр, — деди Ҳилола Маратнинг қўлини қисиб.

„Ким билсин, — деб ўйлади Марат ёйларидан чирсиллатиб чўғ сачратиб кетаётган трамвай кетидан қараб қоларкан. — Балки чиндан ҳам тарафгарчилик қилгандирман. Балки ноҳақдирман“.

Унинг кўнглини доим тарк этмайдиган бир

ташник, ўз ёзганларидан қоникмаслик туйғуси
ани кемаи бошлади.

* * *

Улар арғамчи учишарди. Қайикча борган са-
нин баландроқ кўтарилиб тушар, Ҳилола кўркув
ичида арғамчининг ён тарафидаги йўғон симлар-
ни маҳкам ушлаб олган, юраги гупиллаб урарди.
Ҳар сафар қайикча тепага кўтарилаётганида Ма-
ратнинг қорача чехрасини, шабададан пешонасига
ёниб тушган сочларини, ҳаяжонданми, қувонч-
данми, қисилиб кетган кўзларини кўрар эди. Ар-
ғамчи пастлаётганида эса, кўйлагининг этаклари
шамолда кўтарилиб кетмаслиги учун энгашиб
олинган ҳаракат қиларди.

— Бўлди! — деди у кулги аралаш қийқириб. —
Бўлди, Марат ака.

Марат арғамчини янаям қаттиқроқ силкита
бошлади, Ҳилоланинг боши айланиб кетди. Паст-
ли навбат кутаётган бир тўда одамлар ҳам, арғам-
чи юқорилаганида аниқ кўринаётган дарахтлар-
нинг учи, олисда, қуёш ботиб кетган уфқда ёниб
турган шафақ ҳам хира бир туманлик ичида айла-
на бошлади. Унинг кўз ўнгида фақат Маратнинг
чехраси қолди.

— Бўлди... — деди у ялиниб. Кейин бир қўли-
ни қўйиб юборди-да, беихтиёр Маратнинг елкаси-
дан ушлаб олди. Маратнинг терлаган сочлари пе-
шонасига текканини сезиб, ҳаяжон билан оҳиста
инвирлади.

— Тўхтатинг...

Шу пайт Маратнинг лаблари унинг қулоғи
остида секин пичирлади:

— Кўп соғинадиган бўлиб қолдим, Ҳилола.

Ҳилола унга қарамасликка ҳаракат қилиб, яна
ялинди.

— Тушайлик...

Аргамчи секинлай бошлади. Ҳилола Маратнинг ўзига ҳамон тикилиб турганини билар, аммо йиқилиб кетишдан қўрқиб, қўлини унинг елкасидан тортиб ололмасди.

Марат бу қизни чиндан ҳам кўп соғинадиган бўлиб қолган эди. Ҳилола унинг қалбидаги совуқ бир бўшлиқни тўлдирар бошлаган, у кўпдан буён битмай келаётган ярасига энди малҳам топгандай эди...

Ҳилола пастга тушганидан кейин бир лаҳза оёқлари титраб туриб қолди.

— Ернинг қадри ўтди-а, — деди Марат кулиб. — Доим уни тепкилаб юрамизу бир қадам узилсак, соғиниб қоламиз. Ҳар гал самолётга чиқишим билан шуни ўйлайман. — У бир нафас ўйланиб турди-да, сўради. — Қаёққа борамиз?

Ҳилола елкаларини учуриб қўйди.

— Анҳорни яхши кўрасиз-ку. — У Маратнинг гапини эслатиб, тегажаклик қилди. — Тинч, ёлғиз ҳис қилгингиз келади ўзингизни...

Уларнинг ҳарраки банд эди: бир жувон коляскадаги болакайни тебратиб ўтирарди. Излай-излай бир оёғи шундоқ сувга ботиб турган ҳаррак топишди. Ўтиришлари билан Марат яна сувга тикилиб қолди.

Бир оздан кейин уларнинг ёнидан йўғон сочини битта қилиб ўрган қиз баланд пошналарини тақиллатиб ўтиб кетди. Нарироққа бориб тўхтади-да, улар томонга қараб қўйди.

Марат қизнинг ҳаракатларини кузата бошлади. „Кутган одами келмабди“, деб ўйлади у. Қиз уч-тўрт қадам у ёқ-бу ёққа бориб келди-да, ингичка туфлисининг учи билан йўлкада ётган тошни тепди. Тош чилп этиб сувга тушди. Анҳордаги чироқлар маржони чил-чил бўлиб кетди. Нурли тас-

маллий силкина-силкина яна жойига келди. „Ҳикоят яхши деталь“ деб ўйлади Марат.

Яхши қиз эканми?

Марат бурилиб қаради-ю, Ҳилоланинг ўзидан кўи узмай ўтирганини кўрди. Аммо нимани сўраганини дафъатан тушунмади. Кейин бирдан тушунди-да, бошини сарак-сарак қилди.

— Йўғ-е... Мен бутунлай бошқа нарсани ўйлаётганим.

— Марат ака, — деди Ҳилола шубҳали оҳанг-да. — Институтни битиргунча ҳам ҳеч ким билан юрмаганмисиз?

Марат унинг кўзларида қатъий бир ифода кўрди-ю, қалбининг энг чуқур жойидаги ҳам аламли, ҳам соғинч туйғу яна тугён урди. Ҳа, у яхши кўрган эди. „Сўнган юлдуз шуъласи“да ўзининг ҳам натижасиз муҳаббати тасвир этилганди. Ҳозир ўша сўнган юлдузнинг ёниқ шуъласи яна ярқатиб кетди.

— Яъни бировни яхши кўрганмисиз, демоқчисиз-да, — деди у иложи борича хотиржам гапиришга уриниб. — Ҳа, яхши кўрганман!

— Кейин-чи?

Марат Ҳилоланинг овозида совуқ қатъият борлигини сезиб, янаям хотиржамроқ гапирди.

— Кейин узоқлашиб кетганмиз.

— Ундан кейин-чи?

— Ундан кейин яна иккита қизни учратдим. — Марат кулди. — Улар мендек довдирни ёқтиришмади.

Ҳилола бошини қуйи солганча ўтирар, изтироб чекаётгани билиниб турарди.

Марат бирдан унинг қўлларини маҳкам ушлади-да, кафтини қаттиқ қисганча ҳаяжондан овози титраб, илтижо қилди.

— Ҳилола, қўйинг... Нима кераги бор шу гап-

ларнинг! — У кафти билан қизнинг иягидан кўтариб, ўзига қаратди. — Ҳилола...

Ҳилола кўзларини чирт юмиб олди. Унинг қалби титрар, ҳозир Марат ўзини ўпишини билар эди. Энди унинг қаршисида ёзувчи Марат Азизов эмас, оддий йигит Марат, мана шу „ғалати бола“ қолган эди.

Мактабни битириш кечасида Бахтиёр деган бола Ҳилолани биринчи марта ўпган, сен бўлма-санг ўзимни ўлдираман, деб йиғлаган эди. Ҳозир у Маратнинг ҳам йиғлагудек ёлворишини кутарди.

Аммо Марат ўпмади ҳам, ёлвормади ҳам.

Ҳилола секин кўзларини очди-ю, Маратнинг бутунлай бошқа томонга қараб ўтирганини кўриб хайрон қолди. Ўн қадамча нарида, қоронғи бурчакда елкалари туртиб чиққан бир чол хассасининг учи билан ариқчага тўлиб қолган хазонларни титкилаб турарди. Марат ҳамон Ҳилоланинг иягидан тутиб турар, аммо чолдан кўз узмас эди. У Ҳилоланинг ўзига қараётганини сизди шекилли, сўради:

— Биласизми, шу чол нимани ўйлаяпти?

Ҳилола ижирғаниб, бош чайқади.

— Йўқ! Сиз ёзувчисиз. Сиз билинг!

Марат кулди.

— Мен ҳам билолмай қийналяпман-да! Балки хазон бўлган умрини ўйлаётгандир. Балки шу ерда биринчи бор севгилиси билан учрашгандир. Одам умри қисқа қолганини пайқай бошласа қилган хатоларини кўп эслайди-ку...

Ҳилола нохушлик билан юзини ўгирди.

Марат унинг кўнгли чўкканини сизди. Ҳилоланинг кафтини олиб, юзига босди.

— Ҳилола, менга ҳамроҳ керак, кўмакчи керак, — деди ҳаяжон билан. — Баъзан ўзимга ўзим шунчалик хунук, ожиз кўриниб кетаманки!..

Ҳилола унинг юзлари ловиллаб турганини сез-
ми, кафтини тортиб олмади.

* * *

Гоҳо, сутдек ойдин кечалари ҳовли ўртасидаги
синалами, чорпоядами ётганингизда, бирдан уйғо-
ниб кетасиз. Узоқ-узоқларда поезд шовқини эши-
тилади. Кейин элас-элас узоқлашиб бораётган гил-
дираклар товуши қулоғингизга чалинади. Шунда
сиз юрагингиз кўксингизга сиғмай питирлаб кет-
ганини ҳис қиласиз. Алланечук олис, эртак каби
тўқил бир олам кўз ўнгингизга келади. Ўша ёқ-
чарга кетиб қолгингиз келаверади.

Марат кўпдан буён ана ўша олам тасаввури
билан яшар эди. Шу кеча уйғониб кетди-ю, бир-
дан ўзи кўпдан буён аниқ тасаввур қилолмай ю-
рини оламни кўзгудек равшан кўрди.

Каравотдан сакраб турди-да, қўшни хонага,
кўз ҳавосида муздай бўлиб қолган, пастак шифти-
га қоғоз қоқилган хонага ўтди. Титроқ қўллари
билан чироқни ёқди-ю, устига газета тўшалган
жамжи стол қаршисига ўтирди. Бир ярим йилдир-
ки, мана шу стол ёнига келишга юраги бетламай
юрар эди. Бир ярим йилдирки, ўша сирли олам
ҳаёлида тунлари уйқусиз кезиб чиқар, аммо унга
киролмай азоб чекар эди. Бу — ижод олами эди!

У бу оламга кириш учун Римнинг тенгдоши
бўлган Афросиёбни қаричма-қарич кезиб чиқди.
Ўрта Осиёда яқингача аниқ фанлар йўқ эди, де-
ган беаъни даъвони рад этиш дардида бир ярим
йил ёнди. Тарихнинг чанг босган сўқмоқларини
кириклари билан авайлаб тозалагудек бўлди.

Бир ярим йилдирки, бўлажак китобининг қаҳ-
рамонлари унинг атрофида айланиб юрарди-ю,
аммо тутқич бермасди. Мана, бугун улар бирда-
шга ўз оёғи билан Маратнинг қалбига кириб кел-

ди. Марат уларнинг чехрасидаги ҳар бир тукигача, кўнглидаги ҳар бир ниятигача аниқ кўра бошлади. Мавҳум бир оламда қочиб юрган қаҳрамонлар энди уни ўз ортида эргаштириб кетди.

Марат шаршарадек оқиб тушаётган фикр-туйғуларини тўкиб сола бошлади. Қўллари титраб, эгри-бугри ҳарфлар билан ёза кетди.

Энди уни ҳеч ким, ҳеч нима бу азиз оламдан суғуриб ололмайди.

Эшик ғийқиллаб очилганидан кейингина Марат тонг ёришиб қолганини билди. У ҳамон қоздан бош кўтармай, кўз қири билан қараб қўйди. Остонада бошига тивит рўмол ўраб олган онаси турар эди.

— Келинг, — деди Марат вазиятни ўзгартирмай.

Она унинг кетинг деган маънода айтганини тушунди. Ўғлининг одатларига аллақачон кўникиб кетган эди. „Ўтиб дам ол“ демоқчи бўлдию бунақа пайтларда унинг ўжар, инжиқ бўлиб қолишини билгани учун шарпадай силжиб чиқиб кетди.

Онаси бир қўлида чойнак, бир қўлида қанд кўтариб кирганида Марат икки бобни битирган эди. Унинг кўзлари ачишар, кўп чекканидан бўлса керак, юраги санчарди.

* * *

Ҳилола эшикдан кириб келди-ю, дераза супа-часига тирсаги билан таяниб турган Замирани кўриб, қувониб кетди. Қобил Қодирович ҳали ишга келмаган, қабулхона бўш эди. Ташқарида ҳаво булут бўлгани учун, оқиш қандиллар эрталабданоқ ёқиб қўйилибди. Замира унинг қаршисига югуриб келди-да, кучоқлаб олди.

— Жерси пальто олдим, — деди сепкилли юзи қувончдан қизариб.

— Вой, бир кўрай!

Замира дераза супачасида ётган ўроғлиқ қоғозни очди:

Кийиб кўргин, сенга ҳам лойиқ шекилли.

Пальто Ҳилолага лоппа-лойиқ келди. Бу — ўзи қачондан буён орзу қилиб юрган тўқ кулранг пальто эди.

Қаёқда бор экан? — деди у ялингудек бўлиб.

Замира сарғиш қошларини учуриб кулди.

— Ҳо-о, ёзувчи акангиз топиб берсин... — У яна тетажаклик қилди. — Топиб бўпти! Қоғоз қориландан бошқа нарсани билмайди. Кеча қанақа бўлди? — деди у пальтони қоғозга ўраркан.

Ҳилола ундан сир яширмас, кеча ҳам висолга кетаётганини айтган эди.

— Яхши. — У Маратнинг кечаги гапларини эслаб ширин жилмайди. — Ҳеч тушунолмаيمان бу болани! Бир қарасанг, чолларга ўхшайди, бир қарасанг, ёш болага айланиб қолади.

— Янги ҳикояга қаҳрамон излаётгандир-да, — Замира жилмайиб туриб, уф тортди. — Ўртоғим бечора!.. Кеча сен билан кўришган, бугун бошқаси билан учрашади. Ёзувчининг хотини битта бўлмайди. Институтимизда учрашув бўлганидан кейин ҳам бир қиз Марат Азизовга хат ёзавериб, оси кетган эди.

Илгарилари Ҳилола Замиранинг ҳазилларига нарво қилмаса ҳам, бора-бора жаҳди чиқадиган бўлиб қолганди. Ҳозир яна гаши кела бошлади.

— Хат ёзса ёзаверсин! — деди атайлаб бепарво оҳангда. — Менга нима?!

Замира шодон кулганча уни кучоқлаб олди.

— Ростини айтяпман-да, ўртоқжон. Мана! — У сумкасини титкилаб, буклоғлик газета чиқарди. — Ёзувчининг қанақа одамлигини ёзганидан билиб олса бўлади.

Ҳилола газетани бепарво қўлга олди. Бу — уни-

верситетнинг кўп тиражлик газетаси эди. Учинчи саҳифада Маратнинг „Изтироб“ деган ҳикояси бо-
силибди.

— Пальтони Ригадан олиб келишди, — деди За-
мира эшикдан чиқиб кетаётганида.

Ҳилола эшитмади. Эшик ёпилиши билан ҳи-
кояни шошилиб ўқий бошлади. Бу Маратнинг
студентлик даврида ёзган ўртамиёна ҳикояси эди.
Ҳикояда севгисига хиёнат қилган йигитнинг из-
тироблари тасвирланган экан.

Ҳилола ҳикояни ўқидию, кўнглида оғир ғаш-
лик уйғонди. Шу кун у кечгача қандай ишлага-
нини билмади.

* * *

Марат таҳририятга тушган кейин келди. Йў-
лакда муҳаррирга дуч келиб қолди. Муҳаррир со-
вуққина саломлашди-да, ўтиб кетди.

Марат тушунди. „Уч кун ишга келмаганим
учун ранжиган“. Аммо у парво қилмади. Ҳозир
дашном эшитишдан ҳам, ишдан ҳайдалишдан ҳам
чўчимасди. Мана, тўрт кундирки, у ўзга бир олам-
да — ўз асарининг оламида яшаяпти. Тўрт кундир-
ки, кеча-кундуз қулоғи остида майин бир куй
жаранглаб турибди. Бу куй унга куч бағишлаб,
қалбини нурли туйғуларга тўлдириб юборяпти. Бу
куй тўхтамагунча у ҳеч нимани тан олмайди!

Кечқурун Марат Ҳилола билан учрашиши ке-
раклигини эслади. Ўша — охирги марта кўришган-
ларида у янги спектаклга тушамиз деб ваъда бер-
ган эди.

Марат етиб келганида Ҳилола каттакон ойна-
ванд афиша олдида турарди. „Худди оққушга ўх-
шайди“ деб ўйлади у Ҳилоланинг қўлини қисар-
кан. Чиндан ҳам Ҳилола оқ кўйлак, оқ кофта, оқ
туфли кийиб олганди.

Марат, Ҳилола ўзининг оёқларига тезгина қараб қўйганини кўрди-ю, беихтиёр шими дазмолланмаганини эслади. „Соқол масаласи ҳам чатоқ бўлса керак“, деб ўйлади у.

— Бугун театрға тушмаймиз!

Ҳилоланинг кўнгли бир қалқиб тушди.

— Нега? — деди овози титраб. Ҳилола оилада кенжа қиз бўлганиданми, эрка эди. У кеча, дадасига жанжал қилиб, театрға кийиш учун атайлаб оқ қўйлак олдирган эди.

— Нега? — деди Ҳилола алам билан Маратнинг кўзларига тикилиб. Шу топда унинг кўзлари қичиб кетганини, ранги сарғайиб, лабининг икки четида чуқур-чуқур чизиқчалар пайдо бўлганини пайқади. Марат янги спектакль ҳам Афросиёб тарихи мавзусида эканини эшитганди. У китобини битирмагунча биронта томоша кўрмаслик, биронта китоб ўқимасликка қарор қилган эди. Фикри чалғиб кетишидан кўрқарди.

— Ишим бор, — деди у, „Янги нарса ёзипман“ дегиси келмади. „Туғилмаган болага от қўйишнинг нима кераги бор. Ким билсин, балки асар яхши чиқмас“. У ёзаётганини бошқалар у ёқда турсин, ўзидан ҳам қизғанарди.

— Нима иш? — деди Ҳилола умидсиз оҳангда. У негадир Замиранинг гапларини эслади. „Бугун сен билан кўришади, эртага бошқаси билан...“

— Кетамиз, — Марат уни қўлтиқлаб олди-да, троллейбус бекатига бошлади. — Кейин, — деди жилмайиб. — Кейин айтаман, хўп?

Ҳилола троллейбусга чиқиб кетди. Марат эса ўз оламига йўл олди.

* * *

Ниҳоят Марат қиссасига нуқта қўйди. Уч ҳафтадан буён вужудини ларзага солиб, кеча-кундуз-

нинг фарқига бормай ишлашга мажбур этган фикру туйғулари ниҳоясига етди. Кўп қаҳрамонлар тақдири ўзи бошда ўйлаганидан ўзгачароқ бўлиб чиқди. Кўп қаҳрамонлар уни кўғирчоқдек ўйнатиб қўйди.

Марат қаттиқ толиққанини, йиқилгудек бўлиб қолганини шундагина пайқади. Аммо руҳи тетик, кайфи чоғ эди. У яхши асар ёзганини биларди.

Шу кунлар давомида Ҳилола билан ҳам дурустроқ гаплашмаганини, қиз ундан қачондир, негадир ранжиб қолганини туш каби гира-шира эслади. Вазир қабулига ҳамон кирмаганини, таҳририятнинг биронта ишини қилмаганини энди ўйлай бошлади.

Таҳририятда чиндан ҳам иш тўпланиб қолган экан. Марат боши билан шўнғиб кетди. Хатларни кўздан кечирди. Ёш қаламкашлар билан гаплашди. Кечга яқин Ҳилолага кўнғироқ қилиб, кўришишни илтимос қилди.

У энди кийиниб, чиқиб кетаётган эди, кўнғироқ жиринглаб қолди.

„Ёш шоирлардан биронтаси шеърининг тақдирини сўраса керак“. У бир қўли билан плашининг тугмаларини қадаркан, бошқа қўли билан гўшакни кўтарди.

Қандайдир нотаниш аёл овози уни сўради.

— Мен эшитяпман, — деди Марат охирги тугмани халқадан ўтказаркан.

Гўшак узоқ вақт жимиб қолди-да, йиғи овози эшитилди.

Марат ҳайрон бўлиб жойига ўтириб қолди.

— Кечирасиз, кимсиз? — деди девордаги соатга тезгина қараб олиб. Ўн беш дақиқа қолибди.

— Сиз мени танимайсиз, — нотаниш овоз йиғи аралаш хўрсинди. — Сиз билан маслаҳатли ишим бор.

Марат эртага келинг демоқчи бўлди-ю айтолмади, кўнгли бўлмади.

— Келинг ҳозир, — деди яна соатга қараб, — иккинчи қаватдаман.

Марат гўшакни қўйди-да, чироқни ёқди. „Ҳилола кутиб қоладиган бўлди-да“, деб ўйлади кўнгли ғаш бўлиб.

Бир оздан кейин эшик очилиб, остонада кўхликкина қиз кўринди. Плашининг елкалари, қўлидаги ёмғирпўши ҳўл эди. „Ёмғир ёғаётган экан, — Маратнинг кўнглидаги ғашлик кучайиб кетди. — Ҳилола хафа бўлади-да“.

Қиз ичкарига киришга қўрққандек ҳамон остонада турарди.

— Ўтиринг, — деди Марат диванни кўрсатиб.

Қиз диваннинг бир чеккасига омонат ўтирди-да, қизариб кетган кўзлари билан унга қараб қўйди.

— Вақтингизни олдимми?

— Нима бўлди, синглим? — деди Марат плашини ечиб, стул суянчиғига ташларкан. — Нега хафа бўляпсиз?

Қиз унга бир қараб қўйди-ю, яна кўзларида ёш қалқиди.

— Мен сизни яхши биламан. — Қизнинг ўпкаси тўлиб ҳиқиллаб қолди. — Сиз яхши, олижаноб одамсиз.

Марат гапининг давомини кутиб, индамай ўтираверди. Қиз плашининг чўнтагидан рўмолча олиб, кўз ёшларини артди.

— Бир йигит бор эди. — Қиз юзини дераза томонга буриб олди. — Бир-биримизни яхши кўрардик. Мен дарс тайёрлагани унинг ётоқхонасига бориб турардим... — Қиз жимиб қолди-да, бирдан ҳўнграб юборди. — У мени алдаб кетди. Армияга кетиб қолди.

Марат тушунди. Кўнглини кемираётган гашлик бошини сирқиратиб юборди. У кафти билан пешонасини чангаллаганча сўради:

— Энди нима қилмоқчисиз?

Қиз ярқ этиб унга қаради.

— Ўзимни ўлдираман!

— Бўлмаган гап! — Марат қўлини шартта туширди-да, совуққина гапирди. — Ўзини ўлдирадиган одам аввал эълон қилиб, кейин ўлдирмайди.

Қиз аччиқ ҳақиқатни шундоққина кўз ўнгига келтириб қўйган Маратга ҳайрон қараб қолди.

— Онангиз бормилар? — деди Марат бир оз юмшоқ оҳангда.

Қиз асабийлик билан қўл силтади.

— Улар нимани тушунарди? Эски одам... Эрга берамиз деб ётишибди.

„Қачондан буён сен янги одам бўлиб қолдинг! — деб ўйлади Марат ғижиниб. — Дуч келган одамнинг олдида қучоғини очиш янгилигу номусли бўл дейиш эскиликми?

Марат кўпдан буён шу гапларни ўйлаб юарди. Мана, яна бир мисол. У ўзини босиб олди. „Бу қиз танбеҳ эшитгани эмас, маслаҳат сўрагани келган-ку“.

— Хат ёзаяптими? — деди у хотиржам оҳангда.

— Эрга тегиб кетавер, дебди. — Қиз уф тортди.

— Нега шунақа деб ёзганини биласизми?

Қиз маъюс бош чайқади.

— Сизга ишонмаяпти!

Қиз бунисини ҳеч ўйлаб кўрмаган бўлса керак, киприкларини ҳайрон пирпиратди:

— Нега ишонмайди?

— Сиз ҳар сафар йиғлаб ёзаверманг, — деди Марат унинг саволини эшитмагандек. — Энди сиз қанча ялиниб ёзсангиз, у шунча узоқлашиб кетаверади.

- Нима қилай бўлмаса? — деди қиз ўкинч оҳангида.

- Эртага унинг хатларини олиб келинг, — деди Марат ўрнидан туриб. — Биргалашиб жавоб беримиз. Мен айтиб тураман, сиз ёзасиз.

У плашини кийди-да, эшикни очди.

— Келишдикми, эртага ёзамиз.

Қизнинг кўнглида умид чироғи ярқ этиб кетди, шекилли, секин шивирлади.

— Раҳмат....

* * *

Марат симёғоч тагида елкаларини қисиб, ёмғирдан жунжикиб турган Ҳилолани узоқдан кўриб-ю, юраги зириллаб кетди.

„Плаш киймаган экан“. У қоп-қора йўлкада ёмғирдан ялтираб ётган чироқ нурларини босиб югуриб борди-да, Ҳилолани билакларидан тутиб ўзига қаратди.

— Кечиринг!

Ҳилола Маратнинг қўлини силтаб ташлади. Унинг сочлари ҳам, пуштиранг жемпери ҳам ивиб кетган, ранги сўлғин кўринарди.

— Кечиринг, — деди Марат яна ялинч оҳангда. Кейин плашини ечиб, Ҳилоланинг елкасига ташлади.

— Қочинг! Уятсиз! — Ҳилола плашни силтаб ташлади. Унинг хўл енги Маратнинг юзига шапиллаб урилди.

— Хайр! — Ҳилола кескин бурилди-да, сумкасини силкитганча, кўлмак сувларни сачратиб чопиб кетди.

Марат нариги симёғоч тагида унга етиб олди. Муздай елкаларидан ушлаб, энтикканча шивирлади.

— Тушунсангиз-чи, ахир. Бир қиз билан гап-

лашдик. Биров ёрдам сўраб турганида ташлаб кетолмайман-ку.

Ҳилола шартта бурилиб қаради. Унинг сўлгин юзидан ёмғирми, кўз ёшими оқиб тушар эди.

— Сизнинг қизларингиз кўп, — деди у овози титраб. — Одамларингиз кўп!

— Бугун шунақа бўлиб қолди-да, нима қилай? — Марат плашини яна унинг елкасига ташлади. Ҳилола тагин силтаб юборди. Плаш лойқа кўлмак сувга тушди.

— Шилқимлик қилманг, — деди Ҳилола йиғи аралаш. — Театрга борганда-чи, кутубхона олдида кўришганимизда-чи, музейга бормоқчи бўлганимизда-чи! — У яна чопиб кетди.

Марат эгилиб плашни олди. Ҳилоланинг қадам товушлари тез узоқлашиб борарди. Шундагина у бу қизни севиб қолганини, қаттиқ севиб қолганини чуқур ҳис этди. Юрагининг бир парчаси узилиб кетаётгандек яна унинг кетидан югурди. Боғ четида етиб олиб қўлидан тутди.

Ёмғир ҳамон шивалаб ёғар, Марат энди плаш лой бўлганини, уни Ҳилолага кийгизиб бўлмаслигини ўйлаб қийналарди.

— Ҳилола, унда, — деди нафаси қисилиб. — Унда мен бир нарса ёзаётган эдим.

— Нарса ёзаман деб ҳаммадан кеча қолинг. — Ҳилола энди йиғламас, овозида темирдек қатъият бор эди.

— Бошқа иложим йўқ эди, — деди Марат ўйчан.

— Иложим йўқ денг?

Марат унинг титраб турган лабларига қараб бошини қуйи солди.

— Йўқ.

Ҳилола бундай жавобни кутмаган эди. У Маратнинг ялинишини хоҳларди.

Бўлмаса, — Ҳилола овози қалтираб такрорлади. — Бўлмаса мендан кеча қолинг!

Марат ҳамон бошини қуйи солиб турар, асфальт йўлкага ёпишиб ётган хазонни туфлисининг учи билан эзгилар эди.

— Мен айтгандим, — деди у сокин оҳангда. — Менга дўст керак, ҳамроҳ керак, дегандим...

— Йўқ, айтсангиз-чи, ижодингиз учун мендан кеча қолинг. Ўзингиздан бошқа ҳеч кимни ўйламай қўя қолинг!

Марат унинг кўзларида ғазаб борлигини кўриб, кўнгли оғриди. Наҳотки у чиндан ҳам фақат ўзини ўйлаётган бўлса?! У шу кунгача бирон марта дурустроқ ўйлаб кўрмаган гапларни Ҳилоладан инитиб хайрон бўлди. Ахир у одамларга ўхшаб башанг кийинишни, зиёфатларга боришни, уй-жой солишни шунчаки майда гаплар деб юрарди-ку. Наҳотки келиб-келиб энг яқин одами бўлиб қолган, қалбининг нурли бир парчасига айланган мана шу қиз унга таъна қилса.

— Айтинг! — деди Ҳилола ҳамон лаблари титраб. Кўзларида совуқ ўт ялтираб кетди.

Шундагина Марат бу қиз уни ҳеч қачон тушуна олмаслигини, ўзи ўйлаганидан кўра катта-роқ эътибор талаб қилишини чуқур ҳис этди.

— Ҳилола, — деди қизнинг кўзларига қарамасликка ҳаракат қилиб. — Мен бошқача яшай олмайман, балки иккимиз ҳам адашгандирмиз. Сиз тўғри айтяпсиз. — У бир лаҳза ўйланиб турди-да, негадир жилмайди. — Бир умрлик ташвишимга сизни шерик қилишимнинг нима кераги бор?

У кескин бурилди-да, чироқ нурида ялтираб ётган ҳалқоб устидан сакраб ўтди. Нарироққа бориб қайрилиб қаради. Ҳилола ҳалқоб олдида бошини қуйи солиб турарди.

Марат томоғини аламли бир ўт ёндираётгани-

ни пайқади-ю, плаш ушлаган қўлини баланд кўтарди.

— Хайр, — деди овози титраб. — Мендан ранжиманг. — У охирги сўзларини иложи борица хотиржам айтишга ҳаракат қилди. — Бахтли бўлинг, Ҳилола!

Ҳилола у томонга салгина эгилгандек, ишончсиз бир қадам қўйгандек бўлди. Аммо Марат энди қайрилиб қарамади. Илондек ялтираб ётган йўлкадан ўз соясини босганча секин-секин юриб кетди.

Ҳамон ёмғир савалар, дарахтларнинг сарғайган япроқлари чироқлар нурида хира йилтиллаб эди. Аллақаяқда хазон тутаётган бўлса керак, аччиқ бир ис димоғини куйдирарди.

У плашини осилтирганча, кўлмак кечиб борар, боя таҳририятга йиғлаб келган бахтиқаро қизнинг аччиқ қисматини ўйлар, ўзи эса қаёққа кетаётганини билмас эди.

1969

НУРЛИ ҲАЛҚАЧАЛАР

— Ойим, кетаман, деяптилар...

Хуршид чизмалар ёзиб ташланган столдан бош кўтарди-ю, хотинининг гапига тушунмагандай, унга қараб қолди. Назира атлас кўйлак устидан тутиб олган фартукнинг этагига тикмачоқ қўлларини артиб, остонада турарди.

— Шу топда қаёққа борадилар, кеч бўлиб қолди-ку?

— Айтдим, — деди Назира лоқайд қиёфада бошини бир ёнга эгиб. — Шунча қистасам ҳам кўнмаяптилар.

Хуршид хонанинг бир деворини эгаллаган китоб жавони устидаги соатга қараб қўйди:

„Олти бўлибди. Ярим соат бор. Улгурармиканман?“

— Машинада олиб бориб ташласаммикан? — у хаёлининг давомини сўрагандек хотинига қаради. Назира узун киприкларини пирпиратиб, елкасини қисди.

— Билмасам...

Бу унинг „йўқ“ дегани эди. Хуршид хотинининг феълени яхши билади. Мана шу сўз оловида кўп марта оилавий жанжаллар пишган.

— Домла хафа бўлмайдиларми, ваъда бергансиз-ку? — деди Назира яна ўша лоқайдлик билан.

„Албатта, хафа бўлади-да“, деб ўйлади Хуршид тараддудланиб ўрнидан тураркан. У деворларига чўгдек гиламлар осилган хонадан ўтиб, йўлакка чиқди.

Фазилат хола амиркон маҳси-кавушини кийиб аллақачон тайёр бўлиб олган, тугунини кучоқлаганича муштдек бўлиб креслода ўтирар эди. Одатда, она боласидаги қилдек ўзгаришни ҳам пайқайди-ю, бола онадаги ўзгаришни чандон билавермайди. Хуршид ҳали онаси келганида дурустроқ разм солмаган экан. Ҳозир кўзига онаси яна ҳам кичрайиб қолгандек кўринди. Юзида ажинлари кўпайиб, кўз ости салқиб қолганини сезди.

— Ойда-йилда бир келасизу, шунақа қиласиз-а, оий? Нима, у уйингиз бўлганида бу уйингиз эмасми? — деди Хуршид ранжиб.

Кампир тугунни кучоқлаб, ўрнидан турди.

— Мавлу ёлғиз-а, жон болам, биласан-ку...

— Мавлуда ёш бола эмас. Қоласиз. — Хуршид онасининг кўзига илтижо билан тикилди. Аммо шу ондаёқ хаёлидан лип этиб „барибир қолмайдилар“, деган фикр ўтди.

— Доминг бор бўлсин, болам, сиқилиб кетаман.

— Бўлмаса ташлаб кела қолай... — Хуршид шундай деди-ю, бу гапни тил учида айтганини, бунинг устига орқасида хотини тикилиб турганини сезиб, гижинди.

— Қўй, болам, сен ишингдан қолма! — деди онаси унинг аҳволини тушунгандай, соддагина жилмайиб. — Чиноз қочиб кетгани йўқ. Келиб-кетиб юрган жойим.

* * *

Автостанцияда одам сийрак эди. Ойнабанд залнинг бир чеккасидаги курсига ўтирган чол қолига ёнбошлаб мудрайди. Ўрта яшар хотин бола эмизиб ўтирибди. Касса олдида уймалашган уч-тўрт қиз хандон отиб кулади. Аҳён-аҳёнда диктор қайси автобус қайси майдондан, қачон жўнашини ҳижжалаб эълон қилади. Чинознинг автобуси жўнашига хийла вақт бор экан. Фазилат хола юраги сиқилиб ташқарига чиқди.

Қиш кунни бир тутам. Дарров қоронғи тушиб қолибди. Станция биносининг пештоқидаги лампочка ёниб турибди. Рўпарадаги акациянинг шохларида кечаги қор жимирлайди. Катта кўчадаги қор эриб кетган, аммо йўл чеккасидаги ариқ қирғоқлари оппоқ. Беш-олти ёшлардаги бир бола этикчаларининг пошнаси билан музни тешмоқчи бўлиб тепкилайди.

Зина олдида тўнкарилган пақирга ўтириб олган мантипаз хотин болага қараб қичқирди:

— Этикни йиртасан, ер юткур.

— Болани қарғаманг, ўргилай, — деди Фазилат хола овози титраб.

— Э, қирилиб кетсин, шуларни деб умримни хазон қилдим. Отаси бўлса топганини ичади.

„Яратгандан ҳам ўргилай, — деб ўйлади Фазилат хола келиб тўхтаган автобус томон юрар-

кан. — тилаганларга бермайди болани“. У Хуршиднинг фарзандсизлиги учун ичидан ўкиниши, шу боисдан ўғли билан келини ўртасида кўп жанжал чиқишини биларди. Ўғлиникига кам келишининг бошқа сабаби ҳам бор. Бу уйда ўзини заргарлик дўконига кириб қолгандай ҳис қилар, у ёққа бурилса ҳам, бу ёққа бурилса ҳам бир нимани синдириб қўяётгандай бўлаверар эди.

Автобус бетон йўлга чиққанидан гизиллаб кетди. Фазилат хола олдинги ўриндиқда ўтирар, ташқарини томоша қилиб борар эди. Ҳаво очилиб кетган, кўкда осилиб турган ой совуқдан жунжиккандек ранги ўчиб, автобусга эргашиб борарди. Далаларни қор босган, аҳён-аҳёнда лип ўтиб қолаётган дарахтлар гулга белангандек оппоқ, ялангликлар майин ой нурида мудраб, афсонавий туш кўраётгандек сукутга чўмган.

Фазилат хола бу йўллардан кўп юрган. Одамнинг боши толенинг тоши экан. Хоҳласа у ёққа отади, хоҳласа бу ёққа. Лекин инсон ҳаммасига чидайди, кўникади.

Эри урушга кетганида Хуршид унинг қўлида қолди. Осмон узоқ, ер қаттиқ. Қўшни хотин бир куни Фазилат холага ўргатди. „Сигирнинг думига маҳкам ёпишинг, сут-қатиқнинг ортганини шаҳарга олиб бориб сотсангиз, ҳарна бир кунингизга ярайди-ку“.

Раис инсофли одам эди. Тушга қолмасдан далага чиқиш шарти билан рухсат берди.

Фазилат хола эрталаб соат тўрт яримда ўтадиган поездга бир бидон сут ё қатиқ олиб чиқарди. Тошкентнинг гавжум кўчаларида „кисле молоко!“ деб сотарди. Кейин илинса поездга чиқиб, бўлма-са ўткинчи аравада уйига қайтади, кетмонни елкасига ташлаб далага жўнарни. Хуршид ювош экан-да, ўшандаям. Уззукун танчанинг бир чети-

да индамай ётаверарди. Бора-бора Фазилат хола мижоз орттирди. Шундан кейин кўча-кўйда югуриб юрмай, сутини мижозларига бериб қайтадиган бўлди.

Ҳеч эсидан чиқмайди, бир куни Хуршид муз еган экан, аланга-оташ бўлиб ётиб қолди. Фазилат хола тун бўйи касал билан олишиб чиқди. Тонгга яқин ухлаб қолибди. Станцияга чиқса поезд ўтиб кетибди. Бормаса, мижозлари айниб кетади. Йўлнинг ярмигача аравада, у ёғига пиёда сарпойсанг қор кечиб, тушга яқин мижозиникига етиб борди. Оёқлари акашак бўлиб қотиб қолган, калишига қор тўлган эди. Шу-шу бод орттириб, узоқ вақт кўрпа-тўшак қилиб ётди. Қўшнилар уни қаттиқ қойишди.

— Нима, болангиз сизга мармар тош қўярмиди? Жонингиз ўзингизга керакмасми!

Ойнинг ўн беши қоронғи бўлса, ўн беши ёруғ. Рўшнолик кунлар ҳам келди. Уруш тўхтади. Яримжон бўлса ҳам эри қайтди. Хуршид мактабга қатнай бошлади. Орада мана шу Мавлуда туғилди. Аммо Фазилат холанинг қувончи узоққа бормади: тўсатдан эри ўлиб қолди. Энди унинг ёлғиз умиди ўғлидан эди. Хуршид мактабни яхши битирди. Институтга ўқишга кирди.

Фазилат холанинг орзулари катта эди. Хуршид тезроқ ўқишини битириб қайтса, уни қишлоқнинг энг сулув қизига уйлантирсам, данғиллама тўйлар қилсам, деб юрарди. Бу сафар ҳам ниятига етолмади. Хуршид институтни битирди-ю, қишлоққа қайтмади. Ўқишни яна давом эттиришини, олим бўлмоқчи эканини айтди. Кейин тўсатдан уйландиган бўлиб қолди. Тўй шаҳарда бўлди. Фазилат хола неча йиллардан буён тўплаган бисотини ўртага қўйди. Қишлоқдагилар „Ўғлинг ичкүев бўлса“ деб таъна қилишганида ичидан зил кетса ҳам

сиртига чиқармади. „Бекор гап! Ҳечам ичкүёв эмас-да, бошқа туради. Ўзининг боласи олим бўлиб кўрсин-чи!“

Шукур, Хуршид ўзидан тинди. Уйли-жойли бўлди. Мана, машина олди. Фақат Фазилат хола үйлиникига кам келадиган бўлиб қолди. Майли, елғиз эмас-ку, Мавлудаси бор. Ўғлидан кўрмаганини қизидан кўрар. Ўғлидир-қизидир, ишқилиб, ўзидан кўпайсин.

Автобус ғийқиллаб тўхтади, Фазилат холанинг хасёллари тўзиб кетди. У деразадан мўралаб, таниш ёғоч уйчани кўрди-ю, манзилга етганини сизди. Автобусдан тушаётганида нимагадир юраги ҳовлиқиб кетди: „Вой ўлмасам, ҳеч бунақа бўлмасди-ку, Мавлу тинчмикан?“

У ҳовлиққанча дала ўртасида қорайиб ётган қатқалоқ сўқмоқдан қоқила-сурина жўнади. Юраги ҳамон хаприқар, нохуш бир нарсанинг дарагини сезгандек бесаранжом эди. Ниҳоят, олисдаги настав уйнинг деразасида нур кўриб, кўнгли жойига тушди, бўшашиб тўхтади. Рўмолининг учи билан пешанасини артди.

* * *

Хуршид креслода хомуш ўтирар, онасининг гугун қучоқлаганча аллақайси бекатда дийдираб турганини кўз олдига келтириб, ич-этини ер эди. Назира эса бурчакдаги тошойна олдида ўтириб, гўгнағичларини тишига қистирганча сочини турмаклар, эрининг кўзгудаги аксига қараб-қараб кўяр эди.

Шу топда икковининг ўртасида электромагнит майдони каби кўз илғамас, аммо таранг сукунат чўккан, уни биринчи бўлиб бузишга иккови ҳам журъат этолмаётгандек эди.

— Бўлмайсизми! — деди ниҳоят, Назира бури-

либ қараб. — Меҳмонларга ўхшаб кириб борсак домланинг олдида нима деган одам бўламиз?..

— Намунча шошасиз? Нима, мен югурдакми-дим? — Хуршид қовоғини солиб ўрнидан турди.

Назира тўғнағич ушлаган қўлини кўтарганча қошини чимириб, зарда билан унга тикилди. Хотини ҳеч нима демаса ҳам, Хуршид шу топда унинг нима ўйлаганини фаҳмлади.

Ҳар қалай Хуршид Фаёз Маҳмудовичдан қарздор эди. Домла унга отаси қилмаган яхшиликларини қилди. Бугун у докторлик диссертацияси ёқ-лаяпти. Фаёз Маҳмудович кечаёқ Хуршидга тайинлаган: „Ҳимояга келмасангиз ҳам ресторанда столларни тайёрлаб қўйинг, кечкурун келин билан бориб, меҳмонларни кутиб олинглар, машинангизни ҳам мина келинг“.

Хуршид кун бўйи югуриб-елиб, стол тайёрлади. Энди бошқалардан олдинроқ бориб, меҳмонларни кутиб олиши керак. Шунинг учун тайёр машинада онасини қишлоққа ташлаб келолмади.

У цемент зиналардан тушиб бораркан, яна онасини ўйлади: „Ойим ҳам қизиқ, шу пайтда кетиш зарурми?“

Хуршид гаражга кириб, машина эшигини очди. „Москвич“нинг мотори совиб қолган экан, ҳадеганда ўт олавермади. Хуршиднинг асаби қақшаб, газни босаверди. Аслида, шу машина ҳам, бир чеккаси Фаёз Маҳмудовичнинг шарофати билан олиниб қолган. Хуршид домлага ҳар қанча хизмат қилса, эъзозласа арзийди. Студентнинг стипендияси нима бўларди! Хуршид дарсдан бўш пайтларида товар станциясига бориб, юк ташир, аммо буни ҳеч кимга — ҳатто ётоқдаги ҳамхоналарига ҳам билдирмас эди. Беш йил шундай ўтди. Охириги курсда ўқиётганида сири ошкор бўлиб қолди.

Бир куни контейнерда гарнитур келган экан. Қоронғи тушиб қолган эди. Хуршид гира-ширада турган юк эгаси — шляпали кишининг енгидан юртди.

— Агар хўп десангиз юкингизни ортиб берардим.

Юк эгаси ўгирилиб қараши билан Хуршид қоғиб қолди. Қани энди ер ёрилса-ю, кириб кетса. Бу — кечагина мақтаб-мақтаб унга „беш“ қўйган домла — доцент Фаёз Маҳмудович эди.

— Фамилиянгиз Авазов-а? — деди у Хуршиднинг елкасига қоқиб. — Бўпти ортинг.

Ўша куни домла Хуршид билан ярим кечагача гаплашиб ўтирди.

— Сиз менга кечаёқ ёқиб қолгандингиз, — деди домла хайрлашаётганида. — Билимингиз пухта экан. Аспирантурага киришингиз керак.

Бир ҳафтадан кейин Хуршидни Фаёз Маҳмудовичнинг лабораториясига ишга олишди. Охирги курс студенти бўлгани учунми декан ҳам қаршилик кўрсатмади.

... Мотор ҳамон ўт олмас, Хуршид гижинар эди. Гараж эшигида пўстинга ўраниб Назира турар, жажжи этикчаларини бир-бирига уриштирганча бетоқат ер тепинар эди. Биринчи бор танишган кунларида ҳам Назира худди шундай пўстин, этикча кийиб олган эди.

Ўшанда, янги йил кечасида Хуршид қачондир мактаб тўгарагида ўрганиб олган Гамлет монологини ўқиди. Чамаси яхши чиқди шекилли, ҳамма олқишлади.

Балдан кейин троллейбус бекатига чиқса, пўстин кийган оппоқ, чиройли қиз турибди. Хуршид негадир ундан кўз узолмай қолди. Назарида қиз ҳам унга жилмайгандек бўлди. Бирибир Хуршид қизга гапиришга журъат қилолмади.

— Қизнинг ўзи унга биринчи бўлиб гапирди.
— Гамлетнинг ўзи бўларкансиз, Офелия ким?
— Офелия... йўқ, — деди Хуршид довдираб.
Чиндан ҳам шунча йил ўқиб, Хуршид бирорта қизни билагидан ушламаган эди. „Мен ўқишим керак, бошқаси кейин бўлаверади“, дерди ўзига-ўзи. Тўғрироғи, қизлар билан юришга вақти ҳам йўқ эди.

Ўша оқшом у Назиранинг Политехника институтининг кимё факультетида ўқишини билиб олди.

Эҳтимол, қиз ҳам келишган, баланд бўйли, оғир-босиқ Хуршидни ёқтиргандир, лекин Хуршид Назирани бир кун кўрмаса туролмайдиган бўлиб қолди.

Баҳор чиққанида қиз уйига совчилар кўп келаётганини, ота-онаси ҳам уни узатиш ниятида эканлигини айтди. Хуршид типирчилаб қолди. Тайин гапки, у ҳозир тўй қилолмайди. Қизнинг оиласи катта даргоҳ кўринади. Унча-мунчага рози бўлмаса керак.

Бир куни у Фаёз Маҳмудовичга кўнглини очди.

— Келинни олиб келинг, ўзим гаплашаман, — деди домла.

Бу сафар ҳам бахт унга кулиб боқди. Назиранинг қайсидир корхонада бошлиқ бўлиб ишлайдиган отаси Фаёз Маҳмудовичнинг таниши экан.

Тўй жуда катта бўлди. Назиранинг отаси битта-ю битта қизи учун боришни тўқди. Фазилат холанинг латта-путталари ҳеч нимага ярамай қолди. Назиранинг онаси куёв томоннинг камхаржлигидан энсаси қотганини, тўйга келган қишлоқдилар бир чеккага чиқиб қолганини Хуршид ҳам сездди.

Ўшанда онаси тўйнинг учинчи куниёқ сўппайиб жўнаб кетганини Хуршид ҳозир яна эслади.

„Мана, бугун ҳам шунақа бўлди-ку. Дили оғриб кетди-да... Автобусга илиндимикин?“

Стартер ҳадеганда ўт олавермагач, Хуршид бугун аламини машинадан олмоқчи бўлгандай, қора терга тушиб, ручкани шиддат билан айлантира бошлади. Ниҳоят, мотор гуриллаб кетди. Хуршид машинани эҳтиётлаб гараждан олиб чиқди. Назира унинг ёнига ўтириб уф тортди.

— Ўлсин, кеч қолдик! Нима бало, дадам ўзига „Волга“, сизга атайлаб „Москвич“ олиб берганми?

„Яна ўша гап, — деб ўйлади Хуршид машинани чироқлар чарақлаган серқатнов кўчадан оҳиста юргизиб бораркан. — Падарига лаънат, машинанинг ҳам, пулининг ҳам!“

Одатда, рулда ўтирган киши ҳамиша зийрак бўлади. Шу топда Хуршид ҳарчанд уринмасин, кўнгил ғашлиги тарқамади.

Уйланибдики, шу гап. Айниқса, Назира айтган „юксак аристократия“ даврасига кирганида Хуршид бўғилиб кетади. Қайнотасининг ҳам, атрофидагиларнинг ҳам топган гапи — ким қанча маош олади, кимнинг „Москвич“и бору „Волга“си йўқ, қайси заргарлик магазинига қандай „комплект“ келган, ким Ригадан неча минг сўмга гарнитур олиб келди... Бу даврага кирганида Хуршид ҳавоси сўриб олинган вакуумга тажриба учун қамаб қўйилган сичқонга ўхшаб қолади. Устига-устак фарзандсизлик эр-хотинни асабий қилиб қўйди.

Начора, ўзга илож йўқ. Хуршид бу хонадондан қарздор. Шуни ўйлаган сайин баттар азоб чекади. Ўз қишлоғини, болалигини қўмсайди.

Эсида, шундоқ уларнинг чорбоғи остидан каттакон анҳор ўтар эди. Болалигида, студентлик чоғида таътилга чиққанида ҳам Хуршид шу анҳорда чўмилишни яхши кўрарди. У чарчагунча сузар,

кейин соҳилдаги қум устида чалқанча ётиб оларди-да, кўзларини юминқираб, қуёшга тикилар эди. Шунда унинг кўз ўнгида сон-саноқсиз би-нафшаранг ҳалқачалар оловланиб ёнар, Хуршид уларни соатлаб томоша қилишдан зерикмас эди. Мана шу нурли ҳалқачалар ҳам ширин тушдек аллалар эди уни. Ҳозир у атрофини ўраб олган ҳамма нарсани ана ўша нурли ҳалқачаларнинг бир нафасли жилваланишига алишишга тайёр эди. Бутун онаси келди-ю, ўша сеҳрли дамларни яна эслатиб кетди.

Машина силкиниб, Хуршиднинг ҳуши ўзига келди. У йўл чеккасидаги ўнқир-чўнқир яхмалак-дан ўтди-да, яна ўша тезликда юриб кетди.

Ярим йил илгари Фаёз Маҳмудович Хуршид-нинг олдида унинг қайнотасига ярим ҳазил, ярим чин қилиб: „Куёвингизга машина олиб бермай-сизми?“ деб кулган эди. Мана у „Москвич“ли ҳам бўлди. Машинали бўлди-ю, ташвиши яна кўпайди. „Юксак даврадагилар энди Хуршидга очиқ-дан-очиқ таъна қиладиган бўлиб қолишди. „Дис-сертация чўзилиб кетди-ку, қачон олиб бўласиз?“

Рост, у уч йил аспирантурада ўқиди. Яна икки йил ўтди. Ишининг охири кўринмаяпти. Хуршид аспирантурага кираётганидаёқ кўнгли ғаш бўлган эди: конкурсда у билан тенг балл олган хоразм-лик қизни эмас, Хуршидни қабул қилишди.

Хуршид лазер нуридан космонавтикада фойда-ланиш деган мураккаб мавзуга қўл урди. Аммо бу ишни эплай олмаслигини ўзи ҳам биларди. „Оёғи ердан узилган одам осилиб ўлади. Икки ўртада домлангнинг юзини ерга қаратдинг. Қўлингдан келмас экан, бошқаларнинг йўлига ғов бўлиб ни-ма қилардинг“, деб ўзини кўп бор койиди. Аммо нима фойда? Олимлик йўлига тасодифан кириб қолган, домласининг этагига ёпишиб, югурдаклик

қилиб юрган аспирантлар озми?.. Ўзи-чи, ўзи? Мана, бугун Фаёз Маҳмудович доктор бўлади. Хуршид зиёфатга келган меҳмонларга чой ташийди. Охирида ҳаммани уй-уйига ташиб, аравакаш-тик қилади.

Тўғри-да ҳар ким қўлидан келган ишни қилиши керак!

Унинг ўйларини аллақандай ваҳимали гумбураган овоз, кетидан Назиранинг чинқирган товуши бузиб юборди. Хуршид даҳшат ичида рулга ёпишиб хотинига қаради. Назира икки кафти билан юзини тўсганча энкайиб қолган эди.

„Авария!!“ — шу хаёл миясига чақмоқдай урилди-ю, рулни кескин ўнгга бурди. Аммо рул унга бўйсунмас, машина аллақандай ғайритабиий равишда шиддат билан кўндалангига судралиб борар эди. Хуршид беихтиёр орқасига ўгирилиб қаради. Каттакон самосвал буфери билан Хуршиднинг машинасини шундоқ ёнбошидан илиб олганча шиддат билан судраб борарди.

„Ҳозир машина ағдарилади-ю, самосвал устимиздан ўтиб кетди“, деб ўйлади Хуршид қўрқувдан титраб. Негадир шу топда онаси кўз ўнгига келди. Яна бир-икки сония ўтган бўлса керак. Аммо бу онлар йилга тенг эди. Ниҳоят, самосвал тўхтади. „Москвич“ ҳам унга кўндаланг ёпишганча, силкиниб тўхтаб қолди. „Хайрият, ағдарилмади“ — Хуршид аъзойи баданини муздай тер босганини энди пайқади.

— Кўрқманг, — деди Назиранинг елкасидан қучоқлаб, — кўрқманг, тирик қолдик-ку!

Назира қўлини туширди. Унинг ранги докадек оқариб кетган, қўллари қалтирар эди. У бирдан титраб-титраб йиглаб юборди. Хуршид машинадан тушмоқчи эди, эшик очилмади. Пачоқ бўлиб, ўриндиққа ёпишиб қолибди.

— Эшикни очинг! — деди у ҳамон йиглаётган Назирага.

Назира беҳуш бир тарзда ерга тушди-да, каловланиб бориб симёғоч тагига — уйиб қўйилган қорга ўтириб қолди. Хуршид ҳам оёқларини аранг босиб машинани айланиб ўтди. Самосвалнинг эшиги очилди-да, ранги қув ўчган, кўзлари кўрқувдан олайган йигит сакраб тушди. Кирза этикларини дўқиллатиб югуриб келди.

— Тирикмисиз, ака? — деди йигламсираган товуш билан. У энтикиб нафас олар, ингичка мўйлови учиб-учиб турар эди.

Хуршид индамасдан ўз машинасига қаради. „Москвич“нинг эшиги ичкари кириб, ойнаси чилчил синган, томигача пачоқ бўлган эди. Қизиқ, у нимагадир ачинмади ҳам, фақат машинасининг ҳозирги кўринишини ўз аҳволига ўхшатгиси келди.

Бирпасда тумонат одам тўпланди. Хуршид кўзлари билан хотинини излаб топди. Назира уч-тўрт қадам нарида довдираб турар, семиз бир хотин унинг чаккасига қор ишқалар эди.

Шовқин-сурон, бақир-чақир орасида ҳеч нимани англаб бўлмай қолди. Аллақадан етиб келган инспектор одамларни тарқата бошлади. У Хуршидга яқин келиб сўради:

— Машина сизникими?

Хуршид индамай бош силкиди.

— Бахтингиз бор экан, — инспектор жилмайди. — Бунақа авариядан тирик чиққанлар оз бўлади. Самосвал кимники?

— Меники, — деди бояғи йигит яна йигламсираб.

— Нима бўлди?

— Бу киши секин келаётган эканлар, — деди йигит бўшашиб. — Қувиб ўтмоқчи эдим, рўпарадан такси чиқиб қолди.

— Машинани расво қилди, тўлаб берсин...

Хуршид хотинининг овозини эшитиб, бурилиб қаради. Назира унинг ёнида турар, йиғиси тинган эди.

— Тўлаб беради, опа, тўлаб беради, — деди инспектор, йигитнинг ҳужжатини оларкан. — Судга бериб ҳаммасини ундириб оласиз.

Шундай дейиши билан унниқиб кетган қора духоба камзул кийган кампир тўдага ёриб кирди-ю. „Вой, болам“ деб додлаганча шофёрни қучоқлаб олди. Кейин инспекторнинг елкасига осилди:

— Раҳм қилинг, ўғлим, битта-ю битта болам шу.

Хуршид нима гаплигини, бу кампир қаёқдан келиб қолганлигини тушуна олмай қотиб турар, фақат бир нарсани билар эди: бу кампир шофёр йигитнинг онаси экан. Кампирнинг ушоқлигими, духома камзулими, нимасидир, ўз онасини эслатди. Негадир кўзига ёш олиб, инспекторга ёпишиб олган кампирни қучоқлади.

— Қўйинг, ойи, хафа бўлманг, ўглингизга ҳеч нима қилмайди.

Кампир энди унинг бўйнига осилиб илтижо қила бошлади.

— Жон болам, ўғил-қизларингизнинг роҳатини кўринг.

— Ўзимнинг ҳам оёғим тортмай турувди-я! Э ўша хотиннинг сўзига кирган эркакнинг... — шофёр бола қўпол сўкинди. — Ойим кеча опамникига — Келесга кетган эдилар. Ҳали ишдан борсам, хотиним туриб олди-да, палакат! Ойимни олиб келасиз дейди. Билмадим, қайнонаси билан киндиги биттами?

Хуршид ҳамон кампирни овутаркан, беихтиёр жилмайди.

Хотинини бемалол сўкаётган бу чапани йигитга ҳам, унинг онасини шунчалик яхши кўрадиган хотинига ҳам ҳаваси келди.

— Судга берасизми? — деди симёғочдан тушиб турган лампочка ёруғида протокол ёзаётган инспектор Хуршидга қараб.

Хуршид индамай турган хотинига зимдан қараб қўйди-ю, хотиржам гапирди:

— Қизиқмисиз, суднинг нима кераги бор. Ўзимиз келишамиз. Тасодиф-да... Ҳаётда бундан баттарлари бўлади-ку...

Инспектор „ўзингиз биласиз“ дегандай елкасини қисди. Шофёр боланинг онаси эса ҳайратдан кўзларини катта очиб Хуршидга узоқ тикилиб қолди.

1970

УЧ ХИЛ ОДАМ

Байрам ҳамма ерда бир хил тантана қилинади. Аммо ҳаммаям байрамни бир хил нишонлайвермайди...

Искандар тўртинчи қават деразасидан ташқарини томоша қилиб турарди. Касалхона ҳовлиси гавжум. Икки четига хонаки арчалар экилган йўлкадан ола халат кийган беморлар, башанг кийинган кишилар тинмай ўтади. Қаердадир биринчи қаватда, телевизор қўйилган вестибюлда бўлса керак, тантанавор мусиқа янграйди. Икки бино оралиғидаги гулзор атрофига қўйилган скамейкалар тирбанд. Ҳов чеккада, касалхона атрофини ўраган бетон девор ёнидаги бир туп ёнғоқ соясида, шундоқ майсалар устига газета ёзиб эр-хотин ўтиришибди. Эркакнинг эғнида касалхона халати. Хотин атлас қўйлак кийиб олган. Тўрт-беш ёшлардаги болакай қип-қизил пуфагини ҳавода силки-

гича, уларнинг атрофида пилдираб юрибди. Эр-хотин унга кўпда эътибор беришмайди ҳам: ўзларини билан овора.

„Соғинишиб қолган бўлса керак, — деб ўйлади Искандар хаёлан жилмайиб. — Бугун шунақа кун. Хотинлар эридан, эрлар хотинидан хабар олади“.

Шу тобда у ўзининг ёлғизлигини, бугун ҳам, эртага ҳам ҳеч ким йўқламаслигини ўйлаб кўнгли чуқди. Ҳолидан хабар оладиган хотини йўқ. Бола-чақаси йўқ. Ота-онасига эса касалхонага тушганини хабар қилгиси келмади. Нима кераги бор кекса одамларни овора қилиб? Операцияга ётиши кераклигини айтса баттар ваҳимага тушишади. Дашнободдан Тошкентга келиб-кетиш осонми?

У нохуш хаёлларни қувиш учун ишхонадаги дўстларини ўйлади. „Тўлқин ҳам келмади. Ким билади, балки кеча навбатчилик қилган бўлса, уйда уйқуни уриб ётгандир“. Навбатчилик қанақа бўлишини газетачилар яхши билишади. Битта ҳарф ўзгариши билан „шаҳар“ „заҳар“га айланиб, балого қолишинг ҳеч гапмас...

Ўша кеча Искандар ҳам навбатчи эди. Ярим кечагача саҳифа ўқиб қаттиқ толиқди. Чанқаб, муздеккина совуқ чой ичганини билади. Ошқозонида шу қадар қаттиқ оғриқ турдики, чангак бўлиб қолди. Тонготарга яқин тўппа-тўғри шу ерга олиб келишди. Унинг бахтига Профессор Наримонов касалхонада экан. Искандар икки йилча аввал шифохона ҳақида мақола ёзган, мана шу машҳур жарроҳ билан ҳам суҳбатлашган эди... Текшириб кўришса, дард ошқозонда эмас, ўт халтасида экан. Ҳалтачадаги тош силжиса, тиқилиб қолиб, ёмон оқибатга олиб келиши мумкин экан. „Парво қилманг, — деди профессор, — бу — мураккаб операция эмас. Кўричакни кесгандек гап. Сизни ўзим „кесаман“.

Аввалига палатада муттасил анқиб турадиган дори ҳиди, операциядан янги чиққан беморларнинг ох-воҳига кўниколмай юрди-ю, кейин ўрганиб қолди. Энди ўзини ҳам „кесиш“га тайёрлаб қўйишди...

Ҳозир бир кўнгли пастга тушиб, телевизор кўргиси келди-ю, тагин „айниди“. Шу ердан ташқарини кузатишнинг ўзи томоша эмасми?

Бояги ёнғоқ остида ҳамон эр-хотин ўтиришар, хотин олдидаги сумкасида тухум олиб, эрига арчиб берар, болакай эса пуфагини ўйнар эди. Йўлакдан оқ халат кийган уч ҳамшира ўтди. Ҳар қайсисининг қўлида шода-шода сирень. Қизлар нима ҳақдадир қаттиқ-қаттиқ гаплашишар, хандон отиб кулишарди. „Бу йил сирень кўп бўлибди, — деб ўйлади у қизлардан кўз узмай. — Редакция хонасида биқиниб ўтириб гулниям унутиб юборадим одам“.

Искандар яна ўша томонга қаради-ю, йўлакдан бир-бирига суяниб келаётган икки йигитни кўрди. Уларни бири маст бўлса керак. Кўксига лолақизғалдоқ босганча гандираклаб қадам ташлар, шериги уни қўлтиқлаб олган эди. „Шунақа жойгаям маст бўлиб келадими!“ Искандар энсаси қотиб юзини ўгирди. Ўгирди-ю, бирдан ўша томонга қараганча сесканиб кетди. Йигитнинг кўксигади лолақизғалдоқ эмас, қон эди. Унинг оппоқ қўйлаги қизариб, ёқавайрон бўлиб кетганди. „Биров пичоқ урибди“, деб ўйлади Искандар вужуди музлаб. Йигитлар бир-бирини суяган қўйи дераза тагидан ўтиб, бино томон бўрилиб кетди. Искандар йўлакка шошилди. Зиналардан югургудек бўлиб, биринчи қаватга — жарроҳлик бўлимининг қабулхонасига келди. Остонасига ҳўл латта ташланган очиқ эшик олдида тўхтаб ичкарига разм солди.

Бояги оқ кўйлакли йигитча кушеткада икки букланиб ўтирар, бошини чангаллаб нуқул сўкинар эди. Искандар биров пичоқ урибди, деб ўйлагани хато экан. Беморнинг бошидан оққан қон кўйлагини қизарттирганини энди кўрди. Калта энгли катак кўйлак кийган оғайниси эса нима қиларини билмай серрайиб турар, ранги ўчиб кетганди.

— Нега ўзидан-ўзи сенларга бутилка отади!

Искандар ичкарига мўралаб, девор тагидаги стол қаршисида ўтирган врачни энди кўрди. Бу — кўзойнак тақиб юрадиган рангсиз жарроҳнинг фамилияси Олимбоев эканини Искандар билиб олган, беморлар ундан негадир чўчишини кўриб, ҳайрон қолган эди. Ўзи ёшу негадир ҳамма ундан кўрқади. Искандар яна беморга ўгирилиб қарадида, унинг бошидан ҳамон қон оқаётганини пайқади.

— Билмадим, — деди катак кўйлакли йигит киприкларини гуноҳкорона пирпиратиб. — Кўчада кетаётгандик. Биров автобус деразасидан шиша отди. Шиша Анварнинг бошига тегди. — У гапини тасдиқламоқчи бўлгандай беморни бармоғи билан кўрсатиб қўйди.

Анвар кўзларини врачга қадаб, бошини чангаллаганча яна сўкинди.

— Шундай қилиб, шиша отди дегин? — Жарроҳ хотиржам ўтирганча кўзойнагини йилтиллади беморга қараб қўйди. — Қизиқ, — деди ингичка бармоқлари билан столни чертиб, — битта шиша шунча иш қилдими, а! Аввал бошингга тегса, кейин ёқангни йиртса, кўйлагингни дабдала қилса. Қўлли, оёқли бутилка экан-да!

Анвар лабини яна ҳам қаттиқроқ тишлаб, йиғлаб юборди. У елкалари силкиниб барала йиғлар, овози энди раста бўлгани учунми, хунук

эшитилар эди. Катак кўйлакли йигитча эса нима қилишини билмай, бир унга, бир врачга қараб жавдирарди.

— Хўш, сизга нима керак? — деди дўхтир бирдан бошини буриб. Искандар беихтиёр ичкарига кириб қолганини, жарроҳнинг кўзойнак ортидаги тикандек ўткир кўзлари ўзига тикилиб турганини энди пайқади.

— Нима, сизниям бутилка билан уришдими?

Искандар унинг овозидаги заҳархандани сезиб, аччиғи чиқди.

— Нега калака қиласиз? Аҳволини кўриб турибсиз-ку. — деди беморга имо қилиб. — Бир одам нажот кутиб турса-ю, сиз тергов қилсангиз? Қанақа врачсиз ўзи?!

— Ўзингиз кимсиз? — Олимбоев шошилмай ўрнидан турди. Искандар унинг рангсиз юзи янада оқариб, қирра бурни қисилиб кетганини кўрди. — Бу бола киминг бўлади? — деди кўзойнак ортидаги митти кўзлари чақнаб. — Танийсизми?

— Танишим шартми? — деди Искандар бўғилиб. — Ким бўлса ҳам одам-ку, ахир! Бемор-ку!

— Марҳамат қилиб хонани бўшатиб қўйинг!

Искандар дафъатан эсанкираб қолди. Ҳеч кимдан бундай қўпол муомала эшитмаган эди.

— Менга қаранг, — деди овози титраб. „Беморга ҳозироқ ёрдам кўрсатмас экансиз... Фельетон ёзаман!“ демоқчи бўлди-ю, тилини тийди. У ҳеч қачон фельетон ёзмаган, ёзмоқчи ҳам эмасди. Аммо бировнинг дардига томошабин бўлиб туришни ҳам хоҳламасди. — Кетмайман! — деди бўғиқ овозда. — Нажот кутиб турган одамни сўроқ қилишга нима ҳақингиз бор? Прокурормисиз?

— Бировнинг ишига аралашишга сизнинг нима ҳақингиз бор? — Олимбоев шундай деб беморга юзланди. — Ўлмайди! Жароҳати ўладиган дара-

жада эмас. Бирпас азобини тортса, безорилик қилмайдиган бўлади. Инқилламай ўтир, сўтак!

Искандар қолишини ҳам, кетишини ҳам билмай, иккиланиб туриб қолди. Дўхтирнинг буйруғи билан хонага ҳамшира кирди. Беморнинг бошини текшира бошладилар.

— Ўн саккизинчи палатада битта жой бўш, — деди Искандар. — Ёнимдаги чолга бугун жавоб теккан.

Олимбоев кўзойнак ортидан „ҳалиям шу ердасан“ дегандек истеҳзоли қараб қўйди.

— Жойингизга боринг!

* * *

Искандар йиғи товушидан уйғониб кетди. Бошини кўтариб, Анварнинг каравотида, оёқ томонда ўтирган хотинни кўрди.

Кеча Анварни шу палатага олишганида „Менинг гапим Олимбоевга таъсир қипти-да“, деб ўйлаган эди Искандар. Кейин билса, бошқа жой йўқлиги учун йигитчани шу ерга киритишган, мияси чайқалган-чайқалмаганини аниқлаш учун икки кунга олиб қолишган экан.

Кечқурун ҳам мана шу чигирткадек озғин, қоп-қора хотин Анварнинг олдида келиб кетган эди. У томирлари бўртиб кетган озғин қўллари билан юзини тўсган кўйи ўксиб-ўксиб йиғлар, ўғлини койир эди.

— Отангнинг куйдиргани етмасмиди, жувонмар! Энди сер бормидинг, ергина ютгур! Ишла-масанг, ўқимасанг. Ажалнинг тиффи парронига учрагур отанг топганини ичса! Хаҳ, пешонагинам курсин-а!

Искандар унинг озғин елкаларига, ингичка қўлларига қараб раҳми келди. Балки ягона умиди шу ўғлидандир!

Анвар саллага ўхшатиб бинт билан тангиб ташланган бошини девор томонга ўгириб ётар, индамас эди.

— Ҳаҳ, пешонагинам қурсин! — деди аёл яна изтироб билан.

Анвар ётган жойида жеркиб берди:

— Кўп вайсайверманг!

Искандар уҳ тортиб ўрнидан турди. Аёл кафтини туширди-ю, ёшли кўзларини унга тикди:

— Сизниям уйғотиб юбордикми?

— Зиёни йўқ, — деди Искандар каравот тепа-сидаги сочиқни олиб ташқарига чиқаркан.

Унинг кетидан Анварнинг онаси ҳам чиқди. Уч-тўрт қадам юрмасдан етиб олиб, Искандарнинг қўлидан ушлади.

— Насиҳат қилинг, ўргилай, — деди муҳим бир сирни айтаётгандай пичирлаб. — Ўртоқлари ўлгур ёмон... Учасини ерга қўйиб, топган болам шу. Кечқурунги мактабда бинойидай ўқиб юрувди. Бозор-ўчаримни бирпасда қилиб келади. Оёғидан ўт чақнайди. Отасининг ичишини мактабдаги ўртоқлари юзига солган экан, ўқишни ташлаб кетди... Шу одам бўлсин деб ўн етти йилдан бери кўча супураман. — Аёл елкасига ташлаб олган халатининг этагини қайириб, бурнини артди.

Искандар бировнинг кўз ёшига тоқат қилолмасди. Ҳозир ҳам томоғига илиқ бир нарсa тикилиб, кўнгли чўкди.

— Куйинманг, холажон, — деди хўрсиниб. — Анвар ҳали ёш. Йўлини топиб кетади.

— Эсли йигит кўринасиз, — аёл яна йиғламсиради. — Насиҳат қилинг, худоё барака топинг.

— Хўп, — деди Искандар ютиниб. — Албатта, айтаман. Иложи бўлса, ўзим ишга жойлаб қўяман...

Искандар ювиниб келганда, Анвар тумбочка

устида турган стакандаги чойга қанд солиб, қошиқ билан айлантириб ўтирарди.

— Чой ичинг, — деди у дўриллаб.

„Ёш бола, — деб ўйлади Искандар унинг ёниб турган кўзларига, ҳали устара тегмаган мўйловига қараб. — Ҳали гўдак-ку, бу! Йўлга солиш керак“.

— Раҳмат.

У бир зум ўйланиб турди-да, сўради.

— Нега уришдинг?

— Қиз талашдик, — деди Анвар ҳамон қошиқни айлантираркан, аҳмоқларча илжайиб.

Искандар бу ёшдаги болаларга насиҳат ёқмаслигини билар, шунинг учун кечадан бери нима воқеа рўй берганини суриштирмаган эди.

— Қиз сени яхши кўрса, талашишнинг нима кераги бор! — деди у иложи борича табиий гап-ришга уриниб.

Анвар яна боягидай илжайди:

— Танимайман ўзини!

— Танимасанг нега талашасан?

— Ие, қиз бўлгандан кейин талашади-да.

— Эндиям талашсанг калтакнинг бундан каттасини ейсан! — Искандар унинг бошидаги қон лоғи қотиб қолган „салла“га имо қилди. — Бу сафар осон қутулибсан!

— Менми?! — Анвар тумбочкани шу қадар зарб билан муштладики, тагида озгина чой қолган стакан зириллаб кетди. — Энди калтакни бошқаси сйди! Қонини ичаман!

* * *

Искандарни операция столига ётқизишлари билан тепасида Олимбоев пайдо бўлди. Унинг оғиз-бурни дока ниқоб билан тўсилган, фақат йилтираб турган кўзойнагининг ўзи қолгандек эди. Искандарнинг юрагида қўрқув аралаш шубҳа

уйғонди. Уни профессор Наримонов операция қилиши керак эди-ку!

Олимбоев унинг кўнглидан ўтганини сезгандек бошига эгилди.

— Домла санавиацияда Навойга учиб кетдилар. Оғир касал бор экан. — Сўнг митти кўзлари қисилиб, кулимсиради. — Кўрқманг, сизнинг операциянгиз мураккаб эмас. Узоғи билан бир ҳафтада оёққа туриб кетасиз.

Искандар тақдирга тан беришдан бошқа иложи қолмаганини билиб кўзини юмди. Ростини айтганда энди унга барибир эди.

— Биласизми, дўстим, — деди Олимбоев унинг бошига эгилиб. — Медицина энг инсонпарвар касб дейишади. Аммо хирургияда шафқатни йиғиштириб қўйиш керак. Бўлмаса жарроҳнинг қўли қалтирайдиган бўлиб қолади... Гуманизм — сизларнинг соҳа...

Бир неча лаҳзадан кейин шундай жимлик чўклиди, Искандар ўз юрагининг уришини ўзи аниқ эшитаётгандек бўлди...

* * *

Инсоннинг доимий ҳамроҳи — хаёл бўлмаганида одам ниҳоятда қашшоқ бўлиб қолармиди... Искандар оппоқ шифтга муттасил тикилиб ётган уч кун мобайнида ўша беадад хаёллар уни тарк этмади. Операциядан кейин қорнида пайдо бўлган оғриқ азоб берганида ҳам, осма укол тагида ётиб, икки кун туз тотмаганида ҳам ўша хаёллар билан овунди. Ўзининг қишлоқдаги чорбоғида бўлган тўйини эслади. Ҳар гал қишлоққа борса, унинг ҳузурига ийманибгина чиқадиган, соғиниб кетганини қулоғига шивирлаб айтиб, унсиз йиғлайдиган хотини Шоҳиданинг рангпар, аммо кўркем юзи, қуралай кўзлари тасаввурида жонланди.

Искандар учинчи босқични битиргандан кейин ота-онаси кўзимиз тириклигида кўриб қолайлик, деб унинг тўйини ўтказишган эди. У Тошкентда юрганида ҳеч кимни чандон яхши кўрмагани учун, кўшни қишлоқнинг энг сулув қизини олиб берамиз, дейишганида кўниб қўя қолганди. Аввалига Шоҳидани яхши кўрадимиз, йўқми, ўзи ҳам билмай юрди. Фақат хотини вафот этганидан кейин уни яхши кўришини, жонидан ортиқ севишини ҳис қилди.

Шоҳиданинг юраги туғма „порок“ экан. Докторлар унга туғиши мумкин эмаслигини айтишса ҳам Искандардан яшириб юраверибди. Она бўлишни хоҳламайдиган аёл борми? Устига-устак қишлоқ туғруқхонаси.

... Искандар унинг азасига етиб борди. Ҳам суйган аёлидан, ҳам юлдуз кўрмай жон берган бегуноҳ чақалоқдан жудо бўлиш оғир экан. Шундан кейин Искандар қишлоғига қайтиб бормади. Юқори босқичда ўқиётганида амалиётда қатнашган газета таҳририятида энг „кичик“ лавозим — корректор ёрдамчиси қилиб ишга олишганига раҳмат деди...

Дарахт бир ерда кўкариши рост экан. Бора-бора газетанинг етакчи ходимларидан бирига айланди. Журналистнинг қаттиқ нони, гоҳо кеча-кундуз тиним билмай ишлаш унга ёқар, тўғрироғи ярасининг эскиришига ёрдам бераётгандек эди...

Кеча ҳамкасблари кўргани келишганида ўзининг беҳаловат ҳунарини қаттиқ соғинганини ҳис этди. Эрта-индин ўзига жавоб беришларини, тағин ишга шўнғиб кетишини ўйлаб таскин топди.

Сўнг Анварга ишга киритиб қўяман, дегани эсига тушиб, ҳамширадан турар жойини ёзиб олди. Битта-битта юриб ҳовлига чиқди. Икки четига арчалар экилган йўлқадан оҳиста юриб кетди.

Қуёш ҳали ботмаган, аммо ҳаво тунд, кўнгилни ғаш қиладиган булутли оқшом эди. Ҳовлида одам сийрак, афтидан, ёмғир ёғса керак, намхуш шамол эсиб турарди. У йўлканинг охирига бориб, орқасига бурилган эди, таниш овозни эшитиб тўхтаб қолди.

— Қўй дейман, жойига! — деди ўша овоз. Кейин қўпол қилиб сўкинди. — Қўй, бўлмаса абжакнинг чиқариб ташлайман, онангни...

Искандар овоз чиққан томонга — касалхона девори ёнидаги ёнғоқ тагига қаради-ю, давра қуриб ўтирган бир тўда одамларни кўрди. Йўқ, булар беморлар эмасди. Искандар синчиклаб қараб, майкачан бўлиб олган Анварни кўрди. У ўтирган жойида ёнидаги йигитнинг қизил кўйлагига ёпишиб олган, йигит ўрнидан турмоқчи бўлар, Анвар кўйиб юбормас эди.

„Қаёқдан кирибди булар! — деб ўйлади Искандар ўша томонга юаркан. Кейин тушунди. — Девор ошиб тушган“.

У етиб боргунча қизил кўйлакли йигит ўрнидан турди. Анвар ҳам унинг ёқасига ёпишганча туриб кетди.

„Аҳмоқ! — деб ўйлади Искандар ичида Анварни қойиб. — Яна жанжал бошляптими?“

У яқин келиб, майса устида сочилиб ётган майда-йирик аралаш пулларни кўрди. Нарироқда иккита арақ шишаси думалаб ётар, даврадаги тўрт эркак бамайлихотир сигарет тутатиб, Анвар билан қизил кўйлакли йигитнинг жанжалини кузатар, аммо ажратиб қўяй дейишмасди.

„Аблахлар, кап-катта одамлар ёш болаларни уриштириб томоша қилиб ўтирса!“

У қорни оғрий бошлаганига қарамай, қадами тезлатиб келди-да, Анварнинг биллагидан ушлади.

— Кўйвор! — деди секин, аммо қатъий қилиб.

Анвар ярқ этиб қаради. Унинг ранги ўчиб кетган, ҳарсиллар, аммо рақибини кўйиб юбормас эди. Қизил кўйлакли, новча йигитнинг ҳам ранги гезариб кетган, бир оғиз ҳам гапирмай юлқинар, Анварнинг чангалидан чиқмоқчи бўлар эди.

— Пулни ютиб олиб энди қочадими? — қичқирди Анвар туфук сачратиб.

— Кўйиб юбор! — деди Искандар қатъий қилиб. — Ким сенга қимор ўйнасин деди!

Искандар бир қарашдаёқ Анварнинг кўзларида совуқ ўт ёниб кетганини сизди. Лекин эътибор бермади. У ҳеч қачон қимор ўйнамаган, поезд-дами, бошқа жойдами, шундай даврани кўрса, четлаб ўтар, бу ўйиннинг қоидаларини ҳам, ёввойи завқини ҳам билмас, тан олишни хоҳламас ҳам эди.

Ерда ўтирганлардан бири, маст бўлса керак, қийқариб кулди.

— Ўқитувчинг зўр-ку, Анвар!

Анвар шуни кутиб тургандай Искандарга ўшқирди.

— Хўжайинмисан менга?!

Искандарга унинг сенсираши алам қилди. Чигирткадай озғин, қон қақшаб йиғлаётган аёл кўз олдига келди-ю, юраги эзилиб кетди.

— Калланг ишлайдими, аҳмоқ! — деди бўғилиб. — Нима деб келишгандик сен билан?!

Анвар ҳамон рақибига ёпишган кўйи хириллади:

— Бор-р-ре, онангни!..

Искандар ўзини тутолмай қолди. Анварнинг юзига тарсаки туширди. Секин, аяб...

Кутилмаганда Анвар унинг қорнига шу қадар зарб билан мушт туширдик, Искандарнинг кўзидан ўт чақнаб кетгандек бўлди. Биқинида чидаб

бўлмас оғриқ уйғониб, ҳамма ёқни зулмат қоплади-да, гурсиллаб ерга йиқилди...

У кўзини очганида энг аввал бир жуфт ялтироқ нарсани кўрди. Синчиклаб қараб, бу — бу кўзойнак эканини, бошида Олимбоев энгашиб турганини англади. Сўнг тағин ўша таниш жарроҳлик столида ётганини, атрофини оқ либосли одамлар ўраб олганини кўрди.

Олимбоевнинг юпқа лаблари қимирлади. Искандарнинг ҳамон гувиллаб турган қулоғига унинг овози узоқ-узоқдан эшитилгандек бўлди.

— Хавф ўтди... Кўрқманг, дўстим, тузалиб кетасиз. Фақат бу гал кўпроқ ётасиз... — Бир зум сукут сақлаб, қўшиб қўйди. — Гуманизм яхши нарсаси... Фақат билган одамга...

1971

УМР САВДОСИ

Хуршида ишдан келса, Қумри хола айвон ўртасида чўккалаб олганча кўрпа қавиб ўтирибди. Энкайиб олгани учунми, муштдек гавдаси янаям кичрайиб қолганга ўхшайди. Хуршиданинг онасига раҳми келди. Бечорага қийин. Бир йилдирки, Тўлқинжонни уйлантириш ташвишида. Тўй қилиш осонми? Гоҳ униси етишмайди, гоҳ буниси.

— Бўлди энди, ойи, чарчаб қоласиз, — деди Хуршида сумкасини айвон бурчагидаги стулга қўйиб. — Тўй эртага бошланаётгани йўқ-ку!

Қумри хола бошини кўтарди. Оёқлари увушиб қолган экан, оғриқдан юзи буришиб тиззаларини уқалади.

— Кўнглим ғаш, болам, — деди тўсатдан.

Хуршида тушунмади.

— Нима бўлди?

— Эрталаб борсам, дарвозаси тақа-тақ ёпиқ.

Аввал оқшомдан ётиб олиб, кеч пешингача ухлай-ли шекилли булар.

Хуршида кулиб юбормаслик учун тескари қарали. Кампири тушмагур-эй! Бундан чиқди хўроз қичқирмасдан қуда бўлмишникига борган. Ўзининг каллаи саҳарлаб боргани билинмайди-ю, айбни қудаларга ағдаряпти. Нукул юлдузи чап келяпти-да шулар билан!

— Қиз бола деган кун ёйилгунча ётмайди, ялпайиб!! — Қумри хола писанда қилди. — Дарвозасининг олди супурилмаган...

Қумри холанинг одати шу. Саҳарлаб туриб олади. Хуршида эсини таниши билан унияшунга ўргатган. „Қиз бола уй жиғадек тахт бўлиши керак, уят бўлади“, деб азонлаб ҳовли супуртиради.

— Келиннинг акаси ичаркан. Унияш эшитдим! — деди Қумри хола ҳамон ўша тажанг оҳанг-да. — Отасинияш оғзи шалоқ, дейишяпти.

Онасининг кейинги даъвоси Хуршидага ёқмади. Ўзи-ку: „Уйланасанми, йўқми? Танлаганингни айт“, деб Тўлқинжонни ҳоли жонига қўймади. Охири Тўлқинжон ёқтирган қизини айтди. Қумри хола уч-тўрт марта совчиликка бориб „оқ ўраб“ келди. Аммо негадир кейин айниб қолди. Гоҳ келинни дангаса дейди, гоҳ қуда холани эзма, дейди. Мана, энди акасининг ичиши баҳона бўлиб турибди.

— Келин ҳам ичарканми, ойи, бир сўрамабсиз-да, — деди Хуршида ачитиб.

Қумри хола ип қатимини шахд билан тортаркан, Хуршидага чақчайиб қаради.

— Таппи таппидан узоққа тушмайди, билдингми?

— Бизлар ҳам оппоқ эмасмиз-ку, ойи! — деди Хуршида. — Қуда томон суриштира бизлардан ҳам

айб топар. Мана, мен... — У бир зум жим қолдию, хаёлига келган гапни қайтармади: — Мениям турмушим бузилган. Улар ҳам суриштириб юргандир. Куёвнинг опаси нега эрдан чиққан, деб. Гапни ковласа гап чиқаверади-да!

Қумри хола тўсатдан мунғайиб қолди.

— Сенинг турмушинг бузилган бўлса... Шу иш шунақа бўлганига... ўзинг сабабчисан... Энди Тўлқиннинг турмуши шунақа бўлмасин, дейман-да, болам.

Онасининг бирдан бўшашиб қолиши, таскин оҳангида гапириши Хуршидага оғир ботди. Дushmanинг тош билан ургани нимаю, дўстинг пахта отгани нима? Йўқ, онаси таъна қилаётгани йўқ. Ачиниб гапиряпти. Шунақа-ю, барибир қалампирни шакарга ботириб еган билан ширин бўлиб қолмайди-да.

Хуршида силтаб-силтаб игна тортаётган онасига бир зум қараб турди-да, индамай ичкарига кириб кетди. Шу топда у ойиси кетидан мўлтираб қараб қолганини ҳис қилар, ҳис қилган сайин юраги эзиларди.

Қиз бола бўйига етганидан кейин ғалати бўларкан. Ўз уйингда ота-онанг бағрида турасан-у, барибир бу хонадон эртами-индин сенга бегона бўлиб қоладигандек, гўё албатта қандайдир ўзгариш бўлиши шартдек туюлаверади.

Хуршида, айниқса, совчилар келганида буну чуқур ҳис қилар, шунинг учун эшикдан узун-қисқа бўлиб кириб келаётган хотинларни кўрса, аллақандай бегонасираб турарди. Бора-бора уларни кўрса гаши келадиган бўлди. Қумри хола бўлса, совчилар билан очилиб-сочилиб сўрашар, куёв бўлмишни ипидан-игнасигача суриштиради. Совчилар кетгандан кейин Хуршидага насиҳат қиларди:

— Қизлик уй — бозор, болам! Шоҳ ҳам келади,

гадо ҳам. Бошингда отанг бўлмаса. Муносиб жойингни топгин, дейман-да, қизим.

Хуршида тутатиб кетарди:

— Ҳеч қанақа бозор-позорни билмайман, тундингизми? Менга даллол керакмас.

Шундай дерди-ю, ҳаётида қандайдир ўзгариш бўй беришини кутиб юрарди. Бу ўзгариш тўртинчи июнь кунин бўлди. Шу кунин у ўн тўққиз ёшга тўлган эди. Кечкурун ательеда бирга ишлайдиган дугоналаринин уйга чақирмоқчин бўлди. Бозорга тушди. Чиллаки, гилос, янги помидор харид қилгунча кун қизиб кетди. Бир қўлида сумка, бир қўлида тўрхалта кўтариб бекатга келди. Аксига олиб автобус ҳам келавермади. Бир маҳал қизил люкс „Жигули“ осойишта силкиниб Хуршидадан хиёл нарироқда тўхтади. Хуршида қўл кўтармагани учун ҳам эътибор бермади. Лекин ўша томондан овоз келди:

— Қаёққа борасиз, синглим?

Бир оздан кейин боягин савол яна қайтарилди:

— Сизга айтяпман.

Шундагина Хуршида бу гап ўзига тегишли эканини билиб, бурилиб қаради. Машинасининг рангига мос — қизил водолазка кийиб олган йигит бир оёғин ичкарида, бир оёғин ерда, шу томонга қараб турарди.

— Қаёққа борасиз? — деди у яна.

Хуршида „собственный“ машинага ўтиришинин умуман хушламасди. Ҳозир ҳам чимирилиб:

— Ҳеч қаёққа! — дедию тескари қараб олди. У моторнинг гувиллашинин, машина жўнаб кетишинин кутиб турарди. Чиндан ҳам эшик қарсиллаб ёпилди. Аммо мотор гурилламади. Боягин йигитнинг рўпарасида пайдо бўлди.

— Қўлингизда юкингиниз кўп экан, — деди Хуршидага жиддий тикилиб.

Хуршида унинг силлиқ таралган сочларига, чи-
мирилиб турган қошига бир лаҳза қарадию кўзи-
ни олиб қочди:

— Қанча сўрайсиз?

Йигит кулиб юборди:

— Савоб ҳам керак-ку одамга!

— Унақа бўлса ўтирмайман.

Йигит яна кулиб, унинг сумкасига қўл чўзди:

— Бўпти, бензин ҳақини берарсиз.

Хуршида машинанинг паролон ғилоф қоплан-
ган орқа ўриндиғига ўтираркан, йигит сўради:

— Қаёққа ҳайдай?

— Кўкчага!

Хуршида энди уйга етгунча бир оғиз ҳам га-
пирмасликка аҳд қилди.

Анчагача индамай кетишди. Хуршида йигит-
нинг рўпарадаги ойначадан ўзига қараб қўяётга-
нини ҳис қилар, шунинг учун кўчаларни томоша
қилиб борар эди.

— Иссиққа қолиб кетибсиз? — деди йигит ор-
қага бурилиб. Хуршида мўйлов қўйган йигитларни
ёмон кўрарди. Аммо ҳайдовчининг мўйлови ўзига
жуда ярашиб тушганини ичидан тан олди. Инда-
май кетаверди. — Иссиққа қолиб кетибсиз, дей-
ман? — Йигит яна саволини қайтарди.

— Шундоқ бўлди! Энди отимни сўранг! Қаср-
да ўқишимни сўранг! Иложи бўлса, йигитим бор-
йўқлигини ҳам билиб олинг! — Хуршида бу гап-
ларни шу қадар жаҳл билан бидир-бидир қилиб
айтиб ташладики, ўзиям ҳайрон қолди.

Йигит бунақа зарбани кутмаган бўлса керак,
анчагача жимиб қолди. Кейин орқасига қарамас-
дан секингина гапирди:

— Ўзининг туғилган кунида ўзи бозор қилган
одамни биринчи кўришим.

Энди Хуршида эсанкираб қолди. Худди унинг

юзини яхшироқ кўриб олгиси келгандек олдинга эгилди.

— Сиз... Қаёқдан биласиз? — деди кўзларини пирпиратиб.

— Мен ҳамма нарсани биламан! Телепатман. — Йигит орқасига қараб жилмайди. Шунда Хуршида унинг мўйлови ўзига ярашганини яна бир бор ҳис этди-ю, хаёлига келган фикрдан уялиб, кўзини олиб қочди. — Сиз ҳеч нимани айтмай қўя қолинг, — деди йигит ҳамон жилмайиб. — Отингизни ҳам, бугун неча ёшга тўлганингизни ҳам, ҳаммасини биламан. Сиз бўлса мени билмайсиз. Шуюм инсофданми? Келинг, сиз ҳам мени таниб олинг. Отим — Анвар...

Хуршида қараса, гап гап билану машина бошқа ёққа бурилиб кетяпти.

— Кўкча у ёқдамас, — деди у овозини баландлатиб. — Ё йўлни билмайсизми?

— Биламан! Бир минутга!

Зум ўтмай машина пастак, ойнабанд магазин рўпарасида тўхтади. Анвар кўча четидаги цемент ариқчадан ҳатлаб ўтди-да, магазинга кириб кетди. Хуршида ўтираверишини ҳам, тушиб кетишини ҳам билмай турган эди, Анвар ичкаридан бир сават гул кўтариб чиқди. Хуршида шундагина бу гул магазини эканини билди.

Анвар негадир орқа эшикни очиб, саватдаги гулни шундоққина Хуршиданинг оёғи тагига қўйди.

— Нима қияпсиз? — деди Хуршида оёғини нари суриб.

— Туғилган кунингиз билан чин қалбимдан табриклайман. Илоё, бахтли бўлинг! — Анвар қўлини шунақа қойилмақом қилиб кўксига қўйдики, Хуршида кулиб юборди:

— Артистмисиз, нима бало?

— Артист бўлсам, жон дердим. Эпполмайман. Аспирантман.

Анвар рулга ўтирдию машинани физиллатиб ҳайдаб кетди. Қизиқ, энди у Хуршидаларнинг кўчасига етгунча бир оғиз ҳам гапирмади. Фақат Хуршиданинг юкларини, саватдаги гулни тушираётганда секингина: „Яхши дам олинглар“, деб қўйди.

Хуршида ҳеч қачон туғилган кунини бунчалик хушчақчақ нишонламаган эди. Қизлар билан роса ўйнашди, ярим кечагача хурсандчилик қилишди. У ора-чора негадир Анварни эслаб қўяр, аммо ўша заҳоти уни хаёлидан ҳайдашга уринарди. „Яхши йигит экан. Одамгарчилиги бор экан. Шу билан нима бўпти? Энди қайтиб кўришамизми, йўқми? Кўчада учраган бир одам-да!“

Шунақа деб ўйларди-ю, барибир кўнглида нонаниқ умидга ўхшаш бир нарса айланаверарди. Кечаси меҳмонларни кузатаётганида худди ўша машина яна келиб қоладигандек беихтиёр атрофга аланглади. Эртасига, индинига, кўчаларда юрганида ҳам қизил „Жигули“ кўринса бурилиб қарайдиган бўлди. Орадан бир ҳафтами, ўн кунми ўтди. У энди Анварни хаёлидан чиқара бошлаганида яна кўришиб қолишди.

Хуршида узоқдан келаётган қизил „Жигули“ни кўрдию негадир юраги жиз этди. Машина унинг рўпарасига келиб тўхтади.

— Ўқишга кетяпсизми? — Анвар ўтирган жойида чўзилиб эшикни очди. Хуршида иккиланиб орқа ўриндиққа ўтираркан, унга қараб қўйди.

— Ўқишга киролмаганман, ишлайман, эътиборингиз учун! — деди таъкидлаб. — Мен тўғримда ҳамма маълумотга эга одам шуниям билмайсизми?

Анвар кулди:

— Очигини айтсам, отингизниям билмайман.

— Қизиқ бўлди-ку! — Хуршида елка қисди. — Бўлмаса туғилган кунимни қаёқдан билдингиз?

— Кўзингиздан! — Анвар жилмайди... — Қалай, зиёфат яхши ўтдимиди?

Хуршида индамай бош силкиди.

— Ўша куни сизнинг бахтингиз учун мен ҳам ичдим.

— Ёлғон! — Хуршида қўл силтади.

— Ёлғон гапирсам, ёрилиб ўлай!

Хуршида кулиб юборди.

— Қўйинг, ҳали бола-чақангизга керак бўласиз.

— Шунақами, а? Айта қолинг, сизга жудаям керакманми?

Хуршида гап суюқлашиб кетаётганлигидан ғаши келди-ю, аммо шунга яқинроқ мавзу давом этишини барибир хоҳларди. Шунинг учун индамай қўя қолди.

Эртасига Анвар унинг ишдан чиқишини пойлаб турди. Ўзининг ишхонасига олиб борди. Кибернетика бўйича илмий иш қилаётган экан. Ҳозирча лабораторияда кичик илмий ходим бўлиб ишларкан. Хуршида аллақандай чизмалар, ялтироқ аппаратлар билан тўла нимқоронғи хонага кириб қолди.

— Бизнинг ишимиз суратлар билан боғлиқ, — деб тушунтирди Анвар. — Хоҳласангиз, сизниям суратга тушираман...

Ўша кундан бошлаб у Анварнинг лабораториясига тез-тез бориб турадиган бўлди. Лабораториянинг ярим қоронғилиги ҳам, турли вазиятларда суратга тушиш ҳам энди уни чўчитмас эди.

Уйда бўлса совчилар бозори қайнар, Кумри хола ҳар куни янги гап топиб қўярди. Куёв бўлмишнинг бири „завуч“ эмиш, яна бири „пекарний“да ишларкан, „Матасикли“ бормиш. Тағин

биттаси „переводнийлик“ қиларкан. Москвадан гилам олиб келаркан.

... Бир куни Хуршида онасининг рўпарасига ўтириб олди-да, очик-ойдин қилиб айтиб қўя қолди:

— Қинғир-қийшиқ совчиларингизга айтиб қўйинг, ойи! Менинг танлаганим бор. Эскилик саркитидан қачон қутуласиз?

Онаси Хуршида кутгандек сапчиб тушмади. Фақат сўради:

— Ким ўзи у? Қанақа одам?

— Яхши одам. Аспирант. Яқинда олим бўлади. — Онаси бировнинг „матасикли“ни гапиргани учун Хуршида ҳам атайлаб қўшиб қўйди: — Машинаси бор, „Жигули“.

Эртасига у уйига совчилар кўп келаётганини гап орасида қистириб қўйди. Анвар одатдагидек масалани кўндаланг қўйди:

— Бўпти, эртагаёқ ЗАГСга ариза топширамыз.

Ҳамма иш кўнгилдагидек кетаётганида Қумри холанинг қайсарлиги тутиб қолди. Иккала оёғини бир этикка тиқиб туриб олди.

— Менинг кўчада қолган қизим йўқ! Уйландиган одам беш-олти марта совчи юборади, одам қўяди. Отини билмасам, зотини билмасам. Йўқ, бўлмайди!

Хуршиданинг бир кулгиси келар, бир жаҳли чиқарди.

— Нимага тушунмайсиз, ойи? Беш марта совчи юбориш деган қонун қаерда ёзилган? Анвар ака Қашқадарёдан келган. Ота-онаси ёшлигида ўлиб кетган экан. Даллолнинг нима кераги бор?

— Ота-онаси бўлмаса, қариндош-уруғи бордир, ишхонаси, хўжайинлари бордир. Ўзим бораман.

Хуршида кулди:

— Ишхонасига борганингиз билан сиз нимани

тушунардигиз? Кибернетикага ақлингиз етадими? Ўзим минг марта борганман ишхонасига, билдигизми!

Қумри хола барибир бўш келмади:

— Сен эчки эмассанки, дуч келган одамга етаклатиб юборсам. Бўлмайди.

— Балки ҳали қалин ҳам сўрарсиз?

— Таг-тахтини суриштирмай туриб бермайман! Бўлмайди.

Қумри хола бўлмайди, дегани билан тўй тўхтаб қолмади. Анварнинг тоғаси бор экан, ўша ўртага тушди. Тўй бошландию Қумри хола зада бўлган қушдек мунғайиб қолди.

Баҳор кунлари ғалати: тўсатдан жала қуядию ер-кўкни шалаббо қилиб юборади. Кетидан ярқ этиб офтоб чиқади. Олам яшнаб кетади. Замину осмон тароватли бир исдан — баҳор исидан маст бўлиб қолади. Хуршиданинг ҳаётида ҳам шундай бўлди. У Анварни бутун вужуди билан тўсатдан севиб қолди. Муҳаббати эвазига бахт қуёши унга жилмайиб боқдию бутун дунё яшнаб кетгандек бўлди. Қизил лентани кўндаланг тақиб олган ЗАГС мудирасининг нутқи, пешонасига қўғирчоқ кўндирилган машинада сайр қилишлар, гул иси май ҳидига қовушган чароғон ресторан... У бахтиёр эди. Бахт деган лаззатли туйғу ҳаётига шунчалик тез кириб келганига баъзан ўзи ҳам ҳайрон қоларди. Назарида онаси ҳам уни тушунгандек эди. Фақат тўйдан кейин Қумри хола Анварнинг Юнусободдаги икки хонали уйига бормади. Умуман бормади. „Зиёни йўқ, ойим шунақа бир ловиллайдилару ўчадилар“, деб юпатди Хуршида эрини.

Тўйдан кейин бир ҳафта ўтгач, никоҳ сайлига чиқишди. Августнинг ўрталари эди. Бунақа пайтда денгиз янги соғилган сутдек илиқ бўларкан. Бир куни икковлари ойдин кечада чўмилишди.

Қизиқ, Хуршида сузган сайин қўлининг учидан сачраган томчилар худди марвариддек ярақлаб кўринарди. Бундай лаззатли манзарани худди шунақа пайтда денгизда чўмилган одамгина билади. Хуршида қорайиб, янаям хусни очилиб қайтди.

Бир куни Анвар ишдан ташвишлироқ қиёфада келди.

— Чамадон тайёрланг, — деди тўсатдан.

— Яна қаёққа борамиз?

— Сиз эмас, мен кетаман. — Анвар энди озо-йишта тушунтирди. — Илмий ишим бўйича Ленинградга боришим зарур бўлиб қолди. Домла чақирибди.

— Анчагами? — Хуршида бирдан ичи хувиллаб қолгандек, эрига термилди.

— Наридан борса, бир ой.

Хуршида кузатиб қўймоқчи эди, Анвар уни аяди. Вокзалга чиқартирмади.

Икки хонали каталакда Хуршида ёлғиз қолди. Ҳовлида, маҳаллада одамнинг ёлғизлиги билинмайди. Аммо секцияда бир кун танҳо қолган киши ёрилиб кетай дейди. Бунақа жойда қўни-қўш-нилар нимагадир саломлашишдан нарига ўтмайди. Хуршида уч кунда сиқилиб кетди. Ишга бора-деса, Анварнинг гапига кириб бўшаб олган. У ўз уйига борди. Қумри хола ҳалиям жаҳлидан тушмаган экан. Хуршида икки кун турган эди, секингина тушунтирди:

— Узатилган қиз уйга келиб ётиб олмайди. Қўни-қўш-нилар ҳалитдан гап қилипти.

— Бўлмаса юринг бизникига, — деди Хуршида.

— Йўқ, болам. Оғзимга сўз олганман.

Хуршида умрида биринчи марта онасини ёмон кўриб кетди. Она деган ҳам шунчалик бемехр бўладими? У уйига келди. Телевизор билан андармон бўлди. Ҳар кун йилдек чўзилар, аксига Ан-

вардан на хат, на хабар бор эди. Баъзан Дилбар деган ўртоғи келиб турар, аммо унинг ҳам ўз тирикчилиги бор эди. Кундузи ишга боради, кечкурун ўқишга...

Бир оқшом эшик жиринглаб қолди. Хуршида очиб қараса, „сим“ рўмол ўраган аёл, дўппи кийган олти-етти ёшлардаги бола турибди. „Қишлоқдан келишибди, — деб ўйлади Хуршида аёлнинг ялтироқ рўмолига, беўхшовроқ осилиб турган жемперига қараб. — Адашган одамларга ўхшайди“. У ҳамроҳ топилганига қувонгандай беихтиёр ичкарига таклиф қилди.

— Келинлар! — деди йўл бўшатиб.

Аёл дадил ичкарига кирди. Бола шўхгина экан. Бирпасда югуриб бориб магнитофон қулоғини бурай бошлади.

— Акбар, тек ўтир! — деди аёл жеркиб. Кейин Хуршидага қаради. — Сиз Хуршидахонсиз-а?

Хуршида ҳайрон бўлди.

— Мен сизни танимайроқ турибман, — деди ийманиб.

— Таниб қоларсиз. — Аёл хотиржамлик билан жемперини ечиб стул суянчигига ташлади. Унинг беписандлиги, киноя қилиб гапириши Хуршида-нинг ғашига тегди. „Ким ўзи бу? Нимага олифтарчилик қилади?“

— Кимсиз ўзи? — деди у қошини чимириб.

— Кетдими? — Аёл негадир илжайди. — Анча бўлдимми?

— Ким кетади?

— Узум обкетдими, тарвузми?

Хуршида шаҳд билан ўрнидан туриб кетди.

— Менга қаранг! — деди таҳдид билан. — Майнавозчиликни йиғиштиринг! Кимсиз ўзи?

Аёл ўғлига қараб қандайдир нотабий, асабий қийқириб кулди:

— Даданг Сибирга кетибди, ўғлим. Узум обке-тибди. Шу ерда кутиб ўтирсанг, сенга велосипед олиб келади.

Болакай кўзларини катта-катта очиб онасига тикилди:

— Қачон, буви, қачон?

— Унисини манави аячангдан сўрайсан! — деб аёл Хуршидани кўрсатди. Яна ўша ғайритабиий оҳангда кулди. — Қачон қайтаман деган Акбар-нинг дадаси?

Хуршида ниманидир тушунгандек бўлдию ичи-да бир нарса узилиб кетди. Бемадор бир ҳолатда эшикка суяниб қолди.

Аёл тантана қилгандек яна қийқириб кулди.

— Сизниям машинасига ўтқазиб, қўлга ту-ширдими? Сизгаям аспирантман, дедими? Сизни-ям тўй бўлмасидан „ишингизни тўғрилаб“ қўйди-ми? „Ҳеч кимим йўқ, етимман“, дегандир? Бир ой ичида тўй қилдими? „Свадебний путешествия“ га олиб боргандир, ҳойнаҳой? Энди илмий иш билан Ленинградга кетган бўлса керак.

Аёл ҳар гапи билан Хуршидага бир тарсаки тушираётгандек бўлар, бундан роҳатлангандек ваҳшийларча қийқириб кулар эди:

— Ленинградда пишириб қўйгани йўқ! Ново-сибирскка кетган. Узум обкетган.

Хуршида бошидан ҳуши учиб бораётганини ҳис қилиб турар, юраги гурсиллаб урар эди.

— Ёлғон! — У ер тепиниб чинқириб юборди. — Ёлғон! Ёлғон!

Кейинги дақиқада у ваҳшийларча кулаётган хотинга ташланди. Бошидаги „сим“ рўмолига чанг солди. Аммо шу он изтиробга тўла бир чинқириқ янградию Хуршиданинг қўллари ҳавода муаллақ қотиб қолди.

— Буви! Бувижон! — Боядан бери магнитофон

олдида ўралашиб юрган болакай ўқдек отилиб келиб онасига ёпишди.

Шундагина Хуршида аёлнинг кўзларидан оқиб тушаётган ёшни кўрди. Аёл негадир каловланиб ўрнидан турди. Бир қўли билан боланинг бошини силай бошлади, бир қўли билан Хуршиданинг елкасидан қучди.

— Пешонанг шўр экан, синглим! Кўзингга қарасанг бўлмасмиди? — Шундай дедию елкалари силкиниб йиғлаб юборди.

Ўша кеча тун бўйи икки „кундош“ ҳасратлашиб чиқишди. Бола ухлаб қолган, уй нимқоронғи, аёлнинг овози ғамгин, аммо ўктам эди. У асли андижонлик экан. Техникумда ўқиб юрганда Анварнинг қўлига тушибди. Эс-ҳушини йиғиб олгунча, Анварнинг иккинчи хотинига айланиб қолибди.

— Сиз учинчисисиз! — деди у қандайдир киноясиз оҳангда. — Хоразмда ҳам хотини бор. Лекин ишни пишиқ қилади. „Законний“ ажрашади.

Хуршида ич-ичидан тошиб келаётган йиғини аранг босиб ётарди. „Законний“ ажрашганининг нима фойдаси бор? Бу билан дарди енгиллашармиди?

Анвар ҳеч қанақа олим эмас, сураткаш экан. Гоҳ у, гоҳ бу институт лабораториясида сураткаш бўлиб ишлаб юаркан. Кузда аллақандай шериклари билан Сибирь шаҳарларига бориб узум сотаркан. Манави кооператив уйлару машиналар, ресторанлару денгиз саёҳатлари шундан экан.

Хуршида бу гапларнинг туш бўлиб қолишини жуда хоҳларди. Қани энди тўхтовсиз гапираётган мана шу хотин ҳам, диванда пишиллаб ухлаётган анави бола ҳам туш бўлса. Туш бўлсаю у уйғониб кетса.

Йўқ, туш бунақа бўлмайди!

ДАРД

„Бозор — шайтоннинг айвони“.

Халқ мақоли

Санталат ая хомуш уйғонди. Кун ёришиб кетган, дераза ортидаги куртаклари бўртиб қолган тол шохлари, худди биров атайлаб силтаётгандай шамолда кескин-кескин силкинар, аллақерда мусича маъюс кукулар эди. Санталат ая патнис, мис самовар, қадимий гардим чойнаклар билан безатилган токчадаги қўнғироқли соатга қаради. Етти бўлай деб қопти. У инқиллаб ўрнидан турди-да, наMAT тўшалган айвонга чиқиб, гиштин зинадан ҳовлига тушди. Атрофда гул иси кезади, баҳор ҳавоси мусаффо, илиқ. Кечаси қаттиқроқ шамол бўлган шекилли, ҳовли ўртасидаги каттакон ўрик гуллари дув тўкилибди. Этакдаги ошхонанинг шифер томи, ўрик остидаги икки-уч буйра жойда барқ уриб ётган пиёз устига оч пушти ранг тангачалар ёғилибди.

Мухторжон кузақда армияга кетиш олдидан кекса ўрик тагига шу пиёзни сепган эди. Ўшанда Санталат ая кулувди. „Сичқон сиғмас инига, галвир боғлар думига... Кафтдай жойда деҳқончилик қилиб қаёққа борардинг, болам“, деганди. Мухторжон бўлса, „Эрмак бўлади-да, сизга, ойи“, деб кулиб қўйган эди. Билиб гапирган экан. Мана, қор эриши билан Санталат аяга эрмак топилди-қолди. Ёлғиз ўзи ўтириб-ўтириб зерикканида эрмак учун пиёз ўтайди. Саралаб-саралаб юлади, қўшниларга тарқатади. Юлган сайин бу ёқдан униб чиқаверади, жонивор.

Санталат ая йўлак бошидаги жўмракдан обдас-тага сув тўлдирди. Тошиб чиққан сув цемент ҳовузчага тўпланиб қолган ўрик гулларини оқизиб кетди. Санталат ая яна Мухторжонни эслади: ма-

на, шу ҳовузчани ҳам Мухторжон ясаб берувди. Қўлидан келмаган иш йўқ эди, Мухторжоннинг. Отасининг ўғли-да! Отаси донғи кетган уста эди. Мирсоат сувоқчи деса, етти маҳалла танирди. Девор суvasa, одамнинг акси кўринарди.

Шу гап Санталат аянинг хаёлига келиши билан нима учун боядан бери кўнгли гаш эканини найқади.

Қизиқ, шу кеча Мухторжоннинг отаси тушига кирибди. Неча йил илгари ўлиб кетган одам келиб юрибди. Тагин ҳадеб кўча эшикнинг олдини супураётган эмиш. „Ҳой, дадаси, кўча супураётганингиз нимаси, биров кўрса уят қилмайдими“, деса индамасмиш.

„Тавба, нимага отаси безовта бўлиб юрибди, ё Мухторжонга бир нима бўлдимикан?!“

Санталат ая ўзининг хаёлига келган фикрдан чўчиб кетди. „Илойим ўзи паноҳида асрасин! Битта шу бола деб сўққабош ўтди, ахир“.

... Ўғай ота-онаси уни ўзига ўхшаган етимгина болага узатишганида Санталат энди ўн саккизга кирганди. Ўзи қаттиқчилик билан ўсган эмасми, дарров рўзғорга киришиб кета қолди. Тилаб-тилаб олган қизалоғи энди йўлга кирганда эри урушга кетди. Беш йил ваҳимаю хавотир билан ўтди. Санталат Қоратошдаги туғруқхонада кир ювувчи бўлиб ишлади. Ёлғиз овунчоғини ҳам Худо кўп кўрди, қизи терламадан nobуд бўлди. Тагинам толеи бор экан: эри бирон ери тирналмасдан, эсонмон қайтиб келди. Қаҳрини аямаган толе меҳрини ҳам аямайди, деганлари рост экан. Икки йилдан кейин мана шу Мухторжон туғилди. Эр-хотин қўш ҳўкиз деганларидай, биргалашиб ишлаб, каталакдай бўлсаям мана шу ҳовлини сотиб олишди. Эрининг ўзи уста эмасми, бир уй, бир айвон қурди. Аммо бу сафар ҳам толе уларнинг қувон-

чини кўролмади: бир куни эрининг ўлигини кўтариб келишди. Ҳавозадан тушиб кетибди.

Санталат дод солди, сочини юлди. Лекин на-чора, кўнди.

Мухторжон битта бўлсаям ўнтага татийдиган йигит чиқди. Ахлоқли, одобли... Институтни битирди, инженер бўлди. Санталат ая энди орзу-ҳавас билан тўй қиламан, деб турган эди, ўгли армияга кетиб қолди.

Санталат ая Мухторжонга жуда суяниб қолган экан. Анчагача бир нимасини йўқотгандай бўлиб юрди. Ҳар сафар Мухторжоннинг хонасига кирганида ўғлининг дўпписигами, кўйлагигами кўзи тушади. Санталат ая кўйлакни бағрига босиб йиғлайди, денг... Уйга киришга юраги йўқ. Бир кўнгли ўттиз йил ишлаб пенсияга чиққан туғруқхонага яна борай деди-ю, ниятидан қайтди. Билмаган одам яна ишга кирибди, демайдими? Дунёда энг нозик юрак ҳам, энг чидамли юрак ҳам онаники бўлади. Санталат ая бунисигаям кўнди.

Мана, кўпи кетиб ози қолди. Эртага ёз ўтиб куз келса, қарабсизки, Мухторжон кеб турибдида. Бир қарс-бадабанг тўй қилсинки!

„Илойим, боши тошдан бўлсин!“ деб қўйди у бет-қўлини артар экан. Ўзи билан ўзи овора бўлиб, кўча эшиги тақиллаганини эшитмай қолди, шекилли, кимдир ҳалқани қаттиқ-қаттиқ қоқа бошлади.

— Ҳув, — деди Санталат ая йўлак томон юраётиб. — Келаверинг!

Пастак эшик очилди-ю; елкасига сумка осан почтачи хотин энгашиб ичкари кирди. У плаш кийиб, бошига қизил дурра танғиб олганди. Санталат ая дарров таниди. Бу — бир вақтлар Мухторжоннинг газетасини олиб келадиган татар жувон эди.

— Мухторжондан хат борми, Альфия қизим? — деди Санталат ая калишини судраб яқин бораркан.

— Юқ, телеграмма! — деди Альфия жилмайиб. Санталат ая юраги бир қалқиб кетди.

— Вой, нима деяпсан, айланай, қанақа телгиром? — деди ранги ўчиб.

Альфия телеграммани очиб, овоз чиқармай ўқиди-да, яна жилмайди.

— Иби, ўғлигиз кия икан, подвиходной кунн. Санталат ая барибир ҳеч нима тушунмади.

— Нимага келади? Тани-жони соғмикин?

Альфия уни юпатиб елкасига қокди.

— Биспокоится итмагиз. Отпускка кия икан. Заслужить итган олай.

Санталат ая бир лаҳза анграйиб турди-да, Альфиянинг у юзидан, бу юзидан ўпди. Димоғига арзон, аммо хушбўй атир ҳиди урилди. Бултур саккизинчи мартда Мухторжон ўзига олиб келган „Шарқ“ деган атир эсига тушди. Ўшандан буён очилмай, қутчасида турган эди.

— Шошма, ўргилай болам, шошма, — деди у телеграммани чангаллаганча югуриб. Бир лаҳзада уйга кирди-ю, тахмондаги тўйга атаб тикилган атлас, духоба кўрпаларнинг ёнбошига яшириб қўйган атир қутисини олиб, яна ҳовлига тушди.

Альфия водопровод тутқичини ўйнаб турарди.

— Хушхабар обкелган оғзингдан айланай, — деди Санталат ая атирни узатиб. — Олмасанг хафа бўламан. Мухторжон келганда албатта меҳмонга келгин, онанг гиргиттон!

— Ийя, курыбсиз, — Альфия суюнчи атирни иккиланиб олди.

Санталат ая Альфияни кузатди-ю, яна ҳовлиқиб уйга кирди. Яхши тушунмаса ҳам телеграммани қайта кўздан кечирди.

„Шанба куни келса, бугун сешанба... Чоршанба, пайшанба, жума... яна уч кун бор экан. Қаранг-а, бежиз туш кўрмаган экан-да. Мухторжон келар эканки, отаси йўл очиб юрган экан!“

Ўзини қўярга жой тополмай яна ҳовлига тушди, кўчага чиқди. Тошлоқ тор кўчанинг у юзидаги кўк эшикни бир-икки тақиллатди-ю, эсига тушди: „Хайрибиби эгачисиникига келин тушарга кетувди-я... Рисолат уйданикан?“ У нарироқдаги жимжимадор дарвоза томон юрди. Етиб бормасиданоқ дарвоза биқинига ўрнатилган эшик очилди-да, папка кўтарган, галстук таққан бола чиқди. Салом берди.

— Ваалайкум ассалом, мулло бўлинг, Асаджон, — деди меҳри ийиб. — Ойинглар уйданилар?

— Бугун сменалари-ку, Пошшабуви, — деди бола бир зум тўхтаб.

Рисолат касалхона ошхонасида ишлайди. Кун ора ишга боради. Бугун ишда экан-да...

— Мухторжон аканг келяпти, ойингларга шунни айтмоқчийдим, — деди Санталат ая.

Бола қувониб кетди.

— Ура! — деди бақириб. — Келсалар ременларини менга берасиз-а?

— Албатта, болам, албатта.

Санталат ая тошлоқ кўчада ирғишлаб-ирғишлаб бораётган боланинг кетидан қувониб қараб қолди. Зум ўтмай қизалоғини етаклаган ёшгина жувон унинг олдидан салом бериб ўтди. Боласини боғчага олиб бораётган бўлса керак. Яна икки йигит шоша-пиша ўтиб кетишди. Уларнинг кўчаси ҳар куни эрталаб шунақа гавжум бўлади. Ҳамма ўзининг юмушига шошади. „Хайрибиби йўқ. Рисолат ишда. Қаёққа борса экан!..“

У яна ҳовлига қайтиб кирди. Гуллаб ётган ўрикка, жўмрагидан сув томчилаётган водопро-

водга, цемент ҳовузчага тикилиб турди-да, тўсатдан хаёлига галати бир ўй келди. „Беш-олти боғ пиёзни Пастбозорга олиб тушса-чи? Икки қадам жой бўлса. Гап пулдамас. Ҳарна, одамларни кўради, гаплашади. Баҳонада Мухторжоннинг туфли-сига атаб ўттиз икки сўм ажратиб қўйган. Эртага отпусकाга келса, этик кийиб юрмайди-ку.

У шоша-пиша ишга киришди. Текис-текис пиёзларни саралаб юлди. Ҳовузчада яхшилаб юлди. Кейин қазноқдаги узун михга илиғлиқ турган, қурум босган саватни олиб, униям латта билан совунлаб юлди. Пиёзларни катта-катта қилиб боғлади. Саватга солиб, йўл-йўл қизил дастурхонга ўради. Кексалик қурсин, икки қадам наридаги бозорга етгунча ичи узилиб кетди. Саватини гоҳ бошига олади, гоҳ қиррасини биқинига тираб кўтаради. „Ўлсин, нима зарил эди“, деб қўяди ўзича афсусланиб. Аммо Мухторжон отпусकाга келаётгани, бу хабарни одамларга айтиш зарурлигини ўйлади-ю, яна кўнглини қувонч ёритди. Қадамини тезлатди.

Кўкат бозорда одам тумонат. Санталат ая саватини пештахтанинг бир чеккасига қўймоқчи эди, редиска сотаётган жувон бобиллаб берди:

— Вой, манави кампирни қарайла, мани олдимни тўсиб қўйди!

Нарироқда туршак сотиб ўтирган чол Санталат аянинг бўшашиб қолганини кўриб маслаҳат берди:

— Менга қаранг, сингил, бозорга кираверишдаги майдончада сотмайсизми? У ердаям одам гавжум.

Чол тўғри айтган экан. Санталат ая гавжум майдончанинг бир чеккасидаги харсанг тош устига ўтирди. Тош атрофида писта пўчоқлари, сигарет қолдиқлари, музқаймоқ қоғозлари ётган экан. Калиши билан суриб тозалаган бўлди. Кейин пиёз-

нинг устини очиб қўйди. Аммо орадан анча вақт ўтдиямки, унинг пиёзини биров сўрамади. Аксига олиб, Санталат аянинг гапини эшитадиган таниш йўқ. Санталат ая энди зерика бошлаган эди, шундоқ қулоғининг тагида шанғиллаган овоз эшитилди:

— Тирикчилик дардига тушиб қолибсизми, Санталат хола!

Санталат ая бошини кўтарди-ю, тепасида турган Бонуни кўрди. Маҳаллада Бонуни танимайдиган одам йўқ. Эри уч қаватли магазинда ишлайди. Машинаси бор. Бултур пишиқ гишдан участка куришган. Ҳар тўқисда бир айб бўларкан-да. Бечораларнинг фарзанди йўқ. Шундоқ-ку, лекин Бону жуда катта оғиз хотин. Бойвучча-да. Ҳозир ҳам ялтироқ кўйлак устидан қимматбаҳо жемпер кийиб олибди. Қўша-қўша олтин билагузук тақилган қўлида катта сумка. Нима бўлгандаям Санталат ая таниш одам учраганидан қувониб кетди. Мана энди боятдан бери кўнглини ҳовлиқтираётган янгиликни айтиб, Бонуниям суюнтиради. У инқиллаб ўрнидан турди-да, Бонуни бағрига босиб кўришди. Энди гапиришга оғиз жуфтлаган эди, Бону ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, осмонга қараб қақиллаб кулди. Шунда тилла тиш тўла оғзидан чўғ сачраб кетгандай бўлди.

— Мана, қариганингизда энди эсингиз кирибди, Сантал хола! Бозордан қолманг, бозордан! Бозорда ҳикмат кўп! Отанг — бозор, онанг — бозор!

Санталат ая тилининг учида турган гапни айтди:

— Мухторжонингиз отпусмага келяпти.

Шундоқ деди-ю, негадир бу хабар оғзидан ҳаяжон билан эмас, совуққина оҳангда чиқди. Нега шунақа бўлганига ўзи ҳам ҳайрон қолди.

— Ҳой, менга қаранг, хола, келинингизга атлас олиб қўймайсизми? — Бону бутунлай бошқа

ёқдан келди. Кейин сирли бир нарсани айтаётгандай овозини пасайтирди. — Барибир келин қиласиз-ку, ўғлингиз бўйдоқ ўтмас ахир!

Санталат аянинг дили оғриди. Туфлига ажратиб қўйган ўттиз икки сўми эсига тушди.

— Вой, нега келин қилмас эканман, қани атласингиз?

Бону каттакон қора сумканинг занжирини суриб атласнинг бир учини чиқарди. Санталат ая дарров билди: яхши атлас, майда тароқли.

— Қанча экан бир кийими?

— Юз ўттиз сўм! Пулингиз ўзингиз билан кетади. Асл мол. Атласнинг энг тозаси.

— Магазинда ўттиз сўмдан ошмайди, дейишадими-ку, Бону?

— Бунақа мол магазинга чиқмайди!

Боту тилла тишларини ярақлатиб яна кулди. „Кучинг етмаса чираниб нима қиласан“ дегандай зарда билан сумканинг занжирини тортди.

— Хув анави сили-симёни кўряпсизми, Сантал хола? — деди у нарироқдаги тўдани кўрсатиб. Санталат ая Бону кўрсатган томонга қараб, устидаги қўйлаги кафандек осилиб турган озгин, рангсиз аёлни кўрди. — Ўша-чи, — деди Бону кўзлари ҳасаддан ёниб, — кеча бир сумка „лакерованный“ туфли сотди, ер ютгур! „Обувной отдел“ни бутунлай ўзиники қилиб олди, яшшамагур!

Боя Бону атласни кўрсатганида, кўзи тушган экан шекилли, қош-кўзи попукдай нозиккина қиз уларнинг олдига келди. Талаба бўлса керак, ихчамгина папка кўтариб олибди. Бону атласини чиқаргунча қиз папкасини тиззасининг кўзи билан туртиб-туртиб, сабр қилиб турди.

„Мухторжонимга хўпам муносиб эканми?“ деб ўйлади Санталат ая беихтиёр.

— Мана, бир юз қирқ берингу, тепкилаб-теп-

килаб кияверинг! — Бону сумкасининг занжирини суриб, атласнинг бир чеккасини қизга кўрсатди.

— Арзонроқ қилинг, опа, — деди қиз ялиниб. Унинг кўзлари жавдираб туришидан, шу атласдан жудаям кўйлак кийгиси келаётгани билиниб турарди.

— Бунақа атласни ҳеч қаёқдан тополмайсиз, оповси!

— Биламан, — қиз маъюс жилмайди. — Билганим учун сизга келдим-да, опа.

Санталат аянинг қизга раҳми келди.

— Арзонроқ бера қолинг, Бону, ўқувчи қизга ўхшайди. Савоб бўлар.

Бону унга қайрилиб ҳам қарамади.

— Ҳозир текинга мушук офтобга чиқмайди оповси, — деди қиз томонга эгилганча бидиллаб. — Магазинчилар анойими? Ўзимга нари борса беш сўм қолади. Нима қилай, тирикчилик экан, оповси! Бева бошим билан тўртта етимчани боқиб ўтирибман.

Санталат ая Бонунинг шунчалик ёлғон гапирishiга ҳайрон қолиб, оғзи очилиб қолди. Бону эса ҳамон бидиллар эди.

— Аммо, лекин-чи, синглим, кўҳликкина қиз экансиз, ўзиям шу кўйлақни кийсангиз ёниб кетасиз-да. Ана ундан кейин кўрасиз, шайдоларингизнинг кўпайишини.

Қиз қизариб юзини ўгирди. Бону тилла тишларини ярақлатиб қақиллаб кулди. Лекин тўсатдан кулгиси кесилиб қолди.

Санталат ая нима бўлганини тушунолмай қолди. Бирпасда майдондагилар тумтарақай бўлиб кетди. Санталат ая ўзига келганида Бону эллик қадамча наридаги дарахтзор ичида лапанглаб қочиб борар, уч қадамча нарида форма кийган йигитча турарди.

Санталат ая кўрққанидан ўрнидан туролмай қолди. Йигит унинг тепасига келди.

— Шуям иш бўлдим, эна! — деди у қовоғини солиб. — Бозорда-ку, резавор растаси бор. Ўша ерда борсангиз ҳақингиз кетадими?

Унинг гап оҳангидан дағдагадан кўра койиниш кўпроқлигини пайқаб, Санталат аянинг кўнгли жойига тушди. Йигитчанинг аллақасерини Мухторжонга ўхшатди.

— Кўрмайсанми, болам, — деди куймаланиб. — Мухторжон отпусмага келяпти. Шу дегин, болам тушмагур, армияга кетмасдан олдин бўйрадаккина жойга пиёз сепган эди. Каллахонада турамиз. Шаҳар ҳовлида деҳқончиликни ким қўйибди бизга! Бошинг айланса, кетинг айланмайди. Ўтириб-ўтириб зерикдим. Кўни-қўшнилардан ортган пиёзни шу ёққа олиб тушувдим. Одамлар есин, буям баҳорнинг неъматидим-да, ўргилай. Аммо-лекин сават кўтариб юрганимни кўрса, Мухторжоним хафа бўларди... Шанба куни келяпти, эшитдингми? Вақтинг бўлса боргин, болам. Каллахонадаги чойхона бор-ку, худди шунинг биқинидаги ҳовли. Санталат ая десанг ҳамма танийди.

— Вой-бу! — формали йигит тоқати тоқ бўлиб, қўл силтади. — Бу ерда савдо қилиш мумкинмас, дедим-ку. Қани, кўтаринг пиёзингизни! Бўлмаса „иштарап“ тўлайсиз.

— Қўй, болам, — деди Санталат ая. — Шундан шу ёққа яна кўтариб юраманми? Ташлаб юбориш увол. Буям баҳорнинг бир неъматидим-ку. Майли, амаллаيمиз. — У инқиллаб ўрнидан турди-да, саватни дастурхонга ўради.

Формали йигит бирпас иккиланиб туриб, нари кетди. Санталат ая саватини бошига қўйди. Газ сув дўкони ёнида тутунга беланиб кабоб пишираётган афти баркашдай кабобпазнинг олдига борди.

Кабоблаз кир халатининг енгини қайириб, тундан ачишган кўзларини артаркан, Санталат ая иягини силкитиб имо қилди:

— Нечта қўяй?

— Кабоб керакмас, — деди Санталат ая, саватни дўкончанинг тоқчасига қўйиб. — Мана шу пиёзни кабобингга қўшиб тарқат. — У дастурхонини очди.

— Кабобни кўк пиёз билан сотиш „не положенний“. — Кабоблаз эски китоб муқоваси билан чўғни елпиди.

— Менга пулимас, савоби керак, болам. Мухторжон аканг отпускага келяпти, эшитдингми! — Санталат ая пиёзларни кўра устидан ошириб узатди. Йигит бир лаҳза талмовсираб турди-да, пиёзни олиб алюмин патнисга солди. Халатининг чўнтагини титкилаб, ғижимланган бир сўмлик олди.

— Манг, кампир. Бизники таваррук!

Санталат ая индамай нари кетди. Шу ондаёқ бошидан тоғ ағдарилгандай енгил тортди. У қўлтиғига дастурхонини қистириб олган, енгиллашиб қолган саватни кўтариб келарди.

Қизиқ, ҳозиргина тумтарақай бўлиб кетган майдонча бир зумда яна гавжум бўлиб қолибди. Тўданинг энг ўртасида турган Бонуни Санталат ая узоқданоқ таниди. У тилла тишларини ярақлатиб қақиллаб кулар, рўпарасида турган йигитга гап уқтирар эди.

— Магазинчилар ҳам анойимас, оповси! Ҳозир текинга мушук офтобга чиқмайди. Тўртта етимни деб...

Сал нарироқда эғнидаги қўйлаги кафандек осилиб турган озгин хотин қўлидаги бир пой туфлини силкитиб-силкитиб аллакимга кўрсатарди.

Санталат ая ўлакса талашаётган кузғунлар тўлига кириб қолгандай жирканиб қадамини тезлат-

ли. Ҳамон бидиллаётган Бону, ялтироқ туфлисини силкитаётган қилтириқ хотин, костюмининг қўйни дўппайиб турган яна аллақандай одамлар олдидан ўтгунча нафаси қайтиб кетди. У илдам юриб борар, шу тобда кекса кўнглидаги бояги қувонч ҳам, Мухторжоннинг таътилга келишини айтиб, ҳаммани ҳайрон қолдириш истаги ҳам йўқолган, фақат бир нарсани — бу ердан тезроқ кетишни ўйлар эди. Бозор эса қизигандан қизиб борарди.

1974

НИМАДИР БЎЛДИ

Азимжон эшикдан кириши билан газ печка духовкасида нимадир пишираётган Гулчеҳрани кўрди. Терлаб-пишиб куйманаётган хотинининг ёнига борди.

— Нима ҳаракат?

— Нозима телефон қилувди, — деди Гулчеҳра бошини кўтариб. Лўппи юзи иссиқдан анордай қизариб кетган эди. — Эртага „загород“ чиқарканмиз. Файзулла ака айтибди.

Азимжон индамай ётоққа кирди. Шошилмасдан ечинди.

Нозима — Гулчеҳранинг қиз ўртоғи, мактабдоши Азимжон Нозима билан ҳам, унинг университетда ишлайдиган эри билан ҳам хотини орқали танишган эди.

Гулчеҳра, „Ўртоғимнинг бахти бор экан, эри ишнинг кўзини билади“ деб кўп гапирар, аммо Азимжон Файзуллани давраларда уч-тўрт бор кўрган бўлса ҳам, дурустроқ гаплашмаган эди. Эртага далага чиқиш баҳонасида Файзулла билан ҳамсуҳбат бўлишидан қувонди. Пижамасини кияркан, ошхона томонга қараб қичқирди:

— Далага чиқсак, нимада борамиз, Гули?
Ошхонада алланима тарақлади. Гулчеҳра қўлини куйдириб олди, шекилли, „Хаҳ ўлгур-эй!“, деб қўйди.

Кейин асабий товуши эшитилди:

— Нима дедингиз?

— Транспорт масаласи нима бўлади, дейман!

— Файзулла ака машина олибди, — бу гал Гулчеҳранинг овози хотиржам, ҳатто хийла тантанали эшитилди. — „Жигули“ олишибди!

— Шунақами, зўр-ку!

Азимжон ўзига яқин оиланинг машинали бўлганига қувонди.

Чамаси бу фикр Гулчеҳранинг ҳам хаёлидан ўтган бўлса керак, Азимжон ваннадан ювиниб чиққанида хотин шундан гап очди.

— Одамлар машина оляпти... Сиз Нилуга „Тугилган кунингга велосипедча олиб бераман“, деганингизга ярим йил бўлди. Бир йўла келаси туғилган кунига ола қоларсиз...

Азимжон хотинининг пичингига ҳазил билан жавоб қилди:

— Зиёни йўқ, кутубхоначилигимга оладиган маошим билан ҳам машина олсак бўлади. Ҳисоблаб кўрсам, бировнинг қозонидан овқат еб, бировнинг кийимини кийиб ўн йил пул йиғсак, бемалол машина оларканмиз...

Гулчеҳра бир қадар ён берди, чоғи, ётиғи билан сўради:

— Оз-оздан йиғиб борсак-чи?

— Унда ўттиз йил!

— Сизга гап бўлса! — Гулчеҳра ошхона томон ўтиб бораркан, бамайлихотир чекиб ўтирган эрининг елкасига тирсаги билан беозор туртиб ўтди. Азимжон хотинининг кўнглидан ғубор кўтарилганлигидан қувониб, унинг кетидан эргашиди.

Эрталаб Азимжон хотинининг иссиқ нафасидан уйғонди. Гулчеҳра унинг қулоғига шивирлаб гапирарди. Азимжон аввалига уйқусираб ҳеч нарса тушунмади.

— Нима? — деди кўзларини аранг очиб.

Гулдор халат кийиб олган Гулчеҳра яна Азимжонга эгилди. Нафаси унинг қулоғига урилди.

— Тезроқ бўлинг, пастда Нозималар кутиб туришибди.

Янги келин-куёвлик пайтларида Гулчеҳра ҳар куни уни шунақа — қулоғига шивирлаб уйғотар, иссиқ нафасидан Азимжоннинг қитиғи келар, бутун вужуди жимирлашиб кетар эди. Ҳозир ҳам Азимжон хотинининг халат ичидаги тикмачоқдек гавдасига қараб, шўхлиги тутди.

— Намунча вақтли? — деди илжайиб. — Одамни мундоқ...

— Суюлманг! — Гулчеҳра шўх бурилиб нари кетди. — Устингиздан совуқ сув қуйиб юбормай тагин!..

Азимжон илдам туриб, майкачан балконга чиқди. Тонг ёришган, аммо кўчада одамлар кўринмас, рўпарадаги магазин олдида нон машинаси турар эди. Азимжон балкон панжарасини ушлаб пастга қаради-ю, подъездга кираверишда турган садафранг „Жигули“га кўзи тушди. Енги калта йўл-йўл кўйлак кийган Файзулла дока билан машинани артар, негадир ялпоқ қора кўзойнак тақиб олган эди.

— Чиқмайсизми? — деди Азимжон, турган жойида бақариб.

Файзулла бошини кўтариб қаради-да, „вақт кетяпти“, дегандек билагидаги соатга имо қилди. Азимжон ювиниб бўлгунча Гулчеҳра ҳам кеча ўзи

пиширган печенье билан консерва, яна алланималарни ипак тўр халтага жойлади. Эр-хотин бошлашиб пастга тушганларида, Файзулла машинага суяниб, сигарет тутатиб турарди. У кўзойнагини олиб, Азимжон билан қўл сиқиб кўришди.

— Ўтиринг, — деди ўнг томондаги эшикни кўрсатиб.

Азимжон Файзуллани анчадан бери кўрмаган эди. Ҳозир унинг хийла қорайиб, озганини пайқади. Пешанасидаги чизиқлар чуқурлашибди, қарашлари ҳорғин.

— Муборак бўлсин! — деди Азимжон ярақлаб турган машинага имо қилиб.

Файзулла камтарлик билан бош силкиб қўйди:

— Ҳа, энди...

Азимжон орқа эшикни очди-да, бурчакда ўтирган Нозима билан сўрашди. Нозима танга-танга гулли сариқ енгсиз кўйлак кийиб олган, шунинг учун бўлса керак, сўпкилли юзи, қизғиш сочлари одатдагидек кўзга яққол ташланмас эди. Оч-қизил чийдухоба қопланган ўриндиққа чиқиб олган тўрт яшар Шухрат, орқа томонда ойна тагига ўрнатилган, машина юрганида бошини ликиллатадиган поролон кучукчани олмоқчи бўларди. Нозима эса ўғилчасининг этагидан ушлаб пастга тортарди.

— Нилуфар қани? — деди Нозима Гулчеҳра билан ўпишиб кўришаркан.

— Нилуни қишлоққа жўнатдик, бувисининг олдида, — жавоб берди Гулчеҳра дугонасининг ёнига ўтириб. — Иссиқ кунда шаҳарда нима қилади?

Янги машинанинг ўзига хос ҳиди бўлади. Чарм, елим, яна аллақандай ислар аралашиб, галати, ёқимли бўй таратиб туради.

Азимжон олдиндаги ўриндиққа — Файзулланинг ёнига ўтириши билан, энг аввало, шу бўйни туйди. Эшикни тортган эди, енгилгина қирс этиб

ёшилди. „Портсигарга ўхшайди“ деб ўйлади. Файзуланинг машина олганидан яна қувонди.

— Кетдикми? — деди Файзулла орқада ўтирган хотинига қараб. — Қаёққа юрамиз?

— Йигирма саккизинчига, — қисқагина жавоб қилди ҳамон бурчакка суяниб ўтирган Нозима.

— Сирдарёга кетаверишда — йигирма саккизинчи километрда зўр боғ бор, — деди Файзулла Азимжоннинг анграйиб турганини кўриб.

Машина қор устида сирғанган чанадек силлиқ юриб кетди. Бир зумда шаҳар кўчалари орқада қолди. Машина шовқинсиз гувиллаб борар, йўлнинг икки четида уфққача чўзилиб кетган пахтазорлар эрталабки қуёш нурида тўқ яшил тусда товланар, унда-мунда яккам-дуккам тутлар кўриниб қолар, олисда — уфқ этагида кетидан бир тутам чанг эргаштириб трактор ўрмалаб борар эди.

Файзулла радио қулоғини бураган эди, денгиз шовқинидек оҳанг тарала бошлади.

Қаердадир ўқиганми, эшитганми, кимнингдир гапи Азимжоннинг хаёлига келди. „Машина олиф-тагарчилик эмас, эҳтиёж бўлиши керак“. Тўғрида, ҳар бир оиланинг узоғини яқин қиладиган улови бўлса яхши-ку...

Нозиманинг кескин, ингичка товуши унинг хаёлини тўзитади юборди.

— Ўчиринг анави савилнинг овозини! Нима бало, қулоғингиз карми!

Азимжон беихтиёр бурилиб қаради. Нозиманинг сепкилли юзи янаям қизариб кетган, лаблари асабий титраб турарди.

Файзулла шоша-пиша радиони ўчирди. Чеҳрасида ҳорғин, маъюс ифода пайдо бўлди. Азимжон юмшоқ ўриндиқда ўзини ноқулай ҳис қила бошлади. Юрагининг бир чеккасида Файзуллага ачи-нишми, қандайдир ўнғайсизликми, уйғонди. Би-

роқ фикран қўл силтади. „Бировнинг оилавий ишига аралашишга нима ҳақнинг бор?“

Чорак соатлардан кейин машина чапга, тупроқ йўлга бурилди. Файзулла машинани жилдираб ётган ариқчадан авайлаб ўтказиб, чанг кўтармаслик учун секин ҳайдаб кетди. Икки юз қадамча юргандан кейин олмazor боғ ичига кирдилар. Файзулла машинани чеккароқдаги бир туп чинор тагида тўхтатди. Олдинма-кетин тушишди. Шу ондаёқ Азимжон димоғида жуда таниш, қадрдон бир ис туйди. „Беда! Беда бор экан“, деб ўйлади у қувониб. Олмазор катта бўлса керак, кети кўринмас, олмалар ҳали пишмаган, аммо шохлари мўл ҳосилини кўтаролмай эгилиб турар, дарахтлар остига сепилган беда тизза баравар қулф уриб ётар эди. Одатда, эрта тонгда беда, айниқса, ўткир ҳид таратади. Азимжон худди маст бўлиб қолгандек тўйиб-тўйиб нафас ола бошлади.

Файзулла юкхонадан каттагина шолча олиб, олмazor ичига судраб кетди. Азимжон унинг бедани босиб-янчиб боришидан оғринди.

— Шу ерга ёзавермайсизми? — деди чинор тагига имо қилиб.

— Мана бу ер текисроқ, — Файзулла шолчани каттакон олма тагига ёзди.

— Қайси колхознинг боғи бу? — деб сўради Азимжон эски кўрпачани кучоқлаб бораркан. Файзулла елка қисиб қўйди. Нозима билан Гулчеҳра дарров тўр халталарни ташмалаб қолишди. Шухрат дарахтдаги олмаларни кўриб, олма ейман деб хархаша қила бошлади.

Файзуллалар термосда чой дамлаб олишган экан. Топган-тутганларини ўртага қўйиб, ёнбошлаб ётганча нонушта қилишди.

— Анҳор бўйига бормаимизми? — деди Файзулла чойдан кейин. Маслаҳат билан эркаклар сув

бўйига борадиган, хотинлар шу ерда қоладиган бўлишди.

Анҳор боғнинг ёнидан ўтаркан. Бедазорни четлаб соҳилга боргунча Азимжоннинг шими тиззасигача жикқа сув бўлиб кетди. У шимининг почаси оёғига ёпишаётганидан ғаш келар, айна пайтда ҳузур қилар, таниш беда ҳидидан роҳатланиб, ёш болалардек сакраб-сакраб борар эди.

— Мана, анҳор! — деди Файзулла худди ўзининг мулкини кўрсатаётгандек тантанавор оҳангда. — Ўтиринг.

Азимжон эркаклаб кетган ялпизлар устига ўтирди. Кўйлагини ечиб, ўт устига ташлади. Баданига дарров салқин шабнам нафаси тегди. Оёғи остида олти-етти қулоч келадиган анҳор оқиб ётар, бу ер чуқур бўлса керак, сув текис, сокин, ойнадек сатҳида қоп-қора сузғичлар чаққон сузиб юрар эди.

— Ие, асосий нарсани унутибмиз-ку! — деди Файзулла ўрнидан илдам туриб. — Мен ҳозир. — У бедазорни шартиллатиб югуриб кетди. Сукунат чўкди. Шунақа сукунат чўкдики, Азимжон сув устидан учиб ўтган гунафшаранг қанотли ниначининг овозини ҳам аниқ эшитгандек бўлди. Кўнглида алланечук сокин бир енгиллик сезиб, нариги соҳилни томоша қилди. Сувнинг у бети ясси эди. Бу ерда моллар сув ичса керак, соҳил чеккасига туёқ излари тушиб қолган, тезак сочилиб ётарди. Сал нарироқдаги ёнғоққа кўп марта мол боғланган шекилли, дарахт танаси сарғайиб, силлиқланиб кетибди.

Азимжон жилмайганча энтикди. Одамни бахтсиз қилиш учун арзимаган нарса кифоя. Уни бахтиёр этиш учун ҳам кўп нарса керакмас. Азимжон бу қадрдон манзараларни кўриб болалигини эслади. Эслади-ю, кўнглида қўмсашга ўхшаган бир туйғу уйғонди. Одатда одам, болалиги ўтган

жойларни тушида кўриб, кечаси уйғониб кетса, анчагача соғинч ўйлар гирдобига ғарқ бўлиб ётади. Ҳозир у ҳам шундай бир ҳолда эди. Унинг болалиги ҳам шаҳар чеккасидаги қишлоқда кечган. Уларнинг қишлоғидан ҳам шунақа анҳор оқиб ўтарди. Азимжон анча пайтгача сузишни ўргана олмаган, болалар: „Учта сузғични тутиб, сувга қўшиб ичиб юборсанг, сузоғич бўласан“ деганда, паққос ишонган эди. Азимжон оилада кенжа ўғил бўлгани учунми, мол-ҳолга қараш унинг зиммасига тушарди. Ўзи ҳам сигир боқиш, баҳор ёмғиридан кўпчиган ўтлоқларда чалқанча ётиб олиб, тубсиз осмонга тикилишни яхши кўрарди. Уларнинг тарғил сигири бўларди. Серсут, ювош сигир эди-ю, бир айби бор эди — ўзини ўзи эмиб қўярди. Тўрттала оёғини тарвақайлатиб ётганча, бурилиб ўзини ўзи эмаверарди. Шунинг учун сигирнинг тумшугига ёғочдан найздор қилиб тўртбурчак чамбарак илиб қўйишар, шунда сигир ўтлашга ўтларди-ю, ўрганган номаъкулчилигини қилолмас эди.

Азимжон ўша кунларни эслаб, беихтиёр кулиб юборди. Боғ томонда мотор товуши гуриллаб, хаёли бўлинди. Зум ўтмай бир қўлида коньяк шишаси, бир қўлида газетага ўроғлиқ алланима кўтарган Файзулла яқин келди.

Газетага ўроғлиқ иккита кичкина пластмасса стакан, тўрт-бешта шоколад конфетни олди-да, шишани очишга киришди.

— Сувга солмайсизми? — деди Азимжон дарров ичкиликни бошлашни хоҳламай. У ичишни кўп ҳам ёқтирмас, давраларда мажбур бўлганидан биров икки қадаҳ билан кифояланар эди.

— Совисин, демоқчимисиз? — Файзулла шишани чаққон очаркан, мамнун кулимсиради. — Ўзи совуқ, машинада холодильник бор.

— Шунақами? — Азимжон стаканни қўлига олиб, бир зум индамай қолди. — Машинангиз буюрсин, — деди жилмайиб. — Рангини ҳам зўридан танлабсиз.

— Кучли машина, — деди Файзулла конфетдан тазак қиларкан, кўзлари сузилиб. — Мотори зўр.

Азимжон сидқидилдан такрорлади:

— Яхши кунларингизга хизмат қилсин!

Файзулланинг авзойи негадир бузилди. Қошини чимириб, конфет қоғозини юмалоқлаб улоқтирди.

— Арава меники эмас, — деди яна коньяк қуйиб. — Қайнағамнинг пулига келган.

Азимжон Нозиманинг акаси кўмир омборида бошлиқ бўлиб ишлашини эшитган эди. Боя Нози-ма радиони ўчиринг, деб ўшқирганида Файзулланинг юзида қандай маъюс ифода пайдо бўлган бўлса, ҳозир ҳам шундай ўкинч кўринди. Бироқ зум ўтмай лабини қимтиб, истеҳзоли жилмайди. Стаканни бир қўтаришда ичди.

— Файзулла рулдасиз, — деди Азимжон босиқ овозда.

— Балоям урмайди! — Файзулла шоколад еркан қўл силтади.

— Мен бировдан қарздор бўлиб юрадиган йигит эмасман! — деди кимгадир таҳдид қилиб.

— Нега қарздор бўларкансиз? — Авазжон ётиғи билан тушунтирган бўлди. — Қайнағангиз ўз акангиздек гап. Қолаверса, илмий ишингизни ёқлаб олибсиз.

Аваз бу гапни сидқидилдан айтса ҳам негадир Файзуллага оғир ботди.

— Илмий иш эмиш! Падарига лаънат бунақа илмнинг! Диссертация ёқлағунимча домла манави сримга олиб келди. — У кафтининг қиррасини томоғига арра қилиб кўрсатди.

— Қилдирмаган иши қолмади. Участка курди. Эшакдек ишладим. Пойдевор қуйишдан тортиб, лўмбоз босишгача мени текин мардикор қилди. Қизини узатаётганида: „Гарнитурга қарашиб юборасиз“ деди. Уйига меҳмон келса, ҳемири бермай бозорга ғизиллатади. Тагин „Арман коньягидан бўлсин“, дейди. — Файзулла бир зум тўхтаб яна ичди. Сузилган кўзларини Азимжонга тикиб, кулди. — Машинасининг қайси детали синса менинг гарданимга! Ҳаммасини қилдим. Ҳаммасини!.. — Файзулла энди шанғиллаб гапира бошлади. — Фақат ич кийимини ювиб бермадим, холос. Шундан бошқа ҳаммасини қилдим. Аммо ўзини ҳам бопладим. Ишим тасдиқланган кундан бошлаб саломни ҳам йиғиштириб қўйдим. Энди бошқа аҳмоғини топсин. Меники „расчўт“.

Азимжоннинг кайфиятидаги бояги тетиклик йўқолган, нариги соҳилдаги ёнғоқнинг оқиш-силлиқ танаси ҳам, туёқ излари ҳам кўзига аллақандай фэйзсиз кўринар эди.

— Бир мақолни эшитганмисиз? — деди Файзулла пишқириб.

„Тез кайфи ошаркан“ деган хаёл Азимжоннинг фикридан кечди. Индамай ўтираверди.

— Эшитганмисиз? — Файзулла унинг кўзига қаттиқ тикилди. — „Ишим битди, эшагим лойдан ўтди“ деган гап бор. Менинг ҳам эшагим лойдан ўтиб бўлди... Энди башарасигаям қарамайман, ўша чаласавод „устоз“нинг... Олмайсизми, буни?

— Раҳмат, — Азимжон қоньякли стаканни ўт устига қўйди.

— Қадрига етмас экансиз! — Файзулла чуқур нафас олди-да, ўзига тагин коньяк қуйди. — „Беллий аист“. Тоза коньяк.

Орага ноқулай сукут чўкди.

— Илмий ишингиз нима мавзуда эди? — Азим-

жон тасодифан хаёлига келган бемаъни саволдан
узиям хайрон бўлди.

— Нима, сиз фалсафани тушунасизми?

Файзулланинг „жавоби“ ўринли ва истехзоли
ли.

— Йўқ, — деди Азимжон ўйчанлик билан. —
Фанга нима янгилик киритдингиз демоқчийдим.

— Янгилик? Нима у янгилик? — Файзулла ел-
касини силкитиб кулди. — Диссертация ёқлаган-
ларнинг ҳаммаси янгилик яратса, одамлар алла-
қачон Марсга учиб бориб, бир бўлагини ушатиб
тушарди. Янгилик эмиш. Ҳаммаси „туфта!“ Саф-
сата!

— Сизникиямми?

— Нима, менинг ўқим ўзибдими? — Файзулла
тагин кулди. — Диссертация ҳимоя қилишдан му-
род — пул! Маошинг ошади, ҳамма институтда
фалсафа деган мавҳум фан бор. Унвонинг бўлса
институтда ишлайсан. Институт деган жонивор-
нинг ўзига яраша „деҳқончилиги“ бор.

Азимжон ортиқча гапга ўрин қолмаганини би-
либ, шошилмай туфлисини, пайпоғини ечди.

— Исиб кетдиларми? Ё гапим ёқмадими? — де-
ди Файзулла кулимсираб. Бир зум ўйланиб қолди-
да давом этди. — Дарвоқе, эшак тўғрисида яна
битта мақол бор. „Ишинг битгунча эшакни тоға
дейсан“. Бу дунёда нима кўп, эшак кўп. Менинг
ҳам „тоға“ деб юрган эшакларим бор. Лойдан ўт-
гунча „тоға“ деб тураман. Қайноғам, анави шал-
лақи хотиним... Аввал лойдан ўтиб олай, ўзим би-
ламан! Бир эмас, ўнта боласи бўлмайдими?!

Азимжон бирпас турса, бу одамни тарсакилаб
юборишини билиб, илдам ўрнидан турди. Қир-
ғоқдаги ялпизларни босиб анҳор лабига борди.
Сирпанчиқ соҳилга оёқ қўйди. Сувнинг чуқур-са-
ёзлигини ўйлаб ўтирмай сувга кирди. Анҳор чу-

қур эмас экан. Белидан келди. Ҳали кун қизиб кетмагани учун сув салқин, оромбахш эди. Бир-икки марта шўнғиб озгина сузиб кўрди. Кейин сирпана-сирпана соҳилга чиқди. Файзулла ҳамон бир қўлида шиша тутган кўйи чўнқайиб ўтирар, икки юзи қизариб кетган эди. Азимжон индамай четлаб ўтди. Олма панасига ўтиб артинди. Нарироқда, дарахт соясида турган машинанинг очиқ эшигидан ухлаб ётган Шухратжоннинг оёқчалари кўриниб турарди.

Шолчадан кўрпача устида похол панамаси билан юзини тўсиб, танасини офтобга тоблаганча Нозима ётар, унинг бош томонида Гулчеҳра бедадан чамбарак тўқиб ўтирар эди. Азимжон бостириб бормаслик учун йўталиб қўйди. Гулчеҳра бурилиб қаради. Нозимани туртди шекилли, у эринибгина ўрнидан турди. Азимжон яқин келди-ю, шолча атрофидаги аллақанча беда майдони пайҳон бўлиб кетганини кўрди. Нарироқда ярми қизил, ярми кўк каттакон резина копток ётарди.

— Вой, чўмилдингизми? — деди Гулчеҳра эрининг сочи ҳўллигини кўриб.

Азимжон индамай бош силкиди.

— Мен кетаман! — деди совуқ оҳангда.

Иккала дугона ҳайрон бўлиб баравар сўрашди:

— Вой, нега?

Азимжоннинг ёлғонлашдан ўзга чораси қолмади.

— Биласиз-ку, — деди хотинига қараб. — Кутубхонада ҳар якшанба навбатчилик бор. Бу сафар менинг галим эди. Паққос эсимдан чиқибди.

— Шошманг, ҳозир обориб қўяди сизни. — Нозима анҳор томонга қараб овоз берди. — Қаёқдасиз, ҳо-о-ой?!

Азимжон ўзбекнинг хотини эрини „ҳой“ деб чақиришини биринчи эшитиши эди.

— Раҳмат, — деди шоша-пиша. — Ўзим етиб оламан. Файзулла жиндай ичди.

Шу гапни айтмаса бўларкан.

— Саҳарлаб туриб заҳарига ичмаса ўлади бу гүрсўхта! — деди Нозима шанғиллаб.

„Мис қозонга лой тувоқ, — деб ўйлади Азимжон ғашланиб. — Икковининг тупроғини бир жойдан олган экан“.

— Ташвишланманглар, дарров етиб оламан, — деди-ю бурилиб кетаётган эди, Нозима сўради:

— Гули қолади, а?

Гулчеҳра бир дугонасига, бир ўзига қараб турганини кўриб, Азимжон „Албатта, баҳузур дам олаверинглар“ дегандек бўлди-ю, тупроқ йўлдан тез-тез юриб, катта кўчага чиқди. „Бетонка“ йўлдан эрталабданоқ иссиқ ҳовур кўтарилар, қилт этган соя йўқ эди. Аксига олиб бирон машина тўхтамас, тезлигини баттар ошириб кетаётганга ўхшарди. У катта трасса четидан илдамлаб кетаверди. Ниҳоят кузовига шағал ортилган „ЗИЛ“ вошиллаб тўхтади...

* * *

Гулчеҳра кечқурун эшикдан кириб келиши билан диванда оёғини чалиштириб ётган эрини кўриб ҳайрон бўлди.

— Ҳа, навбатчиликка бормадингизми?

— Йўқ, — Азимжон бир лаҳза сукут сақлаб, қандайдир руҳсиз оҳангда сўради. — Яхши дам олдингларми?

— Зўр! — Гулчеҳра орзумандлик билан енгил хўрсинди. — Одамлар яшашни билади. Тагида машина, ҳаммаси бадастур. Эри чизган чизигидан чиқмайди... Нозима келаси ҳафта тоққа чиқамиз, деб таклиф қиляпти.

— Бормайсиз! — деди Азимжон қатъий қилиб.

Гулчеҳранинг қоши чимирилди.

— Нега?

— Ўшанга!

— Қизиқ одамсиз, — Гулчеҳра юзини ўгирди. — Ўзингиз ололмайсиз, бировникини кўролмайсиз...

— Ҳа, мен шунақа бахил одамман, ичиқораман!

Гулчеҳра бир лаҳза ҳайратланиб турди-да, эрининг ёнига ўтирди.

— Нима бўлди ўзи?

— Ҳеч нима!

Гулчеҳра унинг кўзига узоқ тикилиб қолди. Сўнг ниманидир англагандек эрининг сочларини кафти орасига олиб, силади...

1974

БАХТ

Уч соатдан кейин Янги йил киради. Уч соатдан кейин Мунира ўтгизга қадам қўяди. Бу сафар ҳам у Янги йилни ёлғиз кутиб оляпти. Унчалик ҳам ёлғиз эмас. Нариги уйда жажжи Нилуфар ухлаб ётибди. Яхшиям бахтига шу қақажон қизча бор экан. Ўз онасидан Мунирани яхши кўради. Ишдан келиши билан бўйнига осилади.

Бугун Мунира синглиси билан ўтирмоқчи эди. Бўлмади. Сайёранинг одати шу ўзи. Бир гапни айтишга айтиб қўяди-да, охирида айниб қолади. Боласи беш ёшга чиқибди-ю, ўзи ёш болага ўхшайди. Боя қизчасини боғчадан олиб келди-да, Мунирага топшириб, кўчага югурди. Мунира нима гаплигини суриштирган эди, зинадан қайтиб чиқиб, „айнаний ўзимнинг опажонимдан“, деб у юзидан, бу юзидан ўпди-да, кетди-қолди.

Муниранинг бир ўзи яна мунғайиб қолаверди.

У секин-секин юриб, ошхонага кирди. Косадаги гуручни шошилмасдан юва бошлади. Гуруч юзига қалқиб чиққан оппоқ сувни тўкаркан, негадир онасини эслади.

Мунира етти ёшидами, саккиздами опа-сингил барабар кўкйўтал бўлишганди. Ўшанда онаси унга гуруч ювилган сувни ичиргани Муниранинг эсида қолган. Гуруч суви аллақандай кўпикли, бемаза эди. Мунира-ку ўша бемаза сувни уч-тўрт қултум ичди-я, Сайёра „лўлилик“ қилиб, ҳаммаёқни бузиб юборди. Ўшанда ойиси „Сенларни одам қилгунча ўзим адо бўламан“, деб йиғлаганди.

Умуман, ойисининг чеҳраси негадир ҳамиша маъюс кўринар, айвон бурчагида турадиган оёқ машинада иш тикаётганида ҳам, уй йиғиштираётганида ҳам бошини бир ёнга ташлаганча хаёлга чўмиб юрарди. У иш тикаётганида бир ашулани кўп қайтарарди. Қайта-қайта эшитгани учунми, ўша сўзлар Муниранинг хаёлига муҳрланиб қолган:

„Оҳ, урарман, оҳ урарман,
Оҳларим тутгай сани,
Кўз ёшим дарё бўлиб,
Балиқлар ютгай сани...“

Мунира мактабга қатнаб, эсини танигандан кейин, онаси нима учун „оҳ ургани“ни тушунди. У отасини эс-эс танир, баланд бўйли, мўйловли бу одамга тузук-қуруқ меҳр қўйиб улгурган ҳам эмасди. Сайёра туғилганидан кейин кўп ўтмай, отаси қаёққадир ғойиб бўлди. Мунира бу „сир-синоат“ни ҳам кейин, эсини таниганда тушунди: отаси уларни ташлаб кетган экан. У бир нарсани — онасига кўмаклашиши зарурлигини жуда эрта тушунди. Олтинчи синфда ўқиётганида оёқ машинада иш тикишни ўрганди. Саккизинчи синф-

ни битирганидан кейин Олой бозори биқинидаги тикувчилик ательесига ишга кирди.

... Қозон қаттиқ-қаттиқ қайнаб, Муниранинг хаёли бўлинди. У гуруч солди-да, ошхона деразасини қия очди. Мусаффо қор ҳавоси ёпирилиб кирди. Дераза ортидаги дарахтларнинг шохи қордан ишқомдек эгилиб кетган. Бу ҳам камлик қилгандек, оқ укпарлар тўзиб ётган пастак осмондан момик зарралар ёғилаверади, ёғилаверади. Гўё бутун табиат янги туғилган чақалоғу само уни нокиза йўргакка ўраётгандек. Рўпарадаги тўрт қаватли уй деразаларида чироқлар машъала бўлиб ётибди. Шодон куй янграйди.

Ҳа, бугун байрам... Мунира сувни тортган гуруч устига товоқ ёпаркан, секин хўрсиниб қўйди. Бугун байрам, Янги йил кияпти. У оҳиста юриб ётоққа кирди. Нилуфар сочларини тўзиганча ухлаб ётар, пешанаси терлаб кетганди. Мунира қизчанинг пешанасини кафти билан оҳиста артаркан, жилмайиб қўйди. „Шайтон-ей! Ҳали қўшни болалар билан роса чана учди. Совуқ элитган“. Шу ондаёқ у арча чироқларини ёқиши кераклигини эслади-ю, илдам ўрнидан турди.

Қайси куни арчани безатишаётганида Нилуфар ҳадеб чироғини ёқиб беринг, деб хархаша қилган, ўшанда Мунира Янги йил кечаси арчанинг чироғини Қорбобо ёқиб беради, деб ишонтирган эди.

У тез-тез юриб меҳмонхонага кирди-да, чироқ маржони уланган симни тоққа тикди. Шу ондаёқ қизил, яшил, сариқ, яна кўпдан-кўп анвойи рангдаги жажжи чироқлар ёнди-ю, хона бирданига алланечук сукутбахш, мунис бўлиб қолди. Мунира сеҳрланиб қолгандек арча рўпарасида бир зум қотиб турди. Кейин диванга бориб ўтирди. Анча ўтирди. Ташқарида ҳамон куй садолари янграр, дераза ортидан ўтаётган одамлар шодон шовқин

солишар, қаҳ-қаҳ уриб кулишар, буларнинг ҳам-маси ичкаридаги, мана шу хонадаги сукунатни, танҳоликни янаям чуқурлаштираётганга ўхшарди. Қизиқ, бунақа кунда, байрам кунда ёлғиз қолсанг ғалати бўларкан. Гўё бутун дунё бир тарафу, ёлғиз ўзинг бир тараф.

Мунира олти йилдан буён Янги йилни бир ўзи кутади. Ҳар гал худди шунақа аҳволга тушади. Бутун дунё бир тарафу ёлғиз ўзи бир тараф. Тўғри, у ҳам шу пайтда эри билан, бола-чақалари билан гавжум бир уйда ўтириши мумкин эди. Бўлмади... Ҳаёт шунақа экан. Инсон ҳамма орзу-сига бир йўла етавермас экан...

Зокиржон яхши йигит эди. Қадди-қомати келишган, оғир-вазмин... Улар Зокиржоннинг „Маршрутка“сида танишган эдилар. Мунира ҳар куни маршрут таксида уйига қайтар эди. Зокиржон шу машинани ҳайдарди. Бир-бирларига юлдузлари тўғри келиб қолдими, ё Муниранинг ўзи кўҳликмиди, хуллас, „шофёр йигит“ унга тинчлик бермади. Уйидан чиқса, кўча бошида кутади. Ишдан қайтаётганда ателье рўпарасидаги бекатда машинаси билан пойлайди. Муниранинг гаши келгандек бўлади-ю, аммо „шофёр йигит“ йўлини пойлаб туришини жуда-жуда хоҳлайди...

Мунира энди билса, ўша кунлар ҳаётининг энг ширин дамлари экан. Кимнингдир интиқлик билан сенга талпиниб турганини ҳис этишдан каттароқ бахт йўқ экан.

Ҳа, Мунира бахтиёр эди. Аммо бахт билан бахтсизлик доим етаклашиб юради. Тўсатдан онаси ўлиб қолди. Юрак дарди тутди-ю, „Тез ёрдам“ машинаси етиб келгунча тамом бўлди. Фақат бир оғиз сўз айтди: „Синглингни ҳўрлама, болам. Ота-си йўқ эди. Энди мен ҳам йўқман, сенга топширдим...“

Мунира онасининг руҳи олдида Сайёрани етим қилиб қўймасликка қасам ичди. Битта ирмоқ тўхтаб қолгани билан дарё суви қуримайди. Ҳаёт ўз йўлидан кетаверди. Ой ўтди, йил ўтди, бир куни Зокиржон дардини айтди.

— Тўйни тезлаштирмасак бўлмайди. Уйдагилар қўймаяпти.

Мунира икки йўл орасида қолди. Сайёрани ташлаб қаёққа боради? Ўн олти яшар қизалоқнинг тақдири нима бўлади?

Мунира ростини айтди.

— Синглим ҳали ўзини эплай олмайди. Мен ойимларга ваъда берганман.

Орадан яна ой ўтди, яна йил ўтди. Улар ҳамон бир-бирларига талпинишар, аммо энди Муниранинг кўнглида қандайдир мавҳум хавотир бор эди. Зокиржон билан кўришганида негадир кўнгли бир нимани сезаётгандек зирқиллаб турарди.

Бу орада Сайёра мактабни битирди. Зокиржон ўша таклифини яна қайтарди. Мунира яна ростини айтди.

— Синглим Политехника институтига имтиҳон топширмоқчи, кириб олсин-чи...

— Кейин-чи? — деди Зокиржон қандайдир бегона шиддат билан. — Кейин нима бўлади?

— Кейин... — Мунира тутилиб қолди. Кейин нима бўлишини ўзи ҳам билмасди. Барибир Сайёранинг қисмати бир ёқлик бўлмагунча тинчий олмаслигига ақли етиб турарди. — Ахир, сизникига синглимни эргаштириб боролмайман-ку, — деди Зокиржонга термилиб.

У Зокиржоннинг жаҳли чиққанини ҳеч кўрмаган эди. Шу куни кўрди.

— Нима, сиз мен билан яшайсизми, синглингиз биланми? Синглингиз сиз учун яшамаса керак, ахир?

— Нима қилай? — Мунира ерга қаради. — Бошқа иложим йўқ.

— Менинг ҳам бошқа иложим йўқ. Мен сизга ичкучёв бўлолмайман. Ёшим ўттиздан ошди. Шунча йил уйланмай юриб, маломатга қолганим ҳам етади.

Мунира ярқ этиб қаради-да, Зокиржоннинг кўзларида, ўзи учун қадрдон бўлиб қолган, кечалари тушига кириб чиқадиган оқил кўзларида ғазаб оловини кўрди. Кўрди-ю, кўнгли бўм-бўш бўлиб қолди.

— Мен сизнинг қўлингизни ушлаётганим йўқ. Йўлингиз очик.

Тамом. У кечалари синглисига билдирмай, кўрпага бурканиб йиғласа ҳам, Зокиржонни олисдан кўрганида юраги кўксидан отилиб кетгудек бўлса ҳам тутқич бермади унга. Кеч кузда унинг тўйи бўлганини эшитди. Мунира эсдан оғиб қолсам керак, деб ўйлаган эди. Йўқ, одам чидар экан. Мунира чидади. У Зокиржонни айблай олмасди.

Сайёра ўқишга кирди. Ажаб, Зокиржон рост айтган экан. Синглиси Мунира учун яшамаслигини исбот қилди. Эрта баҳорда Мунирани қучоқлаб йиғлади:

— Тўй қилмасак бўлмайди. Тушуняпсизми, опа-жон, бўлмайди.

Мунира тушунди. Тўй қилмаса бўлмаслигини, Сайёранинг ўзи учун ҳам, пахта теримида ҳашарга боришганида уни яхши кўриб қолган учинчи курс талабаси учун ҳам ёмон бўлишини тушунди. Ўзи не умидлар билан йиғиб қўйган сепларининг ҳаммасини синглисига берди. Атайлаб Зокиржон билан бориб олишган узугини ҳам, „отпуска“ ҳақиқа олган гиламини ҳам, касса ўйнаб йиққан пулига харид қилган чинни сервисларини ҳам — ҳаммасини... Онасининг руҳи шод бўлишини,

синглиси бахтини топганини ўйлаб қувонди. Елиб-югуриб хизмат қилди. Фақат куёвжўралар қарс-бадабанг қийқириқ билан эшикдан кириб келишганида, „Тўйлар муборак“ни айтишганида нуқул хаёлига Зокиржон келаверди. Чидаб туролмади: кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди.

Синглисини узатганидан кейин у қандайдир ўйчан, одамови бўлиб қолди. Ўтиришларга борса, дугоналари зимдан бир-бирига имлаётгандек бўлади. Унга ширин муомала қилишса, кўнгли яримлиги учун етим боладек юпатишаётганга ўхшайди. У ишдан юпанч топди. Бутун меҳрини ишига берди. Файрати, ҳалол меҳнати билан обрў топди. Фақат кўнглининг бир чеккаси бўм-бўш. Гўё Зокиржон Муниранинг кўнглига номини ўйиб ёзгану ўзи ғойиб бўлган. Ўзи бўлмаса ҳам, номи ўша ўйилган жойга ҳар куни, ҳеч қурса бир марта наштар санчиб қўяди.

... Бу ёқда синглиси тагин бир „ишқал орттирди“: шошқалоқ бодомга ўхшаб „эрта гуллаб қўйиб, совуқ уриб кетган“ қизларнинг қисмати шунанча бўлади ўзи. Учинчи босқичда ўқиётганида (қизалоғи икки ёшда эди) Сайёра йиғлаб келди. Эри ўқишни битирибди. Қишлоғига олиб кетмоқчи эмиш. „Обкетса, жуда яхши, — деди Мунира. — Эр қаерда бўлса, хотин шу ерда бўлади-да!“ „Эрим ўлсин, — деди синглиси бобиллаб, — у ёқдаям хотини бор экан! Менга билдирмаган экан, ўқишдан ҳайдалиб кетмаслик учун менга уйланган экан, хоҳласанг, шу — иккинчи хотин бўлиб тураверасан, хоҳламасанг — катта кўча, деяпти!“

Ўша куни Мунира синглисини биринчи марта тарсакилаб юборди. Ўзи уриб, ўзи йиғлади... Шу кеча онаси тушига кирибди. Ойиси негадир нуқул унинг бошини силар эмиш. Қўллари юмшоқ, иссиқ эмиш...

... Шундоқ бўлди. Сайёра „икки латта, бир сочиғини“ кўтариб қайтиб келди. Қизик, турмуши бузилганига чандон куюнмади ҳам. Ўқишни битириб, ишга кириб кетди. Мунира мана шу қизалоққа — Нилуфарга боғланиб қолди. Қақажон ҳам ўзининг онаси қолиб, Мунирага ёпишади. Аяжон дейди, эшикдан кира солиб, бўйнига осилади. Шунақа пайтларда Мунира ўзининг ҳам бахти очилиши, гўдак исидан маст бўлишини тасаввур қилиб, энтикиб кетади. Қизик, ҳар гал Янги йил кираётганда шуни ўйлайди...

Ким билсин, балки ўша бахт энди кириб келар. Ана, соат занги ўн марта вазмин жаранглади. Демак, икки соат қопти.

Нилуфар уйғонди, шекилли, каравотчасининг гичирлагани эшитилди. Зум ўтмай, эшик унсиз очилди-да, сочлари тўзғиб кетган қизалоқ кўзини ишқалаб чиқди. Бурчакка, арча томонга қаради-ю, бирдан қичқириб юборди:

— Вой, Қорбобо келдими, ая?

Мунира кулиб юборди.

— Келди.

— Арчанинг чироғини ёқдими?

— Кўряпсан-ку, Қорбобо келиб, арчанинг чироғини ёқиб кетди. Нилу уйғониб суюнсин, деди. — Мунира қизалоқнинг қўлидан тутди. — Юр энди, ювинамиз, ош сузамиз.

Нилуфар уч-тўрт қадам юрди-да, тўхтаб қолди.

— Сизга-чи, — деди тўсатдан. — Сизга нима об-келди Қорбобо?

— Менгами... — Мунира ўйланиб қолди. — Менга... Бахт олиб келди.

Бирдан Нилуфарнинг лаби чўччайди.

— Нега мени уйғотмадингиз?

Мунира қизалоқнинг астойдил хафа бўлганини кўриб, қучоқлади.

— Нимаиди?

— Қорбободан менам бахт сўрардим.

Мунира кулиб юборди.

— Вой, пучуғ-эй, сен нима қиласан бахтни?

— Сизга бераман! — Қизалоқ кўзларини катта-катта очиб, таъкидлади. — Кейин-чи, сизда-чи, кў-ў-ўп бахт бўлади!

Муниранинг юраги қалқиб кетди. Қизчани бағрига босиб, у юзидан-бу юзидан ўпаркан, кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди. Шу алпозда узоқ ўтирди. Унсиз йиғлади. Бу — қувонч ёшларимиди, ўкинчми ўзи билмасди...

Остонада эса янги йил эшик қоқиб турар, яхши ниятли кишиларга бахт улашадиган, норасида гўдакларнинг ниятини мустажоб қиладиган Янги йил кириб келмоқда эди...

1977

УЛОҚ

Эрта билан туриб айвонга чиқсам, ҳамма ёқни оппоқ қор қоплабди. Кечаси бутун қишлоқ жимжит бўлиб қолгани, итлар акилламагани, томдан тушаётган ёмғирнинг шовиллаши тўхтагани шунинг учун экан. Ҳавода ҳамон паға-паға учқунлар эриниб айланади. Шифер томлар ҳам, тошдан тикланган паст-баланд деворларнинг усти ҳам, шохлари эгилган дарахтлар-у, тутун бурқсиб турган мўрилар ҳам оппоқ. Қорлиқ ўзининг майин сукунати билан бор жонзотни йўргаклаб ташлагандек.

Фақат эгри-бугри кўча бўйлаб тушиб қолган излар қишлоқда тонг ҳаёти бошланганидан дарак беради. Аллаким қишлоқ этагидаги булоқ бошига сув олиш учун кетган бўлса керак изи тушиб қолибди.

Кеча тоғлар қўл чўзса етгудек жойда эди. Энди эса қор пардаси орқасида қолибди. Ҳовли бурчагидаги ошхонада костюмчан бўлиб олган Ваҳобжон ака гурсиллатиб ўтин ёряпти. Тошкентдан келган меҳмонлар кеча Ваҳобжон аканикида тунаб қолганди. У менга кўзи тушиб, болтани ташлади. Тош ётқизилган, устини қор босган йўлқадан сирғана-сирғана айвон томон юрди. Ердан бир ҳовуч қор олди-да, қўлини, юзларини ишқаб ювди. Бир зумда қорамағиз юзи қизариб кетди. Кўзларидан ўт чақнаб қичқирди:

— Ювинг қорга, маза қиласиз!

Юзимга қор ишқашим билан ловиллаб ёниб кетгандек бўлди.

— Бугун зўр улоқ бўлади, томоша қилмаймизми? — деди Ваҳобжон ака ҳовур кўтарилиб турган юзини сочиқ билан ишқалаб артаркан.

Ҳар қандай одамда ҳам гўдаклигидан қолган одат бўлади. Ёш бола ўзи билмаган нарсага қанчалик қизиқса, кап-катта одам ҳам шунчалик интилаверади. Улоқни эшитдим, типирчилаб қолдим. Тезроқ улоқ бўладиган майдонга боргим, отлар дупури, чавандозларнинг ҳайқирғини эшитгим келди. Умрида кўпкарини кўрмаган одамга қизиқ-да.

Чой устида ҳам гап бошдан-оёқ шу ҳақида бўлди. Бир уй одам худди футбол ишқибозларига ўхшаб қизишиб, тортишарди.

— Эшитдингми, Пскентлик Тўрабой полвон отини „Волга“га алишмапти.

— Баракалла! Нима, алишиб эсини ептими! Ҳақиқий чавандоз отини самолётгаям алишмайди.

— Шокирвойнинг отини кўрдингми, осмонга сапчийди жонивор.

— Қўйсангиз-чи, гижинглагани бир пул! Кўрдим, бўйни узун бўлгани билан илиги пуч!

— Кўрамиз, ҳали нима бўлишини!

— Йўлдошвой тўғри айтади. Боши япалоқ от улоққа ярамайди.

Гангир-гунгур билан чой ҳам охирлади. Меҳмон деб сийлашди, шекилли, Йўлдошвой деган хушмўйлов йигит ўз отини берадиган, уни тоғ тепасидаги адиргача мен миниб борадиган бўлдим.

Ҳовлига тушдик. Қор тинибди. Яқин-яқиндаги тоғлар ўзининг кулранг ўнгирлари билан кўзга яққол ташланади. Чўққилар бошига ҳамон қор ёғаётган бўлса керак, тутаб ётибди.

Зум ўтмай Йўлдошвой кўзлари чакнаб турган, пешонасида юлдуздек қашқаси бор жийрон отини етаклаб келди.

Ҳовлига кириши билан от сапчиб кишнаб юборди. Депсиниб пишқира бошлади.

— Келаверинг, меҳмон! — деди Йўлдошвой жилвдан маҳкам тутиб.

Сузишни билмайдиган одам ҳайқириб оқаётган сой устидаги лопиллаб турган яккачўлга қандай оёқ қўйса, мен ҳам отга шундай хавотирда ёндошдим. Яқинлашишим билан осмонга шундай сапчидики, дарров жиловидан қўлимни ола қолдим.

— Қўрқманг, ўзи асовроқ, — Йўлдошвой жиловини маҳкам тортиб, жилмайиб қўйди. Бу гап „Олиб қочса, мен жавоб бермайман“, дегандек эшитилди-ю, пиёда бормоқчи эканимни айтдим.

Боядан бери тагига қор уюб қўйилган олма дарахти ёнида турган Сарсенбой ака деган сийрак соқол қирғиз киши гапга аралашди.

— Менинг отимни олинг, меҳмон, ўзиям жуда ювош от.

Бирпасдан кейин у каттакон кўкиш-кулранг отни етаклаб келди. От қанчалик ювошлигини билмадим-ку, қўл чўзсангиз белига аранг етадиган даражада катта, ваҳимали эди.

— Кўктой ювош, — деди Сарсенбой ака тагин. — Бемалол минаверинг!

От чиндан ҳам ювош экан. Ким миняпти, деб қайрилиб ҳам қарамади. Фақат мудроқ кўзларини ярим очиб қўйди.

Йўлга тушдик. Жийрон учишга қаноат тополмай елиб келяпти. Кўктой бўлса эриниб қадам ташлайди. Ҳадеб ниқтайверсанг, „уруниб нима қиласан“, дегандек пишқириб қўяди.

Қир ошишимиз билан ажойиб манзара намоён бўлди. Олисда Оҳангарон шаҳарининг узун мўрилари, шаҳарни кўмир кони билан боғловчи электровоз излари, довонга чўзилиб кетган қора тасмадек асфальт йўл, пастдаги қишлоқ — бари қор остида мудрайди. Юқорида эса виқорли тоғлар.

Олдинда кетаётган жийрон қаттиқ кишнаб ўзини отди-ю, елдек учиб кетди. Қир ортидаги адир томондан бошқа бир от кишнаб жавоб қилди. Адир одамга тўлиб кетган, саксон-тўқсон чоғли отлиқлар уймалашиб турибди.

Айни вақтида етиб келибмиз.

— Ҳозир улоқни олиб келишади, — деди тўддан кимдир.

Йўлда тизза бўйи қор эди. Бу ерда бутун майдон от туёқларидан текисланиб кетибди. Беқасам чопон кийиб, телпагини бостириб олган болакайлар қорбўрон ўйнайди, кураш тушади. Ўспиринлар уларни койиган бўлади-ю, зум ўтмай ўзлари ҳам бир-бирини думалата бошлайди. Қий-чув, кулги, аския.

— Олиб келяпти! — деган ҳайқирик эшитилди.

Қир этагида алланимани ёнбошида осилтириб келаётган отлиқнинг қораси кўринди. Бу — анча йирик, тарғил тусли улоқ эди.

Боядан бери отини силаб-сийпаб турган чавандозлар ҳаракатга тушиб қолишди. Яқингина

жойда турган оқиш кулранг соқолли чол бир жуфт кулчани қийиқчага ўраб, белига боғлади. Атрофдагилар секин пичирлашди.

— Нон балодан асрайди, қувват бўлади.

— Отанинг билгани-билган, йиқилса нон кўтарди.

... Улоқ бошланиши билан ҳеч нимани кўриб бўлмай қолди. Ўнларча отлиқ улоқни ўраб олди. Кейин кимдир улоқни олди, шекилли, қий-чув бўлиб кетди. Бир оздан кейин саман от майдонни айланиб томошабинларга яқинлаша бошлади. Бояги чол улоқни тақимига босиб келаётганини кўриб, ҳамма қарсак чалиб юборди. Ёш отлиқ йигит томошабинлар тўдасига яқин келганда чолга етиб олди. Кекса чавандоз хавфни сезиб, улоқни шартта кўтарди-ю, бошқа тақимига олмоқчи бўлганда йигит маҳкам ёпишди. Аммо қариянинг тажрибаси устун келди. У от жиловини четга тортди. Йигит улоқни қўйиб юборди. Шунда бутун оломон бир қалқиб тушди. Ҳаммаси бир зумда бўлиб ўтди. Улоқ отнинг олдинги оёғига теккан бўлса керак, от мункиб ўн қадамча нарига бориб йиқилди. Лекин кекса чавандоз аллақачон узангидан оёғини чиқариб улгурган эди. Бир лаҳзада қорини қоқиб, ирғиб турди-да, отига югурди. От ҳам пишқириб ўрнидан туриб кетди. Икковлари яна тўдага урилишди.

Шу тобда ҳамма бир ҳаяжонда нафас олар, ҳамманинг томирида ғайрат қони жўш урарди. Шундоқ олдимиздан терлаб кетган саксон чоғли от кишнаганча, дупур-дупур қилиб учиб ўтар, чавандозлар ҳайқирар, қамчи қарсиллар эди. Фақат Кўктой ҳамон мудрарди.

Тушсам қайтиб минишим мушкуллигини билганим учун эгарда қимир этмай ўтирибман. От бўлса пинагини бузмайди. Улоқчи шерикларининг

кишнашига қайрилиб қарамайди. Тавба, шунақаям танбал от бўладими?

Ёнимда Сарсенбой ака турганини анчадан кейин сездим. Чопонини ечиб, чийдухоба қўйлақда қолибди. Белини маҳкам боғлаб олган. У улоқчилардан кўз узмайди, янаям қисилиб кетган қийиқ кўзларидан ўт чақнайди.

— Чопасизми? — дедим унинг ҳаяжонини кўриб.

— Майли, — деди у ҳам дарров.

Эгардан тушиб жиловни тутқаздим. Шунда антиқа ҳодиса рўй берди. Бирдан Кўктойнинг кўзларида худди эгасиники каби ўт чақнаб кетди.

Чавандоз узангига оёқ қўяр-қўймас ингичка, ҳаяжонли товушда ҳайқирди.

— Ҳа, жонивор!

От гужанак бўлиб туриб, бир сакради-ю, беш газ нарига бориб тушди. Кўз очиб юмгунча тўдага урилди.

Бир оздан кейин икки отлиқ тўдадан ажралиб чиқди. Тавба, жийрон билан баб-баравар югуриб келаётган Кўктойми?

Лаҳза ўтмай чавандозлар томошабинлар тўдасига яқинлашди. Бошини танғиб олган ўрта яшар киши тишларини ғижирлатиб отини ниқтар, қамчи-дастасидан тишлаб олган Сарсенбой ака эса жиловини бутунлай қўйиб юборган, икки қўллаб рақибининг тақими остидаги улоққа ёпишиб олган эди. Шу тобда у икки от ўртасидаги кўприкка ўхшар, ярим ётиб келарди. Кўктой югуриб борар экан, оёғи остига эмас, бурилиб улоққа қарарди. Ниҳоят, у эгасининг улоқни маҳкам ушлаб олганига ишонч ҳосил қилди, шекилли, шартта бурилиб, терс томонга югурди. Ҳамма ёқни қийчув, ҳайқириқ босиб кетди. Кўз ўнгимда бўлиб турган ҳодисага ақлим бовар қилмасди. Наҳотки, бу ўша Кўктой бўлса-а?

Кўктой ҳаммани доғда қолдириб, яна бир неча бор улоқни олиб чиқди. Сарсенбой ака бир неча бор улоқни Йўлдошвойга оширди. Кечгача майдоннинг тит-пити чиқиб кетди. Терлаган отлар, қизишган чавандозлар кун қандай кеч бўлганини сезмай қолдилар. Олис-олисларда қиш қуёши бир мўралади-ю, сувга тушган чўғдек ўчиб қолди. Қор босган совуқ ўнгирлардан юз-кўзини чимчилайдиган изғирин эсди. Сарсенбой ака қишлоққа қайтишда ҳам Кўктойнинг жоловини менга берди. Кўктой устимда ким ўтирибди, қаёққа кетяпти, менга барибир, дегандек, мудроқ кўзларини юмиб-очганча эринчоқлик билан қадам босар, чамаси менинг қанақа „чавандоз“лигимни билиб олган эди...

1978

ХУРКИТИЛГАН ТУШ

„Кўнгил вайрон бўлиши учун тақдирнинг ожизгина зарбаси кифоя“.

С. Цвейг

Тишлари тўкилган кемшик бола эдим. Сой бўйидаги ўтлоқ биз — болаларнинг „катта еримиз“ эди. Ҳар куни эрта билан ойим чийдухоба шимимнинг чўнтагига яримта зогора, бир бўлак қайнаган лавлаги солиб берарди-да, шохсиз, ювош эчкимизни етаклаб „катта ер“га жўнардим. Овози дўриллаб қолган Меливой кўк кўзни айтмаса, ҳаммамиз ёш болалар эдик. Ўтлоқ ёнидаги икки туп азим тол бизнинг овунчоғимиз эди. Баҳор келиши билан болалар тол новдаларидан ҳуштак ясашар, қизлар бўлса баргак тақиб, дарахт соясида „черта“ ўйнашарди.

Бир куни орамизга янги меҳмон — Ҳалима деган қизча қўшилди. Унинг қишлоғимизга келга-

нини ҳаммадан аввал мен билдим. Кечқурун ойим ладамга айтган гапини эшитиб қолгандим.

— Ҳаким сассиқ шаҳарга бориб қизини топиб келибди. Хотинининг бошига итнинг кунини солибди. „Ўзинг-ку, шармандалик қилдинг... Майли, сен ўша топганинг билан бўлавер. Менга қийимни бер“, дебди...

Ҳаким сассиқ урушдан келгач, полизда бригадир бўлиб ишларди. Мен уни ёмон кўрардим: бир марта эчким полизига кириб кетганида мени икки тарсаки урган. Ойимнинг гапидан ҳеч нима гушунмаган бўлсам ҳам, Ҳаким сассиқнинг қизини кўргим келди. Эртасига кўрдим ҳам...

* * *

Ўша куни эрталаб момақалди роқ бўлиб, жала қуйгани эсимда бор. Ойим одатдагидай эчкининг елин қопини боғлаб (бўлмаса боласи эмиб қўярди) арқонни қўлимга тутқазди:

— Яхшилаб тўйғиз!

„Катта ер“га етиб келгунимча ҳаво чарақлаб очилиб кетди. Эчкининг арқонини ечиб, молларга қўшиб юбордим-да, тол тагида тўдаланиб турган болалар ёнига келдим.

Ўртада урушда ўлган дадасининг каттакон беқасам чопонини кийиб олган Меливой ёнбошлаб ётар, яланг оёқ болалар унинг атрофида ўтириб олиб нимагадир хохолаб кулишарди.

— Ҳаким сассиқнинг қизини кўрдингми, Анвар? — Меливой яқин келишим билан дўриллаб сўради. Кейин қўлидаги тол ёғоч билан имо қилиб кўрсатди. — Дадасига ўхшаган дароз экан.

Болалар тагин бараварига кулиб юборишди. Толнинг панасида турган новча қизалоқни энди кўрдим. Унинг катта-катта кўзлари маъюслик билан жавдирар, нима қилишини билмай, калиши-

нинг учи билан майсаларни эзгиларди. Меливойдан ҳаммамиз кўрқардик, у ҳеч кимни аямасди. Лекин ҳозир у қизни масхара қилиши алам қилди менга.

— Дароз бўлса сенга нима? — дедим алаимдан чийиллаб.

Ҳалима ялт этиб менга қаради-ю индамади. Меливой бирпас бақрайиб турди-да, таёғининг учи билан сой томонни кўрсатди.

— Бор, буқамни қайтариб кел! Сенинг галинг келди.

У ҳар доим молини бизларга қайтартирарди. Нимагадир бу сафар ўжарлигим тутди. Сой бўйига тушиб кетган қора буқага қараб қўйдиму:

— Ўзинг қайтар! — дедим.

— Шунақами? — Меливойнинг кўк кўзлари олайиб кетди. Ирғиб ўрнидан турди-ю, қўлидаги таёқни аланд кўтарди. Ҳозир елкамга калтак тушишини билиб, кўрқувдан кўзларимни юмиб олдим. Аммо калтак тегмади. Бир маҳал кўзимни очиб қарасам, Ҳалима таёқни ингичка тиззасига тираб, синдирыпти.

— Бузуқнинг боласи! — деди Меливой унга қараб.

Ҳалиманинг лаби пирпираб, йиғлаб юборай деётганидан бу ёмон гап эканлигини тушундим.

— Ўзинг бузуқнинг боласи! — дедим бақариб. — Кўк кўз! Кўк қарға!

... Ўша куни „катта ер“нинг хўжайини — Меливойнинг буйруғи билан „қиз бола“ деган лақаб олдим. Эчкимни ҳам сойнинг нариги бетида боқадиган бўлдим.

* * *

Болалар орасига қайтгим келарди-ю, „Кўк қарға“дан кўрқардим. Фақат бир нарсага хурсанд

олим: Ҳалима ҳам ола сигирини мен билан бирга боқарди. Кейин билсам, у мендан уч ёш катта экан. Кун бўйи иккаламиз чиллак ўйнардик. Ҳалима бу ўйинда ўғил болалардан қолишмасди.

Ёзда тагин бир одат чиқардик. Ҳар куни пешинда сой бўйида олов ёқиб, қўрига иккитадан картошка кўмиб ейдиган бўлдик. Бир гал у, бир гал мен уйдан картошка олиб келардик.

Чўғда қоп-қорайиб пишган картошкани шоша-пиша артиб, оғзимиз куйишига қарамай, еб олишдан лаззатлироқ нарсаяўқ эди бизга.

Ҳеч эсимдан чиқмайди. Бир куни ўша тотли тушликни еб бўлиб, майсалар устига чалқанча ётиб олдим. Тубсиз осмоннинг бир чеккасида кўпикдай оппоқ булутлар оҳиста сузиб юрар, баланд-баландларда жажжигина бир тўрғай турган ерида типирчилаб, шодон сайрарди...

Ҳалима ёнимда ўтириб олиб, ўтлардан „ажина ковуш“ тўқир, узун-узун бармоқларининг шунчалик чаққон ҳаракат қилишига ҳайрон қолардим. Бирпасдан кейин у ингичка, паст товушда ашула айта бошлади.

„Очил-очил оқ тошлар-а...
Мен онамни кўрайин-а...
Дийдорига тўяйин-а...“

Унинг секин ҳўрсинганини эшитдим. Зум ўтмай яна қайтарди.

„Ойижоним...
кўрайин-а,
Дийдорига...“

Кейин бирдан жим бўлиб қолди. Алланимадан қўрққандай, секин бошимни кўтариб қарадим. Ҳалиманинг катта-катта, қоп-қора кўзлари жиққа ёш эди.

Нима қилишимни билмай, довдираб қолдим.
— Йиғлама, — дедим ялиниб. — Йиғламаги-ин...

Ҳалима қўлидаги „ажина ковуш“ни улоқтириб юборди-да, қизил чит кўйлагининг этагини қайириб, кўз ёшини артди.

Арпага ўроқ тушди. Энди бизнинг ҳам ишимиз кўпайиб қолганди, ҳар куни машоққа борардик. Ўша куни пешингача иккаламиз бир тўрвадан машоқ тердик. Ўроқчилар нариги адирга ўтиб кетишган, қизиб ётган арпазорларни қуёш ёнди-рарди.

— Юр, сойдан сув ичиб келамиз, — дедим тўрвачамни орқалаб.

— Полизга бориб қовун емаймизми?

— Даданг бермайди-да, — дедим ишонмай.

— Беради, беради, — Ҳалима қўлимдан ушлади. Чопиб кетдик. Сой бўйидан юриб, полиз ёнига етиб борганимизда тўхтаб қолдим.

— Қўрқма! — Ҳалима судрагудай бўлиб полиз ичига етаклаб кирди. Пушталар устида юмалаб ётган катта-катта қовун-тарвузларни кўриб кўзим ўйнади. Лекин чайла ёнига яқин борганда қўрқа-писа яна тўхтадим. Чайла соясида Ҳаким сассиқ билан табелчи Тўлаш ака чордона қуриб ўтирганча коса қилинган босволдини ейишарди.

— Дада, бизгаям қовун берасизми? — Ҳалима аввал менга, кейин дадасига қараб қўйди.

Ҳаким сассиқ қизариб кетган кўзларини менга қадаган эди, ургани эсимга тушиб кетди. Ўшанда ҳам кўзлари шунақа қип-қизил эди.

Бирдан Тўлаш ака оғзини катта очиб, хохолаб кула бошлади. Яккам-дуккам тишлари орасида ярим чайналган оппоқ босволди бўлаги кўринди.

— Сассиқ! — деди у оғзини тўлдириб. — Тўйни бошлайверсанг ҳам бўларкан. Мана, куёв болаям тайёр. — Кейин яна хохолаб кулди.

Ҳаким сассиқ лабининг бир чеккаси билан ил-жайиб қўйди. Ҳайрон бўлиб, Ҳалимага қарадим. У ҳам кўзлари жавдираб, атрофга аланглар, ҳов ўшан-ла — Меливойдан сўкиш эшитганда қандоқ қилган бўлса, ҳозир ҳам ўшандай, калишининг учи билан ер чизарди.

Тўсатдан миямга бир нима урилгандай бўлди. Улар мен билмайдиган, ёмон бир нарса тўғрисида гапиришаётганини тушуниб қолдим. Секингина бурилдим, йиғлаганча чопиб кетдим. Катта-ки-чик қовунларни босиб, пушталар устидан сакраб-сакраб борарканман, елкамдан оғир бир нарса босиб тушаётганини анчадан кейин билдим. Бо-шоқ тўла халтам экан. Уни ҳам улоқтирдиму сой бўйига югурдим.

... Ақлимни таниганимдан кейин билсам, мен ширин, беғубор туш кўраётган эканману Тўлаш бир оғиз гапи билан устимдан муздай совуқ сув қуйиб, уйғотиб юборган экан. Мен бўлсам мана шу туш узоқ, жуда узоқ давом этишини хоҳ-лардим. Ўша-ўша Ҳалимани бошқа кўрмадим, ни-магадир кўришни хоҳламадим ҳам. Кейин эшит-сам шаҳарга — ойисининг ёнига кетиб қолибди.

* * *

Кеча панорама кинотеатри ёнида Ҳалимани кў-риб қолдим. Агар ўзи чақирмаса, танимасдим. У йўлкадан коляска етаклаб борарди. Қизиқ, Ҳалима мени қандай таниганига ҳайронман... Арғувон тагидаги скамейкада ўтириб гаплашдик. Ҳалима турмуш қурибди. Эри аспирант, ўзи врач экан.

— Бу — иккинчи ўғлим, — деди у аравачада ух-лаб ётган ширингина чақалоқни кўрсатиб. Анча-гача жим ўтирганимиздан кейин секин хўрсинди.

— Қандоқ яхши опа-ука эдик-а... Қаранг, ўн олти йил ўтиб кетибди.

Мен уни сизлашни ҳам, сенлашни ҳам билолмай иккиланиб қолдим.

— Ҳалиям қўрга кўмилган картошкани яхши кўрасизми? — дедим анчадан кейин.

— Ҳалиям ёш боласиз-а, Анвар... — у кулди. Бу ўша — ўзимга таниш опаларча меҳрибон кулги эди.

Юрагимнинг бир бурчида соғинч туйғуси жўш уриб кетди. Рост-а, қандоқ опа-ука эдик-а!.. Тўлаш ака ўшанда нимагаям шунақа деди-а?

1966

УРУШНИНГ СЎНГГИ ҚУРБНИ

Шоикром айвон тўридаги сандал четида хо-муш ўтирарди. Аллақачон баҳор келиб, кунлар исиб кетганига қарамай, ҳамон сандал олиб ташланмагани, аммо ҳеч ким бу тўғрида ўйлаб кўрмаганини у энди пайқагандай гаши келди. Бўз кўрпа устидан ёпилган, шинни доғи қотган қуроқ дастурхон ҳам, ҳозиргина гўжадан бўшаган сопол товоқ, банди куйган ёғоч қошиқ ҳам унинг кўзига хунук кўриниб кетди. Аммо бепарволик билан қўл силтади-ю, дўпписини сандал устига ташлаб ёнбошлади.

Ярим кеча бўлиб қолган, атроф жимжит. Фақат олисларда ит улийди. Айвон тўсинидаги узун михга илиғлиқ лампочка хира нур таратади. Чироқ атрофида ўралашган чивинлар бир зум тинмайди. Ҳовлининг ярмигача ариқ тортиб экилган қулупнай пушталари орасида сув ялтирайди. Онда-сонда ранг олган қулупнайлар кўзга ташланиб қолади. Қаёқдандир шамол келди. Ҳовли этагидаги ёнғоқ шохлари бир гувиллаб қўйди. Шоикром уйқу элита бошлаган кўзлари билан ўша томонга қаради-ю, тер ҳиди анқиб турган лўлаболишга бо-

инини ташлади. Шу ондаёқ яна ўша товоққа, банди куйган қошиққа кўзи тушиб, тагин ғашланди. „Зиқна бўлмай ўл! — деб ўйлади хотинини сўкиб. — Азалдан қурумсоқ эди, замон оғирлашгандан буён баттар бўлди“.

Ичкарида чақалоқ йиғлади. Бешикнинг фирчиллагани эшитилди. Бола худди шуни кутиб тургандай, баттар биғиллай бошлади. Каттаси ҳам уйғониб кетди, шекилли, қўшилишиб йиғлашга тушди.

Шоикром силтаниб қаддини ростлади.

— Овозини ўчир, Хадича!

Ичкаридан хотинининг бешикни муштлагани, зардали товуши эшитилди:

— Овози ўчса кошкийди! Тўққиз кечасида жин теккан бунга!

„Камбағалнинг эккани унмайди, боласи кўпаяди ўзи, — деб ўйлади Шоикром ижирғаниб. — Шу кунимдан кўра урушга бориб ўлиб кета қолганим яхшийди“.

Уни урушга олишмади. Тўқимачилик комбинатида монтер етишмасмиди, ё ўзи яхши ишлардими, ҳар қалай, уни олиб қолишди. Шоикром уруш бошланишидан сал олдин уйланган эди. Уруш бўлди-ю, замона ўзгариб кетди. Бир хил одамлар тирноққа зор. Унинг хотини бўлса, ёнидан ўтиб кетса ҳам бошқоронғи бўлаверади. Худо бергандан кейин ташлаб бўлармишми, деб кетмакет учта қиз туғиб берди. Урушнинг қора қаноти узоқлаб кетган бўлсаям, эрта-индин Гитлернинг тўнғиз қўпиши кўриниб қолган бўлсаям, ҳамон унинг сояси одамлар бошига қўланка ташлаб турибди. Ҳали у қўшниникида аза очилади, ҳали бу қўшниникида.

Ҳовли этагидаги пастак эшик ғийқиллади. Шоикром кафти билан кўзини чироқдан пана қилиб

қаради-ю, шу томонга келаётган онасини кўрди. У уйланганидан кейин отадан қолган ҳовлини ўртадан икки пахса девор олиб бўлишган. Бунгаям бир чеккаси Хадичанинг инжиқлиги сабаб бўлган эди. Ҳар хил икир-чикир гаплар чиқаверганидан кейин Умри хола рўзгоринг бошқа бўлса ўзингга қайишасан, деб уларнинг қозонини бўлак қилиб берди. Ўзи кичик ўғли Шонёзмат билан нариги ҳовлида қолди.

Ранги унниққан чит кўйлак устидан нимча кийиб олган Умри хола шарпадай унсиз юриб келди-да, япалоқ „мусулмон“ гиштдан ясалган зинадан айвонга кўтарилди.

— Ҳали ухламовмидинг? — деди у зинадан энкайиб чиқаётганида сурилиб кетган рўмолини қайта ўраб.

— Кўрмайсизми, чақалоқ тинчимаяпти. Ўзим итдай чарчаганман.

— Бола бўлгандан кейин йиғлайди-да, — деди Умри хола юпатувчи товушда. — Ётавер, болам. — У яна ўша унсиз одимлар билан ичкари уйга кириб кетди.

Қайнана-келин бир бало қилиб, болаларни тинчитишди. Кейин икковлари бошлашиб чиқишди. Хадича бир қўлида чойнак-пиёла, бир қўлида зоғора нон келтириб, дастурхон устига қўйди.

— Чой ўлиб қопти, — деди у зоғора ушатаркан.

Умри хола Шоикромнинг ёнбошига, шапарақ кўрпачага ўтирди.

— Ол ўзинг ҳам, — деди у томирлари бўртиб чиққан қўллари билан, сочылган увоқларни йиғиб оғзига соларкан. Шоикром онасининг бармоқлари тарс-тарс ёрилиб кетганини энди пайқади. Илгари ҳам шунақамиди, йўқмиди, эслай олмади.

— Овқатингдан қолмадими? — деди у чўккалаб ўтирганча чой қуяётган хотинига қараб.

Хадичанинг узунчоқ сарғиш юзи қизарди. Айбдордек маҳзун товушда узр сўради:

— Қолмовди-я.

Шоикром унинг қизарганидан ёлгон гапираётганини сизди. Ким билсин, эрталаб ўзига иситиб бериш учун шунақа деяётгандир...

— Йўқ, болам, овқат керакмас, — деди Умри хола шошилиб. — Хаёл суриб ётиб уйқум ўчиб кетди... — У бир лаҳза жим қолди-да, ўзига гапиргандай секин қўшиб қўйди. — Пайшанба куни Комил тайибнинг уйига борувдим. Ҳар куни наҳорга бир косадан қўй сути ичса, дард кўрмагандай бўлиб кетади, деди.

— Ҳозир қўй сути қатта? — деди Хадича. — Сигир сути отлиққа йўғ-у... Шу пайтда сигиримиз туққан бўларди-я.

Шоикром хотинининг гапини эшитмади. Бирдан унинг кўз ўнгида пастак дераза остида шифтга тикилиб ётган укаси жонланди. Бир ҳовлида туриб, ўн кундан буён ҳолини сўрамаганига афсусланиб, ичидан хўрсиниқ келди. Шонёзмат Россиядан кўчириб келтирилган завод қурилишида ишлай бошлаганида уни урушга олишмаганидан Шоикром суюнган эди. Гап бошқа ёқда экан. Укаси сил экан. Шунинг учун қолдиришган экан. Мана, уч ойдирки, ерга ёпишиб ётибди.

Шоикром ўн кунча илгари ишга кетаётиб бирров кириб укасидан ҳол сўраган эди. Ўшанда Шонёзматнинг қоқ суяк бўлиб қолганини, каттакатта кўзлари нимагадир чуқур маъно билан ўзига тикилганини кўрган эди.

„Яқинда ўлади, — деб ўйлади у онасининг кўзига қарамасликка ҳаракат қилиб, — барибир ўлади“.

— Тузукми? — деди у ҳаммаси учун ўзи айбдордай қовоғини солиб.

— Шукур, — Умри хола қулт этиб ютинди. — Ҳозир ухлади. — Онаси шу топда чиқиб овора бўлмагин, деган маънода гапирганини Шоикром тушунди.

— Эрталаб хабар оламан, — деди у онаси ўрнидан турганида.

— Сендан нега гина қиларкан, болам, — деди Умри хола айвон лабида тўхтаб. — Кўриб турибдику. Эрталаб чиқиб кетасан, ярим кечада қайтасан. Бу кунлар унут бўлиб кетади, болам. — Зинага ечган калишининг бир пойи тўнкарилиб қолган экан, Умри хола оёғининг учи билан тўғрилайман деб, анча овора бўлди. Кейин зиналардан энкайиб тушди-ю, шарпадай унсиз юрганча, ҳовли этагига қараб кетди. Пастак эшик ғийқиллаб очилиб ёпилди.

— Падарига лаънат шунақа турмушнинг! — деди Шоикром бўғилиб. Кейин дастурхонни йиғиштираётган хотинига ўшқирди. — Сениям падарингга лаънат! Тумшуғингни тагидан сигирингни етаклаб кетса-ю, анқайиб ўтирсанг.

— Нега менга ўдағайлайсиз? — Хадича товоқни қошиққа уриб, йиғламсиради. — Нима, мениям Илҳом самоварчининг хотинидай сўйиб кетсинмиди? Сиз кечалари сменада бўлсангиз. Мен учта жўжа билан жонимни ҳовучлаб ўтирганим етмай-дими?!

Шоикром хотинини тарсакилаб юбормаслик учун юзини ўгириб, тишини ғижирлатди.

Сув қалқиса, лойқаси юқорига чиққандай, замон қалқиганидан буён ёмон кўпайди. Эрта баҳорда уларнинг туғай деб турган сигирини ўғирлаб кетишди. Ўша кеча Шоикром тунги сменада эди. Кечаси билан шаррос жала қуйиб чиқди. Шоикром тонг-саҳарда бир нимани сезгандай кўнгли гаш тортиб, уйига қайтди. Келса хотини, болалари, онаси дод солиб ўтиришибди. Хадича

оги роёқ эмасми, ўзи билан ўзи овора бўлиб биллолмай қолибди. Эрталаб турса кўча эшик ланг очиқ, ёнғоққа боғлоқлик сигир йўқ эмиш.

„Шу пайтгача сигир туғарди, укамнинг оғзига ақалли бир коса сут тутардим, — деб ўйлади Шоикром ўкиниб. — Қани ўшалар қўлимга тушса, чопиб ташлардим“.

Шундоқ дейди-ю, эгаси минг пойласин, ўғри — бир. Мана, бундан икки ойча илгари Илҳом самоварчининг хотинини пичоқлаб кетишди. Бечоранинг битта-ю битта эчкиси бор экан. Ҳовлига ўғри тушганини билиб, хотин шўрлик дод солибди. Эри чойхонада экан. Югуриб бориб эчкининг арқонидан ушлаганми, хуллас, етиб келган қўни-қўшнилари унинг қора қонга беланиб ётганини кўришибди.

— Шу кунда яна ўғри оралаб қолди, — деди Хадича кўрпачани қоқиб танча четига соларкан. — Қулупнай қизармасидан битта қўймай териб кетяпти.

— Ваҳима қилма! — деди Шоикром қовоғини уйиб. — Болалар териб егандир. Ўғри қулупнайга келадими?

— Оғзига бир дона олган бўлса, буюрмасин. Нега келмас экан? Бир ҳовучини опчиқиб сотса, бир коса жўхори беради. Ана, бориб қаранг, деворнинг бир чети ўпирилиб ётибди!

— Ваҳима қилма! — деди Шоикром яна гўлдираб. Аммо бу сафар ўзининг ҳам юраги сесканиб кетганини пайқади.

Кўнглида пайдо бўлган ғашликни сездирмаслик учун ҳовлига тушди. Секин юриб, қулупнай пушталари олдига келди. Ариқлардаги сув чироқ нурида ялтираб, шамолда жимирлар, маржондай теришиб ранг олган қулупнайлар сувга тегай-тегай деб турарди.

„Рост-да, — деб ўйлади у пушталар атрофида айланаркан, — бир ҳовуч қулупнайга бир товоқ жўхори беради. Тансиқ нарса... Хадича ёлғон гапирмайди. Болалар еган бўлса, буюрмасин, деяпти-ку. Пишиқ, йўлатмайди...”

Бултур хотини худди шу қулупнай туфайли онасини ҳам қаттиқ ранжитган эди. Умри хола бир ҳовуч қулупнай олган экан, Хадича болаларга нон пули бўлар деб экканмиз, норасталарнинг насибасига тегманг, деб бобиллаб берибди.

Шоикром ўшанда онасининг ёз бўйи келини билан юзкўрмас бўлиб юрганини эслади-да, яна шу гап хаёлига келди. „Хадича анойи эмас, қурумсоқ...”

У айланиб ёнғоқ тагига борди. Борди-ю, чиндан ҳам кўча томондаги деворнинг бир чети ўпирилганини, остига тупроқ тўкилганини кўриб, юраги орқасига тортиб кетди. Назарида деворнинг кемтик жойидан биров мўралаб тургандай бўлди. Ёнғоқ шохларининг шамолда вишиллаши ҳам, оёғи остида тўкилиб ётган девор тупроғи ҳам шубҳали, ваҳимали кўриниб, дарров орқасига қайтди.

Хадича аллақачон уйига кириб кетибди. У чироқни ўчириб, сандал четига ётди-ю, кўнглидаги гулгула кучайиб кетаверди.

Кузда ўзи билан ишлайдиган йигитнинг ҳовлисидаги сўритокдан фарқ пишиб ётган узумларини ўғирлаб кетишганини эслади. Шамол борган сари авжга чиқар, ҳовлидаги ёнғоқ барглари шовиллаб, шохлари шубҳали ғирчиллар, аллаким шип-шип қадам босиб, айвон лабига келаётгандай бўларди.

Хадича рост айтади. Ўзи кечалари сменада бўлса, хотини учта жўжа билан жон ҳовучлаб тонг оттирса, ўғрига ўлжанинг катта-кичиги борми? Қўлига нима илинса олаверади-да. Борди-ю, ўзи

иўғида уйини ўғри босса, хотини дод солса, пи-
чоқлаб ташласа. У ёқдан онаси чиқса, униям пи-
чоқласа... „Виждонсиз! Одамларнинг бошига кул-
фат тушганидан фойдаланиб қоладиганларни қи-
риш керак“.

Бирдан хаёлига келган фикрдан унинг вужуди
титраб кетди. Қора кунлари учун, не умидлар би-
лан тишида тишлаб юрган сигирини ўғирлагани
учун, ўлим тўшагида ётган укасини охирги наси-
басидан маҳрум қилгани учун, нон пули бўлар
деб етиштирган мевасидан жудо қилаётгани учун
шундоқ қасос олсинки, ўша худо беҳабарлардан!

У ўрнидан сакраб туриб кетди. Чироқни ёқиб,
отилиб ҳовлига тушди. Ҳамон шамол ўқирар, ос-
моннинг гоҳ у, гоҳ бу бурчида чақмоқ ярақлаб,
ёнғоқ шохлари шубҳали ғийқиллар, аммо энди
булар уни кўрқитолмас эди. У ёнбошидаги ошхо-
нага кирди-ю, чўнтагидан гугурт олиб чақди. Тит-
роқ қўллари билан қорайиб кетган девордаги мих-
га илиёлиқ турган икки ўрам симни олди. Бир
вақтлар урушдан олдин у бу симларни базмларга
олиб борар, одамларнинг ҳовлисини машъаладай
ёритиб берарди. Эндиям яхшиликка хизмат қил-
син!

„Менга деса отиб юбормайдими! — деб ўйлади
у айвон лабига чўққайиб ўтирганича усти ёпиқ
симни очик симга илдам уларкан. — Ҳарна битта
харомхўрни ўлдирганим. Биттаси ўлса, бошқалари
адабини ейди“.

У чаққон ҳаракат қилар, аъзойи бадани терлаб
кетган, аммо буни ўзи пайқамас, фақат бир сўзни
такрорларди: „Менга деса отиб юбормайдими!“

У симнинг очик қисмини қулупнай пуштала-
ри устига улоқтирди. Сим илондай биланглаб пуш-
та устига тушди. Ёпиқ қисмини айвон этагидан
олиб ўтди-да, бир учини устундаги токка тикиб

қўйди. Кейин бирдан болалар кечаси ҳовлига тушса нима бўлади, деган хаёл миясига урилди-ю, уйга кирди. Хадича ётган жойида уйқусираб бошини кўтарди.

— Ҳа?

— Ҳовлига чиқма, болалар ҳам чиқмасин, ўлади! — деди Шоикром кўзлари ёниб.

Хадича ҳеч нимага тушунмади шекилли, „Хўп“ деди-ю, бошини ёстиққа ташлади. Зум ўтмай текис, чуқур нафас ола бошлади. Шоикром айвон чироғини ўчириб, яна уйга кирди. Ҳар эҳтимолга қарши шундоқ эшик тагига наматга кўндаланг ётиб олди.

„Менга деса отиб ташламайдими?“ деб ўйлади яна ўшандай зарда билан. Шу топда негадир болаларини эмас, хотинини ҳам эмас, укасини ўйлади. Шонеъмат болалигида ҳам заифгина эди. Шоикром уни ҳар куни мактабдан ўзи олиб келар, иккинчи сменада дарс тугагунча пойлаб ўтирарди. Отаси ўлганида Шоикром олтинчида, укаси иккинчида ўқирди. Ўшанда Шонеъмат йиғламаган, аммо ичикиб касал бўлиб қолганди. Она-бола уни авайлаб катта қилишди. Энди бўлса, беш кунлиги қолдими-йўқми, ака бўлиб хабар ҳам ололмайди.

Шоикром ухладими, йўқми, билолмади. Бир маҳал бола йиғладими, ё ташқарида шамолнинг гувиллаши аралаш даҳшатли бир фарёд қулоғига кирдими, англай олмай қолди. Сапчиб ўрнидан туриб кетди. Айвон чироғини ёқиши билан қулупнай пуштасида мук тушиб ётган одам гавдасини кўрди-ю, даҳшатдан қотиб қолди. Шу ондаёқ хато қилганини, қотиллик қилганини пайқади. Сим учини шартта токдан юлиб олиб, ҳовлига отилди. „Бошқалари қочди“ деган фикр лип этиб хаёлидан ўтди. Пушталар устида сакраб-сакраб

юриб бораркан, оёғи ботиб кетаётганини пайқади. Кейин ғужанак бўлиб ётган одамдан уч қадам берирокда тўхтади-ю, бирдан чўккалаб қолди. Бир лаҳза кўзлари олайиб тикилиб турди-да, кўксидан шамол ғувурини ҳам, ўз вужудини ҳам ларзага солувчи бир нидо отилиб чиқди:

— Ойи-и-и!

У бошидан ҳуши учиб бораётганини элас-элас ҳис қилиб, ўзини ерга отди. Титроқ қўллари билан лой чангаллаганча чўккалаб кўксига мушлай кетди.

— Ойи! Ойижон!

Умри хола бир қўли билан унниққан чит кўйлагининг этагини маҳкам чангаллаб олган, этак ичида икки ҳовуч пишган-пишмаган аралаш қулупнайлар кўриниб турар, бошқа қўли билан эса илондек симни ушлаб турарди.

Шоикром унинг қулупнай қизили юққан, ёрилиб кетган бармоқларини, бўртган томирларини аниқ кўрди. Нарироқда, лойли ариқ ичида унинг калиши ётар, чамаси сим оёғига текканида юлиб олмоқчи бўлгану, қўлига ўралашиб қолиб, йиқилган эди.

Шоикром лойли марзадан эмаклаб борганча, ўзини онасининг қучоғига отди.

— Ойижон, очинг кўзингизни! — деди у гезариб кетган лаблари билан онасининг муздай юзидан ўпиб.

У анчадан кейин ўзига келди-ю, тепасида хотини турганини, қизчалари йиғлаётганини пайқади. Бошини кўтариши билан марза четида чўнқайиб ўтирган Шонёзматга кўзи тушди.

Неча ҳафталардан буён ўрнидан жилмай ётган укаси, афтидан қандайдир қуч топиб эмаклаб чиққан, кўйлагининг елкалари осилиб турар, катта-катта кўзлари ваҳима билан боқар эди.

— Нима қилиб қўйдим, укам! — деди Шоикром яна балчиққа беланган кафти билан юзини чангаллаб. Кейин яна онасининг устига ўзини ташлади. У онасини кўтаришга уринар, аммо онасининг икки букланган гавдаси негадир ҳеч тикланмас эди.

— Сут ичмай заҳар ичсам бўлмасмиди, — деди Шонеъмат овози титраб.

Шоикром бу ожиз, титроқ товушдан сесканиб, укасига тикилиб қолди.

— Заҳар ичсам бўлмасмиди, — деди Шонеъмат яна ўша оҳангда. Афтидан, у йиғлай олмас, йиғлашга мадори етмасди, — кечаям айтувдим, кўнмадилар. Кулупнайга сут алишади, дедилар.

Шоикром бошқа ҳеч нимани эшитмади. Эшитолмади. Фойдаси ҳам йўқ эди.

* * *

Умри холани пешин намозига чиқаришди. Гўристондан чиқиб келишаётганида Шоикром одамларнинг ўзаро гапини эшитиб қолди.

— Уруш тамом бўпти, эшитдингизми?

1967

МУҲАББАТ

I

Узоқ, энтикиб ўпишдилар. Қизнинг соч толалари Тиркашнинг юзига тегиб турар, алланечук нотаниш, аммо тотли ис анқир, унинг бутун вужуди таранг тортилиб, оёқдари титрар, қизнинг ҳам елкалари билинар-билинемас силкинаётганини ҳис қилиб турарди. Тўсатдан қиз силтаниб қаддини ростлади-ю, зарб билан итариб юборди уни.

Тиркаш лайлак қилиб қўйилган аравага суяниб қолди. У ҳамон ўзига келолмас, аллақандай

ички бир тўлқин борган сайин қаттиқроқ жўш урарди.

— Дадам сўйиб ташлайди, — деди қиз тўзиб кетган сочларини кафти билан текисларкан. Аммо ладасидан ҳеч қачон ҳайиқмаганлиги, бундан кейин ҳам ҳайиқмаслиги унинг овозидан билиниб турарди.

Тиркаш аравадан уч-тўрт қадам нарида, майсалар устига ташлаб қўйилган бир парча намат устида ухлаб ётган чолга қаради. Чол ола-була хуржунга бошини ташлаб, оёқларини керганича, чалқанча ётар, қоронғида юзи аниқ кўринмасди. Ундан ҳам нарироқда бир туп дўлананинг тўкилган хазонини шитирлатиб, шарпадай қоп-қора эшак ўтлаб юрарди.

Тиркаш қаддини ростлаб, қизга тикилиб қолди. Унинг катта-катта кўзлари ёниб турар, узун-узун киприклари, қирра бурни қоронғида янаям жозибали кўринар, Тиркаш ҳали ҳам ҳаяжонини босиб ололмас эди. Икковлари анчагача жимиб қолишди.

Арслонбоб тоғининг чўққиси ёниб кетди. Зум ўтмай дум-думалоқ тўлин ой чиқди. Чор атрофга нур аралаш сукунат сели қуйилгандай, ҳаммаёқ жимжит бўлиб қолди. Япроқлари тўкила бошлаган дўлана соядай қорайиб кўринар, ҳавода хазон, гўзапоя иси анқирди.

Қиз сочини қайтадан ўриб, орқасига ташлади. Тиркашнинг ёнига келди-да, ниҳолдай нозик гавдасини эгиб, арава ичидан пахталик нимча олиб кийди. Тиркашга бир қараб қўйди-ю, оёқларини осилтириб, аравага ўтириб олди. У энди ҳамма нарсани унутгандай, Тиркашни кўрмаётгандай эди. Бошини баланд кўтариб, ойга тикилиб ўтирар, чехрасида бепарволик кўриниб турарди. Бояги тўлқин яна жўш уриб кетди. Тиркаш нима қила-

ётганини ўзи ҳам сезмай, тиз чўкиб, қизнинг оёқларидан маҳкам қучоқлаб олди.

— Дилор, кетма. Илтимос қиламан, ялинаман... — У қизнинг тиззасига бош қўйди. Негадир шу топда қизнинг қўллари сочини силашини кутар, орзу қиларди. Дилор эгилиб унинг елкасидан итарди.

— Кет бу ердан!

— Тушунсанг-чи, ахир, қаёққа борасан?! Нимага борасан? — Тиркаш қизнинг оёқларини маҳкамроқ қисиб, илтижо билан бош чайқади. — Йўқ дема, Дилор. Иккаламиз бирга ишлаймиз. Сен нимани хоҳласанг...

— Кет, мен ухлайман! — Дилор тагин унинг елкасидан итарди.

Тиркаш қизнинг чимирилган қошларига, қаттият билан қимтилган лабларига қараб, энди гапириш ортиқча эканини тушунди. Аста қаддини ростлаб, бошини қуйи солди. Ўзига ҳам эриш туюлган паст, ўкин овозда пичирлади:

— Кетиб қолманглар, тонготарда келаман.

Шартта бурилди-да, тасмадай оқариб ётган тупроқ кўчадан соясини босиб, чопиб кетди. Ой коптокдай сакраб-сакраб унга эргашиб келаётгандек бўлар, қишлоқ томондан итларнинг акиллагани эшитилар, сой шовуллар эди. Қир устига чиққанида олд томондан қишлоқ чироқлари кўринди. У тўхтаб қолди. Орқасига бурилиб қаради. Пастликда, йўл ёқасидаги ўша бир туп дўлана қорайиб кўринар, Дилор ҳам, отаси ҳам дарахт кўланкаси тагида қолиб кетганди.

Тиркаш тез юрганидан нафаси қисиб, терлаб кетганини энди сизди. Кўйлагини ечиб елкасига ташлади-да, тагин қишлоқ томонга қаради. Катта йўлдан нур занжири билан боғланиб қолгандай қатор-қатор машиналар ўтиб борарди. „Пунктга

пахта олиб кетишяпти“, деб ўйлади у. Бирдан кўнгли чўкди. „Йўқ! — деди у пичирлаб. — Ҳеч қасққа бормайман. Бормайман! Уйга ҳам, Дилорнинг олдига ҳам. Ҳеч нима керакмас менга, ҳеч нима!“

У кўйлагини ерга ташлаб, қуриб, сарғайиб қолган кўкатлар устига ўтирди.

„Нима бўляпти ўзи? Қаёқданам шу қизни учратдим?! Наҳотки энди ҳамма нарсадан — уйим, қишлоғим, отамдан айрилсам? Наҳотки энди Тентаксойдан бир умр бошимни олиб кетсам? Нима бўляпти ўзи?“

У диққат билан қулоқ сола бошлади. Бу сафар сойнинг шовуллаши аниқ эшитилди. Кейин хўрозлар чўзиб-чўзиб қичқира бошлади. Эҳтимол, уларнинг ҳовлисидаги тождор хўроз ҳам қўноқда туриб бўйнини чўзганча жўр бўлаётгандир. Эҳтимол, Қосим ота хирмондан қайтиб, унинг келишини кутиб, супада нос чекиб, мудраб ўтиргандир.

Тиркашнинг хаёлида Қосим отанинг оппоқ қоши остидан ўйчанлик, мулойимлик билан боқиб турган кўзлари, сўлғинроқ, аммо нуроний юзи, чўққи соқоли жонланди. Шу кўзларнинг нурини олган Тиркашнинг ўзи эмасмикин? Шу соқолга қиров кўндирган Тиркашнинг ўзи эмасмикин! Ахир уни одам қилган, ота ўрнида ота бўлган киши шу эмасмиди?.. Тиркашдан бошқа суянчиғи борми унинг...

Кошки эди, Тентаксойга ўша эски арава кириб келмаган бўлса... Кошки эди, Тиркаш шу аравада келаётган лўли қизни — Дилорни кўрмаган бўлса...

Тиркаш бирданига ўрнидан сакраб тургиси, қишлоқ томонга югуриб кетгиси келди. Лекин қачонлардир гўдаклик хотирасига маҳкам ўрнашиб қолган, унутилаёзган соғинч бир туйғу устун кел-

ди-ю, чалқанча ётиб олди. Ой ҳаволаб кетган, қатлам-қатлам куз булутлари оҳиста сузиб ўтар, нам-хуш тупроқ иси анқир эди.

II

Бу воқеага анча йил бўлиб кетган. Анча йиллар...

Тиркаш эсини танибдики, шу тупроқ вояга етказди уни. Дунёга қайси куни келганини, отаси ким, онаси ким эканини ҳалиям билмайди. Тўртбеш ёшида одам ажратадиган бўлиб қолганида лўлилар чодирида кўрди ўзини. Ота-онаси аллақачон кўз юмиб кетганини шулардан эшитди. Ҳаммага эргашиб юргани учун Тиркаш деб чақиришаркан уни. Улар Тиркашни қўлма-қўл кўтариб катта қилишибди... Тиркаш ҳам шу лўлилардан биттаси эди. Ярим кечагача чилдирма чалиб, базм қилишни, қизил кўйлагининг этагини ҳилпиратиб рақс тушишни ҳеч нимага алишмайдиган хотинларнинг ҳаммаси унинг онаси эди. Гулхан атрофида давра қуриб ўтирган лўлиларнинг ҳаммаси ота эди унга.

Ҳазин қўшиқлар оғушида мудраган оқшомлар, ой нурига ғарқ бўлган осмон... Тиркаш дунёга келиб энг аввал шуларни кўрганди. Кун ботар-ботмас уларнинг элати кўкаламзор бир ерга чодир тикар, Тиркаш кўкатлар устига чалқанча тушиб оларди-да, чилдирманинг гумбирлашига, қувноқ қаҳқаҳаларга қулоқ солиб ётар, гулхан атрофида лип-лип айланаётган соялардан кўзи тиниб ухлаб қоларди.

Эрта тонгда одамларнинг говур-ғувури, эшакларнинг ҳанграшидан уйғониб кетарди. Шудрингдан ҳўл бўлиб кетган жингалак сочларини силаб ўрнидан турар, увишиб қолган қўлларини уқалаб-уқалаб кўярди.

Яна ўша узун-узун йўллар бошланарди. Дунёда йўлларнинг нега шунчалик кўплигига унинг ақли етмас, лўлилар элати бўлса бир зум ҳам тўхтамас, қаёққа кетишаётганини ҳеч ким билмасди.

Тиркашнинг сўнгсиз-ниҳоясиз йўллари Тентаксойда тўхтади. Баҳор оқшомларидан бирида лўлилар элати шундоққина сойнинг бўйига, тошлоқ соҳилга чодир тикди. Тентаксой сон-саноқсиз оролчалар ҳосил қилиб ҳайқирар, осмони фалакка марварид сочарди.

Тиркаш ўшанда етти-саккизларга бориб қолган, тишлари бир марта тўкилиб чиққан эди. Кун бўйи йўл юравериб чараганиданми, ҳаммадан олдин ухлаб қолибди.

Тонготарга яқин энтикиб уйғониб кетди. Уйғонди-ю, тўлқинлар кетма-кет урилиб, сув қаърига тортиб кетаётганини билиб чинқириб юборди. Аммо овозини ўзи ҳам эшитолмади. Оғзига сув тўлиб ўқчий бошлади. Сой даҳшатли гулдуросдан титрар, еру кўк қоп-қора тўлқинларга кўмилган эди. Тиркаш сувдан қалқиб чиқиб, қоп-қора осмонни сўнгги марта кўрди-ю, типирчилаб чўкиб кетди.

У кўзини очганида бошига эгилиб турган нотаниш кишини кўрди. Элатида бундай одам йўқ эди. Бошига кўк духоба дўппи кийиб олибди. Юзлари қизариб кетган, оқ оралаган мўйлови ҳўл бўлиб, чўққи соқолига ёпишиб қолибди. У жиққа сув кўйлагининг этагини қайириб, Тиркашнинг пешанасини артди.

— Отинг нима, ўғлим?

Тиркаш ўзини шу одам сувдан олиб чиққанини энди тушунди.

— Кетаман!

У ўрнидан турмоқчи бўлган эди, мажоли келмади. Нотаниш киши унинг устига кўрпа ташлади.

— Элатларинг кетиб қолишди. Сени аллақачон ўлдига чиқаришган бўлса керак. — Нотаниш киши чуқур хўрсинди. — Сел ёмон қутурди-да! Тентак-сой шунақа ўзи. Ҳар баҳорда жilовини йўқотиб қўяди.

Тиркаш бегона уйнинг гулдор қоғоз ёпиштирилган шифтига тикилиб ёта-ёта кўзлари илинди.

... Бу воқеага анча йил бўлиб кетган... Анча йиллар...

Агар уч кун аввал қишлоққа яна битта лўли арава кириб келмаганида, агар Дилорни кўрмаганида, қиз кетаман деб туриб олмаганида, ўша дамларни эслаб ўтирармиди у?

III

Қуёш уфққа лаб босди. Кичкинагина шалоқ арава тупроқ йўлдан имиллаб борар эди. Қора эшак чиллакдай ингичка оёқлари билан тупроқ чангитиб, аравани судраб борар, гилдираклар нола чеккан каби ҳазин ғийқилларди.

Аравада ўтирган чолнинг ингичка, буришиқ бўйнидаги чуқурчаси, оқ оралаган сочи Тиркашга кўриниб турарди. Дилорнинг отаси ҳеч қаёққа шошилмаётганини шама қилгандай, эшакни қис-тамас, бошини ташлаб, мудраб борарди. Эрталабдан бери чол Тиркашга бир оғиз ҳам гапирмади. Фақат аҳён-аҳёнда милки қизариб кетган кўзлари билан унга синчиклаб қараб қўяр, яна индамасдан тескари қараб оларди.

Араванинг кетида Тиркаш билан ёнма-ён келаётган Дилор унга қараб жилмайиб қўяр, аллақ-ёқдан синдириб олган тол хивичи билан йўл четидаги гиёҳларни савалаб борарди. Унинг шапалоқ гулли қизил куйлаги шафақда ловиллар, ўзи ҳам ўт бўлиб ёниб кетаётгандай кўринарди. Тиркаш шу топда қизнинг нима ўйлаётганини билолмас,

аммо бир кўзини сал қисиб, истехзоли, жозибали жилмайишидан ўзининг гўзаллигидан, йигитни эргаштириб келаётганидан мамнун эканлигини кўриб турарди.

Қуёш ер ортига юмалаб кетди. Оқшом шамоли уфқда ёниб турган шафақ алангасини пуфлаб ўчирди. Ҳамон ғилдираклар нола чекар, шалоқ арава тепаликка чиқиб борарди.

Тиркаш қишлоқдан чиқиб кетаётганида ҳозиргидек қўнгли ғаш бўлишини ўйламаганди. У Қосим отанинг кўзига кўринишдан кўрққан, Тентаксойдан чиқиб олгунча таниш шофёрларнинг учраб қолишидан юрак ҳовучлаб турганди. Йўқ, ҳеч ким учрамади... У Дилорни энди ўзиники деб ўйлар, шу қиз учун дунёнинг нариги чеккасигача боришга ҳам тайёр эди. Лекин қишлоқдан узоқлашган сайин унинг қадами секинлашар, ўзи қилаётган гуноҳини энди тушунаётгандай бўларди. Гўё кимдир кўзга кўринмас нозик, жуда нозик иплар билан уни Тентаксойга боғлаб қўйгану, бу иплар борган сайин таранг тортилар, яна бир қадам юрса, узилиб кетаётгандай бўларди.

Шалоқ арава тепалик устига чиққанда тўхтади. Тиркаш тагин бурилиб орқага қаради. Пастда қишлоқни тасмадай ўраб олган сой ялтиллаб кўринар, аммо уйлар кўзга ташланмас, қуюқ дарахтзор устига оқшом шарпаси қўнганди. Узоқда — катта йўл устида қуюқ чанг кўринди.

— Пода қайтяпти, — пичирлади у. Бирдан кўз ўнги қоронғилашиб, хотиралар қуюнидан боши айланиб кетди.

Бир вақтлар ўзи ҳам каттакон тарғил сигирни тонг-саҳарда подага қўшиб юборар, кечқурун сигирнинг ўзи эшикдан маъраб кириб келарди. Сигирни қўшни келин соғиб берар, Қосим отанинг кампири ўлиб кетган, сўққабош эди. Чолнинг ўзи-

дан бошқа овунчоғи йўқлигини, унинг умиди ёлғиз Тиркашдан эканини эндигина тушунди у.

Ўша, сувдан олиб чиққан йилиёқ Қосим ота унга папка, „Алифбе“ олиб берган, Тиркаш мактабга қатнай бошлаган эди. Тонг-саҳарлаб шудринг қўнган далалардан мактабга югурганлари, ёзлари жамоа хўжалиги боғида болалар билан узум узишгани, бултур ўнинчини битирганида мактабда ўтказилган кеча унинг хаёлида жонланди-ю, юраги гупиллаб уриб кетди.

Тиркаш куз кечалари хирмонда ишлашни яхши қўрарди. У баланд хирмон устига чиқиб, чалқанча ётиб олар, назарида осмон борган сайин пастлашиб тушаётгандай бўлар, пахтанинг елкаларига илиққина, юмшоққина ботиши ҳам, салқин шамолдан жунжикиб, сесканиб кетиши ҳам — ҳамма-ҳаммаси жуда лаззатли эди.

У роҳат қилиб ётганида пастдан машинанинг бўғиқ овози эшитилар, кабина эшиги тарақлаб очиларди.

— Ухлаб қолдингми, ҳой лўли!

Тиркаш шофёрларнинг қўполлигига парво қилмас, ўзини шу қишлоқнинг бир ўзбеги, бир фарзанди ҳисобларди. У хирмон устидан сакраб тушарди-да, кузовга паншаха билан пахта ортарди...

Кейин тракторчига шогирд тушди. У омочларни тўғрилаб борар, палахса-палахса бўлиб кўчаётган тупроқ иси, бензин ҳиди маст қилиб қўйгандай, боши айланиб кетар, моторнинг гувиллаши ҳам, трактор атрофида парвонадай айланаётган қарғаларнинг қағилдаши ҳам гаштли туюларди унга.

Йигит ўша тупроқ исини, баҳор қўнғироғидан уйғонган ернинг илиқ нафасини, Тентаксойнинг тишни қамаштириб юбурувчи муздай сувларини ҳеч қачон, ҳеч нимага алишмаслигини, алиша

оласлигини энди тушунди. Тушунди-ю, тишлари гижираб кетди.

... Тиркаш елкасига келиб тушган хивич зарбидан сесканиб кетди.

— Юрмайсанми?

Дилор бир қўлини биқинига тираб, бир қўлида хивич ўйнатиб жилмайиб турарди. Атроф қоронғилашиб қолган, шалоқ арава аллақачон пастга тушиб кетганди.

Дилорнинг ҳукмрон жилмайиб туриши ҳам, ўтдай ёниқ кўзлари, қирра бурни ҳам биринчи марта хунук кўриниб кетди унга.

— Туртмасдан гапир! — деди у бўғилиб. ғазабдан юзлари ловиллаб кетганини ўзи ҳам сезиб турарди.

— Бечора ошиқ! — Дилор бирдан қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. Сукунат чўккан адирлар устидан оқшом шарпасидай сирли, бўғиқ акс садо келди.

Тиркаш бир силтаниб, қизнинг хивичини тортиб олдида, майда-майда қилиб ерга отди. Дилор ҳеч нима бўлмагандай ҳамон жилмайиб турарди.

— Қишлоққа қайтамиз! — Тиркаш жуда муҳим, азиз бир нарсани тушунтирмоқчи бўлгандай, қизнинг елкаларидан ушлаб, ўтинч билан силай бошлади. — Илтимос, Дилор, йўқ демагин! Кетишимиздан нима фойда, қаёққа борамиз? Жон Дилор, хўп дегин, — у бирдан қизни бағрига босиб шивирлай бошлади: — Тентаксойга қайтамиз. У ерда менинг отам, ўртоқларим, тракторим бор, биласанми, — у негадир бўғилиб кетди. Томоғига тикилиб қолган илиқ бир нарсани ютиб, аранг шивирлади, — биласанми, Дилор, у ерда менинг... менинг ватаним бор. — Қизнинг соч толалари яна юзига тегиб кетди. Яна ўша, кишини маст қилиб юборувчи майин ис гуркиради. — Дилор, хўп дегин, бир марта хўп дегин...

Қиз силтаниб чекинди. Энди у жилмаймас, кўзлари ўт бўлиб ёнарди.

— Ҳеч ким сени бошлаб келаётгани йўқ. ўзини келяпсан, — у бирдан чинқириб юборди. — Сен лўли эмассан, анқовсан! — кейин кўзлари қисилиб киноя билан овозини пасайтирди. — Ким қўйибди сенга дуч келган қизга эргашиб юришни? Бор қишлоғингга боравер! Сен билан ишим йўқ. Мен билан ҳам ишинг бўлмасин!

Дилор тупроқ йўлдан пастга қараб чопиб кетди. Тиркаш унинг шамолда ҳилпираб, узоқлашиб бораётган кўйлагини кўриб турар, аммо нима бўлаётганига ҳали ҳам тушунолмасди. У бир нафас иккиланиб турди-да, қизнинг кетидан югурди. Тепанинг ярмига борганда, ҳаллослаб етиб олиб, қўлидан тортди.

— Дилор!

— Қоч! — қизнинг кўзлари нафрат билан ёниб турарди.

— Кетма, Дилор!

— Қоч, лайча!

Бирдан Тиркашнинг вужуди музлаб қолди. Бояги қайноқ ҳислар ўрнини аллақандай ёввойи куч эгаллади-ю, тарсакилаб юборди уни.

— Йўқол! — деди хириллаб, — йўқол!

У Дилорнинг кафти билан юзини ушлаб қолганини кўрди. Кейин кескин бурилди-да, қишлоқ йўлини мўлжаллаб чопиб кетди. Бир марта ҳам орқасига қарамади.

Арслонбоб чўққисидан қип-қизариб ой чиқиб келар, тупроқ йўл оқариб қўринар, Тиркашнинг соясигача қалтирарди.

IV

Қиш эрта тушди. Ҳали ғўзапоялар йиғиштириб олинмасдан туриб қор ёғди.

Эртасига ҳаво чарақлаб очилиб кетди. Тиркаш қор кўрпасига бурканиб эндигона уйқуга кетган ерни чўчитиб трактор ҳайдар, қор босган далалар офтоб нурида кўзни қамаштириб ярқирар, яккам-луккам ғўзапоялар тақдиридан нолигандай шумшайиб турарди. Трактор ҳали яхламаган далада енгилгина сузиб, музёра кемадай орқасидан қопқора из қолдириб борарди.

У тушликка чиқиш учун моторни ўчириб, кабинадан сакраб тушди-ю, пайкал бошидаги тутзор ёнида турган қизни кўриб қолди. Боя, моторга сув қуяётганида ҳам кўргандай бўлганди. Қиз сариқ пахталик кийиб, бошига кўк рўмол ўраб олганди. Унинг бир қўлини биқинига тираб туриши танишдай кўринди йигитга.

„Ўткинчилардан бўлса керак“. Тиркаш шийпон томонга бурилиб кетаётган эди, қиз қўл силтаб имо қилди.

Тиркаш кирза этиклари билан қор кечиб, бешўн қадам юрди-ю, қизни таниб қолиб, югуриб кетди. Юраги яна ўша соғинч ҳислар билан жўшурар, этикнинг сирғанишига ҳам, Ғўзапояларга қоқилишига ҳам парво қилмасди. „Дилор, Дилор!“ дерди у пичирлаб. Негадир қувончдан энтикар, нимага қувонаётганини ўзи ҳам билмасди.

У нафаси тикилиб югуриб келди-ю, Дилорнинг нозик, аммо чайир қўлларини кафтига олди.

„Кўли музлаб кетибди“, деб ўйлади қизнинг юзига тикиларкан. Дилорнинг ранги сўлғинлаган, кўзлари чўккан, аммо ҳамон жозибали табасум билан жилмайиб турарди. У исиб кетгандай, пахмоқ рўмолининг тугунини ечаркан, тирсаги билан Тиркашнинг кўкрагига туртди.

— Ҳайдаб юбормайсанми?

— Қачон келдинг?

— Эрталаб.

— Бутунлайми?

— Бутунлай! — деди Дилор бепарво. Тиркаш қизнинг кўзларига бир қаради-ю, шу бир оғиз сўзга ишониш мумкинлигини тушунди.

— Жинни! — деди у кулиб.

Қизнинг елкасига оҳиста қўл ташлади-да, қор босган дала йўлидан қишлоққа — ўз ҳаётига бошлаб кетди.

1977

ХАЁЛЛАРГА БЎЛАМАН ТУТҚУН

„Кўрмай десам, кўзим кўр эмас.
Юрмай десам, оёғим бутун.
Аммо қалблар ортиқ жўр эмас,
Хаёлларга бўламан тутқун“.

Миртемир

У кетди... Япроқлари оқшом шабадасида оҳиста силкиниб турган бир туп ўрик тагидан бурилиб ўтди-ю, муюлишда кўздан ғойиб бўлди. Қарғашо-йи кўйлагининг этагини, ўнг билагига илиб олган қизил сумкачасинигина кўриб қолдим.

У кетди... Қулоқларим остида анҳорнинг қи-қир-қиқир кулгиси-ю, хўрсинишга тўлган қиз йи-гиси қолди.

... Кўзларимда ёш қалқидими?! Йўқ-йўқ, ахир, нега энди?

У кетди... У кетди-ю, хаёлимда ҳам ширин, ҳам аччиқ, ҳам қувноқ, ҳам аламли узук-юлуқ хоти-ралар қолди...

... Ўшанда мен биринчи босқичда ўқирдим. Биринчи имтиҳонни топширган эдим. Қизиқ, ёш-лик экан-да! Биринчи босқич талабаларининг ҳаммасида бўладиган одат менда ҳам бор эди. Ўзимни жула билимдон, гоҳо домлалардан ҳам кўпроқ нарсани биладиган киши ҳисоблардим. Ҳа,

мен мағрур эдим. Бунинг устига биринчи имтиҳондан аъло баҳо олдим. Мен шод эдим, аллақарларга учгим, баланд-баланд парвоз этгим келарди. Гавжум йўлкаларда борарканман, ҳеч кимни кўрмас, ҳеч нимани сезмас эдим.

Троллейбусга чиқдим. Бўш ўриндиққа ўтириб китоб варақдай бошладим. Китоб ўқирдим сатрлар мазмунини ўзим ҳам тушунмасдим. Хаёлларим олисларга етаклаб кетарди мени. Ёнимга келиб ўтирган қизга парво қилмабман. Бир вақт у ниқ этиб кулиб юборди.

— Одамга қарагингиз ҳам келмайдими, Эркин ака?

Чўчиб ўгирилдим.

— Ие, Холида... — хижолатдан қип-қизариб кетган бўлсам керак, Холида яшнаб-яшнаб кулиб юборди.

Ноқулай аҳволда илжайиб, унга разм солдим. Ҳеч ўзгармабди. Доим ниманидир кутгандай, болаларча жавдираб турувчи чарос кўзлари ҳам, чеҳрасига аллақандай соддаликками, бўшангликками ўхшаш ифода берувчи қалинроқ лаблари ҳам ўзгармабди. Бу ўша Холида эди. Бундан ярим йилча аввал ўзим билан бир партада — мактаб партасида ўтирган Холида эди. Ҳеч ўзгармабди... Фақат мени „ака“ деганига ҳайрон бўлдим. Мактабда бўлса ҳар доим „Ҳе, бола“ деб чақирарди, шайтон қиз!

Хаёлимни йиғиштириб олмасимданоқ Холида яна ҳужумга ўтди:

— Жа, талаба бўлиб... а? Ўқишлар яхши кетяптими?

— Ҳм! — дедим сўзимнинг ярмисини ютиб. Мен уни „сиз“лашимни ҳам, „сен“лашимни ҳам, билолмай, бир зум истиҳола қилиб турдим-да, фақат гапириш учунгина сўрадим: — Сиз қасрда ўқияпсиз, Холида?

Билмадим, Холида саволимни эшитмадими ёки эътибор бермадими, юзини четга буриб, у ёқ-бу ёққа аланглай бошлади. Олдинроқда турган аёлни чақириб жой берди. Мен ҳам туриб кетдим. Икковимиз ёнма-ён туриб, анчагача жим кетдик. Кейин Холида яна аввалгидай жилмайиб сўради:

— Шундай қилиб, журналист бўлар экансиз-да... Кўрсам майлими? — Холида кўлимдаги китобни олди. — Луи Арагон! Яхши ёзувчи бўлса керак-а?

Мен индамай бош силкиб қўйдим. Холида китобни варақларкан, ичидан заҳёт дафтарим чиқиб қолди. У менга ёвқараш қилди. Қуюқ қошлари бир тўлғаниб қўйди.

— Рухсатсиз кўрсам хафа бўлмайсизми?

Мен, аввалига, майли, дедим-у, кейин бирдан унинг қўлларига ёпишдим. Сурат! Ахир, дафтар ичида ўзининг сурати бор-ку! Кўрса нима хаёлга боради? Битирувчилар кечаси синфдошларимиз билан сурат алмашгандик, негадир Холиданинг суратини ўшандан бери ёнимда олиб юардим. Нимага шундай қилаётганимни ўзим ҳам билмасдим. Фақат... фақат Холиданинг менга бошқачароқ қараб юришини болалар шама қилишарди ўшанда. Менда ҳам шу қизга нисбатан меҳрли, аллақандай ҳис уйғонганди.

Лекин нима учундир шу топда унга суратини кўрсатгим келмади.

— Холида, кечирасиз, мумкин эмас, — дедим сунъий илжайиб. Дафтаримни чўнтагимга солиб қўйдим.

— Кечирасиз... Сизнинг ички ишларингизга аралаша олмайман.

Холида ҳазиллашяптими, чиндан гапиряптими, билолмадим. Орага тушган совуқ вазиятни йўқотиш учун тайинлироқ сўз қидирар, аммо тилим калимага келмасди. Троллейбус Хадрага яқинла-

наркан, „Ватан“ кинотеатрининг катта-катта афишалари лип этиб кўриниб ўтди.

— Яхши кино кетяпти... Тушамизми?

Мен бу гапни ҳам орадаги ноқулай вазиятни бузиш учун айтдим. Дабдурустдан кинога таклиф қилишим Холидани ўйлантириб қўйди. Унинг йўқ дейишини кутиб турардим. Аммо йўқ демади. Елкасини учириб қўйди.

— Билмасам.

— Бўпти, юринг! — дедим қувониб...

Кинодан чиқиб, зиналар ёнидаги пастак арча тагида бир оз туриб қолдик.

— Эркин ака, биласизми... — Холиданинг ёноқлари қип-қизариб кетди. Бир ўрим сочининг учини тутамлаб туриб, тутилиб-тутилиб гапирди, — биласизми... Мен... сизга халақит бермайманми?

Шу топда у кўзимга жуда содда, жуда пок, шу билан бирга, аллақандай сирли кўриниб кетди. Бу савол олдида ўзим ҳам эсанкираб қолдим.

— Йўғ-е, нимага энди?..

— Бўлмаса... келаси ҳафтанинг шу куни, шу соатда, шу ерга келсам, йўқ демайсизми?..

Холида баттар қизариб кетди. Қуюқ қайрилма киприклари юзига тўкилди.

— Холида, ростдан келасизми? — дедим севиниб.

— Мен кетдим! Хайр!

Холида ердан кўз узмай кескин бурилди-да, келиб тўхтаган троллейбусга қараб югурди. Сариқ жемперига қуйиб қўйгандек ярашиб турган бир ўрим йўгон кўнғир сочининг силкиниб бораётганини кўриб турдим. У троллейбус зинасига оёқ қўяркан, менга бир ўгирилиб қаради. Назаримда, мулойим, жуда мулойим жилмайиб қўйгандек бўлди. Шундагина мен уни кузатиб қўйишим кераклигини тушундим. Ахир биз у билан ёнма-ён маҳаллада турамиз-ку! Аммо мен кечиккан эдим.

Троллейбус бир силкиниб юриб кетди. Турган жойимда серрайиб қолдим. Ҳозир бўлиб ўтган гап-сўзлар қулоқларим остида дилрабо куй садоларидек жаранглар, шу куй мени бир умр сархуш қилиб қўяётгандай бўларди.

Келаси учрашувгача шу куй оғушида яшадим.

Чоршанба куни Холидани худди ўша ерда, кинотеатр зиналари ёнидаги пастак, хонаки арча тагида кутиб олдим. Холида бу сафар ўзига сал оро берган, бошини яқинда ювган бўлса керак, узун сочларининг нами ҳали қуримаган эди.

— Бугун кинога тушмай қўя қоламиз, хўп? — Холида қошини чимириб, чиройли жилмайиб қўйди.

— Ихтиёрингиз...

Ҳали оқшом қўниб улгурмаган катта кўчадан ўрдага — Анҳор томонга юриб кетдик.

— Уйдагилар яхши ўтиришибдими, Холида? — дедим унинг қадамига қараб оҳиста борарканман.

— Раҳмат... — Холида анчагача жим қолди... Анҳор кўпригидан ўтиб дарахтзор орасига кирдик. Оқшом энг аввал шу ерга қўнади. Дарахтларнинг текис шовиллаши анҳорнинг безовта тўлқинлари овозига қўшилиб, беозор, оромбахш сукунатни чуқурлаштираётгандек бўларди...

— Ўтирамизми? — Анҳор лабида турган пастак скамейкага имо қилдим. Ўтирдик. Анҳорнинг тубтубидан қайнаб чиқаётган сувга тикилганча қолдик. Анчагача икковимиздан ҳам садо чиқмади.

— Эркин ака, сиз мени одобсиз қиз деб ўйла-япсизми? — Холида жавдираган кўзларини кўзимга қадади. Ҳайрон бўлдим.

— Нега энди?

Холида анчагача индамади.

— Рост-да... Ўзимдан-ўзим сизга... — Холида бошини янаям қуйироқ эгди. Қийналиб-қийналиб гапирди. — Лекин нима қилай?

Бутун вужудимни ҳали ҳеч сезилмаган, ҳали ҳеч синаб кўрилмаган аллақандай ёқимли титроқ қоплади. Ҳали ишқ нималигини билмаган юракда нозик, жуда нозик, шамчиरोқдек бир ўт — севгига чанқоқ ўт йилтиллаб тураркан. Муҳаббат шабада-си бир марта, фақат бир марта сийпалаб ўтса, бу учкун ловиллаб кетаркан.

— Холида, ахир, нега ундай дейсиз? Ахир, мен сизни... сизни... Хаёлимни ёлғиз сиз олиб қўйдин-гиз-ку, ахир! Менга насиб бўладими, йўқми, деб хавотирланиб, ўзим ҳам тополмай юрган азиз бир нарсани тақдим қиласиз-у...

Мен яна анча-анча гапларни айтгим, юрагим-даги ҳисларимнинг ҳаммасини тўкиб солгим келарди-ю, аммо шу ҳислар олдида ўзим ожиз эдим...

— Ростми? Шу гапларингиз ростми? — Холида қайрилма киприкларини кўтариб кўзларимга тикилди. Энтикиб кетдим.

— Наҳотки, менга ишонмасангиз?

Холида секин бош силкиди.

— Ишонаман... Лекин... Келинг, энди бир-биримиздан сир яширмайлик. Хўп?

— Сиздан нимани ҳам яширай?

— Ёлғонми? — Холида айёрлик билан қошини учириб қўйди, — ҳув, анунда, зачёт дафтарингизни нега тортиб олдингиз?

— Унда... унда сизнинг суратингиз бор эди.

— Ростми? — Холида яна ўша болаларча соддалик билан кўзларини жавдиратди...

Шу куни иккаламиз уйгача пиёда қайтдик.

Мен Холида билан хайрлашган дақиқадан бошлабоқ юрагимда сўнмас бир ўт алангалана бошлади. Бу ўт ҳеч тўхтамас, висол дамлари яқинлашган сайин кучаяр, фақат ўзини кўрсам сал босиларди-ю, хайрлашишимиз билан яна ловилларди. Бу ўт икки йилгача, йўқ-йўқ, ундан кейин ҳам, шу

кунгача ҳам пасаймади. Лекин, нетайки, гоҳо тақдир сенинг изминга эмас, сен тақдирнинг измига бўйсунушга мажбур бўлиб қоларкансан...

... Иккинчи босқичнинг охириги имтиҳонини топширган куним Самарқандга, вилоят газетасига уч ойлик практикага кетиш олдидан Холидани учрашувга таклиф қилгандим. Аммо у келмади. Ҳар гал беш минут куттириб қўйса, алаимни папиросдан олардим. Бу сафар папирос ҳам дош беролмади. Худди ўша Анҳор бўйидаги пастак скамейка ёнида бир соат турдим. Юрагимни чулғаган шубҳалар чигаллашиб кетди-ю, шаҳар кўчаларида анчагача айланиб юрдим. Ўша таниш хиёбонлар, ўша сокин анҳор, жуфт-жуфт бўлиб сайр қилиб юрган ўша севишганлар бир дардимни ўн қиларди.

Хаёлимда икки савол, икки муаммо ҳукмрон эди: Холиданинг олдига бораёми, йўқми? Эҳтимол, унга бир нима бўлгандир? Йўғ-е, ахир куни кеча ўзим кўрдим-ку! Агар у шунчаки ноз қилаётган бўлса-чи? Унинг остонасига бош уриб бораманми?

... Йўқ... Барибир муҳаббат устунлик қилди. Холидаларнинг кўчасига қандай қилиб бориб қолганимни ўзим ҳам билмайман. Уларнинг уйи тор кўчанинг ичида эди, аммо нечанчи эшик эканини билмасдим. Ҳар сафар уни кузатиб қўйганимизда кўча бошида хайрлашардик. Холиданинг ўзи ҳам уяларди, шекилли, кўча ичига киришимни хоҳламасди.

Бир лаҳза иккиланиб турдим-у, кўча ичига кирдим. Лекин йигирма қадамча юрар-юрмас тўхтаб қолдим. Иккала тавақаси ланг очиб қўйилган эшикдан бир қўлида белкурак, бир қўлида каттакон пақир кўтариб Холиданинг акаси чиқиб келди. Мен унинг отини ҳам билмасдим. У биздан уч йил аввал мактабни битирган, ҳозир аллақандай идорада ишлаётганини эшитгандим. У менга

қайрилиб қарамай, пақирга симёғоч тагига уйиб қўйилган кўмирни олиб сола бошлади.

Яқинроқ келиб, салом бердим. У белкуракни ташламай, энгашиб турган кўйи елкаси оша менга қаради. Қаради-ю, бирдан қаддини ростлади. Жингалак сочи тер аралаш пешонасига ёпишиб қолган, кўмир тегиб қорайиб кетган майкаси ҳам хўл бўлганди. Билмадим, саломимни эшитмадими, алик олмади. Яхшилаб таниб олмоқчи бўлгандай менга узоқ тикилиб қолди. Кейин пешона терини шахт билан сидириб ташлади-да, кўзимга тикилиб туриб сўради:

— Хўш, хизмат?!

Эсанкираб қолдим. Уялиб кетдим. Нима дейишимни билмай, тўғрисини айтиб қўя қолдим:

— Холидахон бормилар?

— Акаси керак эмасми, акаси! — унинг ранги ўчиб, белкурак ушлаган қўли асабий қалтирай бошлади. Мени еб юбормоқчи бўлгандай, тишларини ғижирлатиб таъкидлади:

— Қадамингни билиб бос, бола! Қизларга осилгандан кўра бурнингни эпласанг-чи! Кимсан ўзинг! Дадангга ўхшаган сартарош бўласан-да!.. Эсинг борида туёғингни шиқиллатиб қол, ҳа!

Кўз ўнгим қоронғилашиб, бутун вужудим ловиллаб ёна бошлади. Кулоқларим шанғиллаб кетди. Инсон учун бундан ортиқ ҳақорат, бундан ҳам уятли нарса борми? Хаёлимда энг муқаддас нарса деб юрган уй шуми ҳали? Юрагимнинг энг чуқур жойларида иззатини ардоқлаб юрган кишиларим шу бўлдимми? Мен энди бу кўчага ҳеч қачон қаддам босмайман, ҳеч қачон!.. Яхши кўриш — ялиниш, ёлвориш деган гап эмас. Мен Холиданинг олдида гуноҳкор эмасман, ялинмайман ҳам...

Эртасига эрталаб Самарқандга жўнаб кетдим. Кетдим, аммо хаёлим шу ерда — Холида билан

қолди. Ўзимча бу беъманигарчилик учун Холида-нинг мендан кечирим сўрашини кутардим. Ростдан ҳам бир ҳафтанинг ичида Холидадан кетмакет иккита хат олдим. Иккала хатнинг ҳам мазмуни бир хил эди: „Мен сиз билан учрашишим керак. Тезроқ келиб кетмасангиз бўлмайди“, дебди. Қаёққа бораман? Яна ўша уйгами?! Кимнинг олдига бораман? Мени шунчалик ҳақорат қилган одамнинг олдигами? Нимага бораман? Ялиниш-ёлвориш учунми?

... Холидага хат ёзиш учун уч марта қўлимга қоғоз-қалам олдим-у, аммо ёзолмадим. Ҳар сафар қалам ушласам, кўз олдимда унинг акаси жонланар, назаримда, менга нафрат билан тикилиб турар, аямай ҳақорат қиларди.

Қайтиб борганимдан кейин Холида буларнинг ҳаммаси учун мендан узр сўрайди, деб юргандим. Йўқ, бутун хаёлим пучга чиқди. Практика тамом бўлай деб қолганда собиқ мактабдош дўстим Жавдоддан хат келди. Хат жуда қисқа эди: „Холидадан умидингни уз! Эрга текканига ўн беш кун бўлди. Акасининг ўртоғига тегибди...“ Хатни бурда-бурда қилиб улоқтирдим. Бевафо! Ярамас! Сотқин!

Йўқ, менинг нафратлашга, лаънатлашга ҳам ҳолим қолмаганди. Киприкларимни тўсган ёш пардаси томоғимни бўғиб қўйганди. Барибир энди ишлай олмаслигимни тушундим. Лаш-лушларимни йиғиштириб, уйга қайтдим.

Автобусдан тушишим билан атайлаб Холидаларнинг кўчасига бурилдим. Негадир, уни шу ерда, шу кўчада учратишимга ишонардим. Ҳа, янглишмабман. Мен уни кўрдим. Фақат узоқдан, орқасидан кўрдим. У кўча эшик олдида тўхтаган японги „Волга“ машинасининг ёнида хаёл сургандек қимирламай турарди. Кулранг макентош устидан қўнғир сочларини ташлаб олган.

Бировдан чўчиган одамдек тўхтаб қолдим. Ичкаридан оқ кўйлак устидан қора бўйинбоғ таққан новча йигит чиқди. Билагидан ушлаб, Холидани машинага ўтқазди. Кейин ўзи рулга ўтирди-да, ҳайдаб кетди. Чамадон бандини жон-жаҳдим билан қисганимдан бармоқларим қирсиллаб, қўлим титрай бошлади. Молпараст!

Яна қанча турганимни билмайман. Куёш тиккага келиб, аёвсиз қизитарди. Асфальтдан кўтарилган чучмал ҳовур кўнглимни беҳуд қила бошлади.

— Майли, — дедим ўзимни юпатиб. — Холида куюнишга, ўртанишга ҳам арзимаёди ўзи. Менинг унга олиб берадиган машинам йўқ-ку, ахир?

Бу сўзлар билан юпана олмаслигимни билсам ҳам ўзимни овутишга тиришар, аммо ўзимни овутишга, Холидани унутишга қанча уринсам, унинг хотираси қалбимга шунча маҳкамроқ ўрнашиб борарди. Мен учун фақат бир нарса аён эди: Холида — бевафо!

... Шу кунгача мана шу фикр билан яшадим. Аммо бугунги воқеалар бутун фикримни остинустин қилиб юборди. Кўзим мошдек очилди.

... Бугун ҳам Холидани худди ўша биринчи сафардаги каби троллейбусда учратдим. Эшикдан киришим билан орқа дераза ёнида турган Холидага кўзим тушди-ю, юрагим жиз этиб кетди. Индамай кондукторнинг ёнига ўтиб олдим. Энди пул узатаётган эдим, орқадан Холиданинг товуши эшитилди:

— Иккита билет беринг...

Титраётган қўлларимни яшириш учун шимимнинг чўнтагига суқдим. Йўқ, юрагимни рашк эмас, ғазаб ҳам эмас, аламли изтироб чулғаб олганди. Ўгирилиб қарамасликка ҳаракат қилиб, индамай туравердим. Аммо Холиданинг ўзи қарашга мажбур қилди мени.

— Эркин ака, сизга ҳам билет олдим.

Елкам оша назар ташладим. У ҳалиям ўзгармабди. Фақат кўзлари, болаларча жавдираб тикилувчи кўзлари энди эҳтиёт билан боқарди кишига. Рангим ўчиб кетганини ўзим ҳам сезиб турардим.

— Раҳмат! Ҳисобни тўғрилаб қўймоқчи бўлибсиз-да...

Бирдан Холиданинг ҳам ранги ўчди, бурни қисилиб, лаблари пирпираб учди. Икки томчи ёш кўзларидан дув этиб юмалаб тушди-ю, кейин елкалари силкиниб-силкиниб, унсиз йиғлай бошлади. Довдираб қолдим. Одамларнинг бизга ҳайрон бўлиб тикилаётганини кўриб, троллейбус тўхташи билан Холидани судраб тушиб кетдим.

— Ўзингизни босинг! — дедим қуруққина қилиб. У ёқ-бу ёққа аланглаб, тушган жойимизни танидим. Ўрда экан. Холидани қўйиб юбормай, Анҳор бўйига олиб тушдим. Сарғиш қумни ялаб оқаётган сув қирғоғига етиб келганимиздан кейин қўлини қўйиб юбордим. — Ювиниб олинг...

Холида ҳўл қумда чуқур-чуқур из қолдириб сув бўйига чўнқайди. Ювиниб бўлгунича скамейкада ўтирдим. Деярли ҳеч нарса ўзгармаган. Оқшом сукунاتини чуқурлаштириб шовиллаётган дарахтзор ҳам, оҳиста оқаётган анҳор ҳам, муюлишдаги бир туп ўрик ҳам — ҳаммаси ўша-ўша. Пастак скамейка ҳам ўз ўрнида турибди. Фақат бир нарса етишмайди. Қани ўша, беланчакка солиб аллалагандай ширин ҳисларга етаклаган суҳбатлар? Қани ўша, муҳаббат чўғини алангалатган эҳтиросли сўзлар, қани? Қани ўша, болаларча маъсумлик билан жавдираган кўзлар, қани? Наҳот ҳаммаси ёшликнинг сирли сўқмоқларида тўзонли из қолдириб, ўтмишга сингиб кетган бўлса?

Холида ҳамон чўнқайиб ўтирганича сувни шапиллатиб ювинар, елкасидан ошиб тушган сочи-

нинг учи тўлқинлар юзидан ўйнаб ҳўл бўлиб кетганди. Мен бўлсам унинг кўз ёшлари сувга қўшилиб оқиб кетаётганини ҳис қилиб турар, ўзим ҳам юрагимни ўртаб юбораётган ҳисларимни ба-зўр босиб ўтирадим.

Ниҳоят, Холида қизил сумкачасидан рўмолча олиб юзларини арта-арта ёнимга келиб ўтирди. Анҳорга тикилганча ўтиравердим.

— Гапиринг, Эркин ака! — деди у қизариб кетган кўзларини менга тикиб.

— Нимани?

— Бир йигитга кўнгил қўйиб, бошқасига тегиб кетган қиз қандай таънага лойиқ бўлса, шуларнинг ҳаммасини гапираверинг...

— Сизга айтадиган гапим битта — бахтли бўлинг.

— Ким?

— Сиз... Турмуш ўртоғингиз...

— Яна қанақа тилакларингиз бор?

Холиданинг гапи таъна бўлиб эшитилди. Юрагимдаги изтироб ўрнини ғазаб эгаллади.

— Бўлгани шу!

Холида анчагача жавоб бермади. Анҳор қаттиқроқ шовиллай бошлади. Хиёбон тепасида чироклар лип-лип этиб, бирин-кетин ёнди.

Кутилмаганда Холида ҳорғин кулиб қўйди.

— Қайси куни туш кўрибман: иккаламиз шу ерда... йўқ, бу ерда эмас, бошқа жойда — каттакон анҳор бўйида турганмишмиз. Ювинаман деб эгилсам, бошимдаги рўмолим сирғалиб тушиб, сувга оқиб кетибди. Ҳув бирда менга кўк шойи рўмол совға қилгандингиз-ку, ана ўша рўмолмиш... Қўлимни чўзсам, ҳеч етмасмиш...

„Эркин ака, қаранг-қаранг, рўмолим оқиб кетяпти“, десам индамай туравердингиз. „Жон Эркин ака, тутиб беринг рўмолимни! Ахир уни ўзин-

гиз олиб бергансиз-ку... Қаранг, энди уни бошқа одам тутиб олади“, десам, аразлаб бурилиб кетиб-сиз. Бирпасда сизни ҳам, рўмолимни ҳам йўқотиб қўйибман. Уйғонсам, ёстигим ҳўл бўлиб кетибди... — Холида лабларини қимтиб, бошини қуйи солди. Шамол турди. Япроқларнинг ердаги сояси титрай бошлади. Анҳорга тўкилган чироқ нурлари чил-чил бўлиб кетди. Холида илкис бошини кўтариб, кўзларимга аянчли табассум билан тикилди.

— Эсингиздами, Эркин ака, биринчи марта шу ерда ўтириб гаплашган эдик. Қизиқ, бирон марта бир-биримизнинг қўлимизни ҳам ушламаганмиз...

У бирдан қўлимдан ушлаб олди. Қўлларининг енгил титраётганини сезиб турардим. Вужудимни тентакларча бир эҳтирос қоплаб олди. Бирпасда маст одамдек кўз ўнгим қоронғилашди.

Қизиқ, нима демоқчи у? Ахир, бу... бу... Борди-ю, пайти келиб менинг хотиним ҳам бировга шундай гапларни айтса... Холиданинг қўлини шахт билан силтаб ташладим. У шунчалар маъюс, шунчалар аламли ўкинч билан тикилдики, кўзимни қаерга яширишимни билмай қолдим. Йўқ, бунақа тикилганидан кўра аямай тарсакилаб юборгани, дод солиб йиғлагани минг марта афзал эди. Мен Холидадан нима бўлса ҳам бир нарса кутардим, аммо у ҳамон ҳайкалдек қотиб турарди. Анчадан кейин у ҳаво етишмагандек энтикиб-энтикиб гапира бошлади:

— Сиз мени... ўшанақа... ёмон аёл деб ўйлаяпсизми?

Холида бу сўзларни шйвирлаб айтди. Аммо шу тўрт-беш оғиз сўз қулоқларимни батанг келтириб, чиппа битириб, қўйгандек бўлди.

— Рост... — Холиданинг кўзларида ёш йилтиллади. — Рост. Мажбуран қурилган турмуш хиёнат қилишга олиб келса, эҳтимол. Лекин мен ўз но-

мусимни ҳеч нимага, сизнинг муҳаббатингизга ҳам олишмайман...

Мен нимадир демоқчи бўлдим. Аммо сўз тополмадим. Холида менга навбат бериб ўтирмади.

— Сиз мени... мени хиёнатчи, бевафо деб ўйлайсизми? Ўзингиз-чи?.. Ўзингиз нега менга шунақа бепарво қараб келдингиз?

Энди у йиғламасди. Мен бўлсам бир нима дейишга ожиз эдим.

— Ўша... ҳаммаси учун битта мен айбодорманми? Йўқ, муҳаббатимизнинг уволини иккаламиз барабар бўлишиб оламиз! — Холиданинг кўзлари ўт бўлиб чақнаб кетди. Аммо бир лаҳзадаёқ яна ўшандай маънос бўлиб қолди.

— Агар мени чиндан... ростдан ҳам яхши кўрганингизда атайлаб факультетингизга бориб, адрес топиб, Самарқандга ёзган хатларимга жавоб бермасингиз? Менинг нима учун ўқишга киролмаганимни, уйдагилар бунга йўл қўйишмаганини билдингизми? Охирги марта учрашувга боролмай қолган куним уйга совчилар келганини билдингизми? Ўшанда ёрдам бердингизми менга? Йўқ... — Холида ўксиб-ўксиб йиғлаб юборди. — Ўша кунгидек синглимдан уйингизга хат бериб юборгандим. Акам эшик олдида кўриб қолиб, хатни тортиб олибди... Ҳаммасини эшитдим... Ўша куни сиз уйга келган экансиз. Акам сизни хафа қилибди. Сиз бир гап билан аразлаб кетдингиз. Мен сизга ишонардим... Ўзимга ишонгандек ишонардим. Сиз бўлсангиз... Мен бир йўла ҳаммасидан айрилдим... Агар чиндан яхши кўрсангиз шунақа қилармингиз?.. Кейин... кейин мен ҳеч кимга ишонмай қўйдим. Энди менга барибир эди.

Холида чуқур изтироб билан йиғлар, унинг ҳар бир сўзи юрагимни тилимлар, ҳар томчи ёши қалбим ярасига томар эди.

— Илтимос, йиғламанг! — дедим титраб-қақшаб. — Холида, йиғламанг! Йиғламанг!

Холида чуқур уф тортди.

— Майли, ҳаммаси ширин тушдек ўтди-кетди. Энди қайтиб келмайди. Фақат сиздан бир илтимос... Эндиги муҳаббатингизни — бошқаларга насиб бўладиган муҳаббатингизни эҳтиёт қилинг...

Холида секин ўрнидан турди. Қизил сумкачасини билагига илди-ю, менга узоқ тикилиб қолди.

— Эркин ака, эсингизда бўлсин. Мен, барибир, сизни яхши кўраман. Умримнинг охиригача яхши кўраман. Эшитяпсизми, охиригача, охиригача... — У яна йиғлаб юборди. Кейин аста бурилди-ю, узоқ касалдан турган одамдай гандираклаб-гандираклаб юриб кетди.

Қаёққа? Нимага? Наҳотки, мен ёшлигимнинг, умримнинг олтин дақиқалари билан абадий видолашсам! Даҳшат ичида ўрнимдан сакраб туриб кетдим.

— Холида!

Мен бутун хиёбонни янграшиб ҳайқириб юбордим, деб ўйлагандим. Йўқ! Бу сўз юрагимнинг туб-тубидан бўғиқ, аламли бир нидо бўлиб чиқди. Муюлишдаги ўрик ёнида унга етиб, билакларидан маҳкам ушлаб олдим. У ҳам, мен ҳам терак баргидек қалтирардик...

— Холида! Жоним. Қоракўзим. Сиз... Сиз...

Мен нима қилаётганимни ўзим ҳам билмас, нимадир дегим, алланималар деб ҳайқиргим келарди. Холида кўзларимга хотиржам тикилиб туриб, паст, аммо қатъий оҳангда гапирди:

— Қўлингизни тортинг. Мен бировнинг хотиниман!

— Холида, ахир тушунсангиз-чи! Мен...

Холида кўлимдан беҳолгина, силтаниб чиқди-ю, япроқлари оқшом шабадасида оҳиста силкиниб

турган ўрик тагидан бурилиб, муюлишда кўздан ғойиб бўлди. Қарғашойи кўйлагининг этагини, ўнг билагига илиб олган қизил сумкачасини кўриб қолдим. У кетди...

У кетди-ю, ҳам ширин, ҳам аччиқ, ҳам қувноқ, ҳам аламли узук-юлуқ хотиралар қолди менда.

Шу хотиралардан бошқа нима ҳам бор мининг? Ахир мен муҳаббатимни эҳтиёт қилолмаган, асрай олмаган, ёлғиз яхши кўриш билан кифояланиб юрган одамман-ку! Шу бахтимни аввалроқ асрасам бўлмасмиди!

... Кўзларимда ёш қалқидими? Йўқ-йўқ. Нега? Эндими?

1969

ОҚ БУЛУТ, ОППОҚ БУЛУТ

Бадий асар ҳам тирик инсон каби туғилади. Унинг ҳам қисмати бўлади... Бу ҳикоянинг тарихи қизиқ. У бундан салкам қирқ йил аввал ёзилган. Аммо кейинчалик эълон қилинган китобларга киритилмаган. Сабаби шуки, кўп ўтмай яратилган „Икки эшик ораси“ романида ҳам шунга ўхшаш тасвир бор: икки йигитчининг жонини гаровга қўйиб сувга калла ташлаши манзараси. Ёзувчи ўзини ўзи такрорлашга ҳаққи йўқ. Лекин бу ҳикоядаги „ечим“, хулоса бутунлай бошқача. Асар бугунги китобхонни ҳам ҳаяжонга солиши, ҳаёт ва муҳаббат деган сеҳрли нарса ҳақида ўйлашга ундашига умид қиламан.

Муаллиф

Самолёт ёмғирдан қорайиб ётган бетон йўлкадан шиддат билан югургилаб борди-да, бирдан муаллақ тўхтаб қолгандек бўлди. Ёмғир томчилари муттасил чизик тортаётган иллюминатор ойнасидан ташқарига қарадим. Самолёт қиялаб учиб борар, ердаги улкан резервуарлар, аэропортнинг

йўлаклари липиллаб ортида қолар, олисда эса қорайиб турган ўрмон кўзга ташланар эди.

Зум ўтмай атрофни қуюқ туман ўраб олгандек бўлди. Бунақа пайтда самолёт силкиनावериб одамни безор қилади. Ўзимни чалғитиш учун боя аэропортда олган газетани яна кўздан кечира бошладим. Аммо уни ўша ернинг ўзидаёқ ўқиб бўлгандим. Шунинг учун ҳафсаласизлик билан суянчиққа бошимни қўйиб, кўзимни юмдим. Билмадим, қанча фурсат ўтди, бир маҳал ёнбош томондан аёл кишининг овози келди:

— Газетангизни кўриб берсам майлими?

Ёнимга келиб ўтирган аёлга эътибор бермаган эканман. Бурилиб қарадим. Қарадиму, эсанкираб қолдим.

— Дилафрўзмисиз? Нима қилиб юрибсиз бу ерда?

У қуралай кўзларини сузиб, қандайдир босиқ, аммо ўктам овозда кулди.

— Нима, самолётда сиздан бошқа одам учмаслиги керакми?

— Йўғ-е, мен... шунчаки, сизни бунақа вазиятда учратаман деб ҳеч ўйламагандим.

Дилафрўз тагин ўша, ўзининг гўзаллигини биладиган аёлларга хос босиқ, хиёл эрқароқ овозда кулиб қўйди.

— Дуруст, танидингиз... Мен қариб қолган бўлсам керак, деб қўрқувдим... — У бир зум ўйга толди-да, яна кулимсиради. — Кўришмаганимизга ҳам ўн саккиз йил бўпти.

Мен унга энди яқиндан, синчиклаб қарадим. Дилафрўз чиндан ҳам анча ўзгарган, тўлишиб, қандайдир виқорли аёлларга ўхшаб қолганди. Фақат кўзлари, кулганида ич-ичидан ёниб кетадиган қуралай кўзлари, ўзининг малоҳатига ишонган аёлларга хос хотиржам кулгуси ўша-ўша эди. Ҳо-

зир унга шуни айтишим кераклигини билардим. Аммо оғзимдан бошқа гап чиқиб кетди:

— Мен сизни тушимда кўриб тураман. Ҳалиям...

Ҳа, мен уни ҳануз тушларимда кўриб туришим рост эди. Мен Дилафрўзни ҳар гал бир хил туш кўраман. У оппоқ кўйлақда бирдан пайдо бўлиб қолади. Қуралай кўзларида ўт ёниб, алланималарни гапиради, кулади... Кейин тўсатдан ғойиб бўлади.

Ўшанда, ўнинчи синфда ўқиб юрганимизда у кунора тушимга кириб чиқарди. Сочлари чиройли турмакланган, оппоқ кўйлақда, кўзларида табасум... Бутун мактабда энг чиройли қиз шу — Дилафрўз эди. У бошқа мактабдан ўтган „янги“ қиз бўлгани учунми, бир-бирини сенсираб гаплашадиган синфдошларнинг ҳаммаси уни сизлаб чақиради. Дилафрўз дарснинг биринчи куни оппоқ кўйлақ кийиб, эшикдан кириб келганидаёқ уни севиб қолдим. Кечалари уйқуга кетиш олдидан Худодан ёлғиз бир нарсани тилар эдим. Уни туш кўрсам, тушимда ақалли бир марта қўлидан тутсам... Эрталаб уни кўриш учун мактабга шошардим, ўзини кўрганда эса ундан қочишга уринар, худди аразлаган одамдек узоқроқдан ўтишга ҳаракат қилардим. Назаримда, Дилафрўз осмон-фалақда, оппоқ булутлар орасида сузиб юрган афсонавий малакка ўхшар, унга гапириш, тикилиб қараш гуноҳ эди мен учун.

Очиғини айтганда синфимиздаги болаларнинг кўпи ошиқ эди унга.

Ҳатто Абжал деган „атаман“имиз ҳам Дилафрўзнинг шарпасини сезиши билан мулойим тортиб қоларди. Асли исми Абдужалил бўлса ҳам феъли ёмонлигидан Абжал деб лақаб олган бу бола қўпол, тўнкамижоз эди. Аммо бутун синф ундан ҳайиқар, аллақандай безорилар тўдасига қўшилиб

юришини билардик. Абжал билан фақат битта бола — тулкидек устомон Умар ошначилик қилар, иккови доим бирга юришар, шунинг учун болалар унга „Дум“ деб лақаб қўйишган эди.

Муҳаббат одамни чалғитади, дейишади. Ишонмайман. Муҳаббат одамга мислсиз куч-қудрат бағишлар экан. Ўша йили шу қадар яхши ўқий бошладимки, авваллари уч олса ҳам куюнмайдиган, беш олса ҳам суюнмайдиган мендек бепарвонинг бунчалик билағон бўлиб қолганига ўқитувчилар ҳам, уйда акаларим ҳам ҳайрон эди. Мен бўлсам, дарсда қойилмақом қилиб жавоб бераётганимда беш олишни эмас, Дилафўзни қойил қолдиришни ўйлардим.

Битириш имтиҳонлари чўзилгандан чўзилиб, ҳаммамизнинг силламизни қуришиб юборди. Болалар мияси ачиб кетганидан нолир, бу азоблардан тезроқ қутулишни тилар, мен бўлсам, имтиҳонлар янаям чўзилишини ич-ичимдан орзу қилардим. Мактабни битирсак, Дилафрўз билан бир умр ви-долашадигандек...

Эсимда, ўша куни кимё фани имтиҳонидан бир кун аввал йиғилдик. Негадир ўқитувчимиз келмади. Кўпчилик тарқалиб кетди. Саратон иссиғидан қизиб кетган, бўр иси анқиб турган синфда ўн чоғли бола қолдик.

— Яқинда имтиҳонлар тамом! — деди болалардан бири орзумандлик билан. — Кейин ҳаммамиз ҳар қаёққа „хушт!“

Парта устига миниб ўтирган Абжал дўриллаб кулди.

— Биз қаёққа кетсак ҳам Дилафрўзни обкета-миз! — Бу гапни у шунчалик беписандлик билан айтдики, ўрнимдан сакраб туриб кетдим.

— Нима-а? — дедим чўзиб. — Сен...

„Олиб кетасанми?“ дейишга тилим бормади.

Олиб кетиш у ёқда турсин, Дилафрўз мана шу Абжалнинг ёнига келишини тасаввур қилишнинг ўзи даҳшат эди мен учун. Абжал боягидан ҳам беписандроқ оҳангда кулди.

— Ие, сен нега жириллайсан? Эшитиб қўй! Мен Дилафрўзхонни...

У ёғи қандоқ бўлганини билмайман. Бир маҳал иккаламиз полда думалашиб айлана бошладик. Абжал сочимдан чангаллаб туриб, бошимни учтўрт ерга урган эди, кўз ўнгим қоронғилашди-ю, ҳеч нима кўринмай қолди. Ўзимга келганимда Низом деган ўртоғим суяб ўтирарди. Амаллаб ўрнимдан турдим. Оғзим негадир шўртанг эди. Кафтим билан артган эдим, қўлим қон бўлди. Абжал йўл-йўл кўйлагининг йиртилган ёқасини гижимлаганича кимёвий формулалар ёзилган тахта олдида турар, ҳансираб нафас оларди.

— Агар яна битта гапирсанг, ё сен ўласан, ё мен! — Бу гапни шу қадар ишонч билан айтдимки, атрофни ўраб турган болаларнинг нафаси ичига тушиб кетди.

— Унақа бўлса, бир ёқлик қилиш керак бу масалани. — Боядан бери охириги партада ўтирган „Дум“ секин-секин юриб яқин келди. Қувлик билан ҳаммага бир-бир қараб чиқди-да, елкасини учириб давом этди. — Дилафрўзни Абжал яхши кўришидан хабарим бор эди. Энди Эргаш ёндан чиққан ёнқозиқ бўлиб қолди. — У менга имо қилди. — Йигитчасига бирон чора топиш керак энди.

Низомнинг ранги ўчиб, „Дум“нинг олдида бос-тириб борди.

— Гапни айлантирма, „Дум“! Нима демоқчисан?

— Бирон нарсадан гаров ўйнашсин, ора очиқ бўлади-қўяди!

— Масалан?

— Масалан... — „Дум“ мушкул муаммо қарши-

сида қолгандек пешонасини тириштирди. — Масалан, Бўрижарга калла ташлашдан. Ким омон чиқса...

— Думингни ликиллатма, Дум! — Низом нафрат билан ундан юзини ўгирди. — Эргаш яхши сузолмаслигини билиб, жўрттага айтяпсан.

Мен кафтим билан оғзимни артганча уларнинг баҳсини бепарво эшитиб турардим. Гўё бу гапларнинг менга мутлақо алоқаси йўқдек. Фақат „Бўрижар!“ дейишганида бултур бир синфдошимиз темир йўл кўпригидан калла ташлаб, сувдан чиқмагани эсимга тушди. Унинг жасадини бир ҳафтадан кейин аллақайси тўғондан топиб келишган эди.

— Хўш, нима бўпти? Гаровни эркак киши ўйнайди. — „Дум“ ҳар эҳтимолга қарши Абжалнинг яқинроғига бориб, овозини баландлатди. — Йигит деган дўппи тор келганида „вийт“ деб қочмайди.

Секин ўрнимдан турдим.

— Кетдик.

Низомнинг ранги қув ўчиб кетди.

— Жиннимисан! Вей, аҳмоқ бўлдингми?

— Ҳозирмас, — деди Абжал ҳамон кўйлагининг йиртиғиниғимларкан. — Эртага соат ўнда, кўприк устида.

„Дум“ кўли билан Низомга имо қилди:

— Низом сенинг секундантинг бўлади. Мен Абжалга секундантлик қиламан.

Ўша оқшом ярим кечагача хаёлан Дилафрўз билан гаплашиб ётдим. Қани энди бир марта кўрсам, охирги марта кўриб қолсам... Йўқ, у олисда эди. Оқ, оппоқ булутлар устида эди. Аксига олиб, ўша куни ақалли тушимга ҳам кирмади.

Эрталаб қарахт бўлиб уйғондим. Бошим лўқиллаб оғрир, негадир худди йиғлаган одамдек кўзим ачишарди.

Кўчага чиқсам, дарвоза олдида Низом турибди.

— Борма! — деди қўл силтаб. — Биласан-ку, Абжал бандит! Тегирмонга тушса бутун чиқади. Нима, жонингдан тўйдингми?

Кўнглимнинг бир чеккасида Низом тўғри айтаётганини билиб турардим. Аммо ўзим ҳам тушуниб етмаган қандайдир қайсар туйғу нукул олға итарарди. Қайтага яхши эмасми? Сен ўлиб кетасан, Дилафрўз ҳаммасини эшитиб, зор-зор йиғлайди... Сени севмаганига, қадрингга етмаганига пушаймон бўлади. Абжалдан бир умр нафратланиб юради.

— Менга қара, Низом, — дедим совуққонлик билан. — Қўрқаётган бўлсанг бормай қўя қол, менга секундантнинг кераги йўқ.

Низом бора-боргунча мени ҳам, Абжални ҳам, „ҳамма ғалвани бошлаган“ ўша „Дум“ни ҳам сўкиб борди. Менга бу гаплар таъсир қилмас, хаёлим бошқа ёқда эди. Дилафрўз қаёқдайкин ҳозир? Нима қилаётганин?

Кўприк устига етиб келганимизда ҳеч ким йўқ эди. Кун эрталабдан қизиб кетган. Ялтираб ётган темир йўл изиданми, қорамойга беланган шпалларданми, чучмал ҳид анқиб, нафасни олгудек бўларди. Кўприк четига ўрнатилган лиқилдоқ панжарага суяниб пастга қарадим. Юқорида ёйилиб оқаётган сув шу ерга — темир йўл остига келганида кескин тораяр, икки чети бетонлаб қўйилган ўзандан шиддат билан оқиб ўтиб, нариги томондан отилиб чиқиб кетар эди. Шунинг учун бўлса керак, юқоридан сарғайиб келаётган сув нариги томондан кўпикланиб, оппоқ оқариб чиқарди. Жарнинг у юзида сап-сарик қамишзор кўзга ташланар, янаям нарироқда ботқоқлик қорайиб кўринарди. Терак бўйи пастликда аждардек вишиллаётган Бўри-жарга қарашим билан юрагим орқага тортиб кетди.

— Қалай, юрагинг пўкиллаб қолмадими?

Дўриллаган овоз эгасини таниб, бурилиб қарадим. Абжал бир қўлида „портвейн“ шишаси, бир қўлини белига тираганча кинояли илжайиб турарди. Нарироқда эса Низом билан „Дум“ юзма-юз туришар, Низом қўлини пахса қилиб, жаҳл билан алланималарни тушунтирар эди.

— Кетар жафосида отиб оласанми? — Абжал шундай деди-ю, шишани чаққон очди. Боши устида баланд кўтарганча кулқиллатиб ича бошлади. У ҳар ютинганида дўрдоқ лабининг икки четидан қип-қизил вино сизиб тушар, кўйлагининг ёқасидан тошиб, пастга оқар эди. Турқи кўзимга шу қадар жирканч кўриниб кетдики, ижирғаниб, юзимни ўгирдим.

Дилафрўзни шунга топшириб қўяманми? Шунга-я! Ундан кўра бир марта эмас, ўн марта чўкканим яхши эмасми? Абжал винони ичиб бўлди-да, кафтининг орқаси билан лабини артди. Шишани улоқтириб юборди. Шиша темир йўл четидаги қиррадор тошлар устига тушиб, чил-чил синди.

— Қани, ташла тангани! — Абжал „Дум“га қараб қичқирди. — Ташла, толеимизни синаб кўрайлик! „Дум“ дарров жилпанглаб етиб келди.

— Мана бу 20 тийинлик, — деди қўлидаги тангани кўз-кўз қилиб. — Қаёғини танлайсан?

Абжал кайфдан қизарган кўзларини сузиб қўл силкитди.

— Менга барибир.

— Сен-чи?

— Менгаям!

— Бўлмаса бундай... — Узоқдан эшитилган гудок товуши „Дум“нинг гапини бўлди. — Шошма, поезд ўтиб кетсин! — деди у билафонлик билан. — Ҳаммаси қоидаси билан бўлиши керак... Эркакчасига...

Шиддат билан келаётган тепловоз яқинлашиб қолганда яна бир сигнал берди-да, вагонларни судраганча гулдураб ўтиб кетди. Йўл четидаги мазут сачраган, қовжираб қолган ўтлар силкиниб-силкиниб, тагин қаддини ростлади. Зум ўтмай пастда яна Бўрижарнинг гувуллаши эшитила бошлади.

— Гап бундоқ, 20 тийин деб ёзилган томони тушса, Эргаш биринчи бўлиб калла ташлайди. Орқаси тушса — Абжал. — „Дум“ шундай деди-да, тангани чириллатиб осмонга отди.

— Мана, Низом, сен ҳам кўр! — „Дум“ шпалга тушган танга устига энгашди. — Қарасанг-чи!

Низом икки темир йўлнинг қоқ ўртасида қарахт бўлиб турар, чамаси, бу гаровнинг шунчаки ўйин эмаслигига ҳалиям ишонмас эди. Мен бўлсам аллақачон ҳукм қилинган одамдек хотиржам эдим.

— Мана, ўзинг кўр! — деди „Дум“ негадир қувониб. — „Чув“ тушди. Биринчи бўлиб Эргаш ташлайди.

— Бекор айтибсанлар! — Низом жон ҳолатда бақририб юборди. — Сенлар Эргашни ўлдирмоқчисан!

Мен қизиб ётган рельсга ўтирдим-да, индамай туфлимнинг боғичини еча бошладим. Пайпоғимни ечаётганимда негадир Низом ҳам, у билан ғичиллашаётган „Дум“ ҳам жимиб қолишди. Туфлимни бир чеккага қўйиб, ўтирган жойимда бурилиб қарадиму, беҳуш одамдек анграйиб қолдим. Ўн қадамча нарида Дилафрўз турарди. Худди ўша — тушларимда кўргандек оппоқ қўйлак кийган, сочлари чиройли турмакланган Дилафрўз турарди. У оқ туфлиси билан шпалларни битта-битта босиб яқин кела бошлади. Нима бу? Оппоқ булутларнинг менга қилган сўнгги саховатими?

— Тинчликми? — деди Дилафрўз уларга яқин келиб.

— Тинчлик, — „Дум“ ноқулай илжайди. — Чўмилмоқчимиз.

Дилафрўз менга ўтирилди.

— Эргаш, сиз ҳам чўмилмоқчимисиз?

Мен шундагина ўзимга келдим. Унинг рўпарасида ялангоёқ, бемаъни алпозда ўтирганим учун мулзам бўлиб, секин ўрнимдан турдим.

— Шунақа, — дедим иложи борича совуққон оҳангда, — чўмилмоқчиман.

Дилафрўз кескин Абжалга бурилди.

— Нима, мен кўчада тушиб ётган чақаманми, орқамдан гаров ўйнайсизлар?!

Дилафрўз Абжалга гапирди-ю, менинг ичим музлаб кетди. Унинг бу қадар шиддатли оҳангда гапирганини ҳеч эшитмаган эдим. Кўзимни қаёққа яширишни билмай қолдим.

— Ким етказди? — Абжал лабини бир чеккаси билан илжайди. — Ҳеч ким сизни чақиргани йўқ-ку!

Абжалнинг Дилафрўзга киноя қилиши вужудимни қақшатиб юборди.

— Менга қара, ўв! — дедим овозим титраб. — Гапни кўпайтирма. Бошладик!

Абжал оёғини рельс устига қўйганича туфлисининг боғичини еча бошлади. Шу пайт ҳеч кутилмаган воқеа бўлди. Дилафрўз „Дум“ билан Низомнинг орасидан ўтди-да, Абжалнинг елкасига қўлини қўйди.

— Қулоқ солинг.

Абжал бошини кўтарди.

— Ҳўш?

— Мен... — Дилафрўз Абжалнинг бошига хиёл эгилди. Кўзларида аллақандай ўт ёниб турарди. — Мен сизни яхши кўраман. Шунини билмоқчимидингиз?

Қулоқларим шанғиллаб, кўз ўнгим қоп-қоронғи бўлиб кетди. Фира-шира туманлик орасида

Абжалнинг бир зум анграйиб қолганини, кейин қаддини ростлаганини кўрдим. Юрагим гурсиллаб ураётганини, оёқларимдан мадор кетиб бораётганини сезиб турдим.

Зум ўтмай қиррадор тошлар устига чўккалаб қолдим. Кечалари тушимга кириб чиқадиган Дилафрўз шуми? Хаёлимда булутлар орасида сузиб юрадиган Дилафрўз шуми? Ҳозиргина осмонда учиб юрган Дилафрўз бирдан ерга тушди. Йўқ, ердан ҳам пастроққа тушиб кетди... Ана, у кетяпти.

Абжалнинг, ҳамма ёмон кўрадиган, ҳамма жирканадиган Абжалнинг қўлидан тутиб кетяпти! Бундан чиқди, Абжал кеча бекорга гапирмаган, бундан чиқди илгариям...

Абжал унинг оппоқ билагидан тутиб борар, у эса тасмадек рельс устидан дорбозларга ўхшаб эҳтиёткорлик билан мувозанат сақлаб юриб кетар эди. Гўё бир умр шундай юрадигандек. Гўё Абжал бир зум қўлини қўйиб юборса, йиғилиб кетадигандек. Бир неча қадам юришгандан кейин у орқасига бурилиб қаради. Кейин яна... Мен юзимни чирт ўгирдим, бошимни чангаллаб қолдим.

Анчадан кейин ҳушим ўзимга келди. Рўпамда Низом турарди. У афтимга тикилиб турдида, қандайдир қуруқ оҳангда сўради:

— Қалай, ўлишингга арзирканми?

— Сенга нима! — дедим жиннилардек бақириб. — Сенинг нима ишинг бор? Йўқол, тошингни тер!

Эртасига кимё имтиҳонидан уч олдим. Чиқсам, мактаб дарвозаси олдида япроқларини чанг босган олча тагида Дилафрўз илжайиб турибди. Кўзимга шу қадар хунук кўриниб кетдики, юзимни тескари ўгирдим. Шитоб билан ўтиб кетаётган эдим, чақирди:

— Эргаш...

— Нима! — дедим бақириб. — Абжал камлик қилиб қолдим? Бирпас сабр қилсанг чиқади! — Шундай дедиму, югуриб кетдим.

Кейин... ҳаммаси тамом бўлди. Мактаб ҳам. Муҳаббат ҳам... Тошкентдек шаҳри азимда институтга киришга кўзим етмасди. Омадим чопдим, яхши тайёргарлик кўрдимми, ҳарқалай Темир йўл транспорти инженерлари институтига кирдим. Орачора Низомдан хат келиб турарди. Икки марта Дилафрўз сени сўради, адресингни берайми, деган мазмунда ҳам ёзди. Кўнглимда қувончга ўхшаш бир нима йилт этгандек бўлдию, ўша заҳоти сўнди. Унинг Абжал билан етаклашиб кетаётгани, мен бўлсам аҳмоқона бир алпозда темир йўл четида анграйиб ўтирганим кўз ўнгимга келиб, „аравасини тортсин“ деган мазмунда жавоб ёзиб юбордим. Шунда ҳам ҳар гал уни эсласам, юрагимнинг бир чети жиз этиб кўярди... Бора-бора жизилламайдиган бўлди...

Тўртинчи курсни битирган йилим уйландим. Шунда ҳам қачондир кўнгил қўйган кишингни унутиш оғир бўларкан, унинг қисматига бефарқ қарай олмас экансан.

Дилафрўз Андижон Тиббиёт институтида ўқиётганидан хабарим бор эди. Ўша йили у ҳам турмушга чиққанини эшитдим. Йўқ, юрагимда рашк ёки изтироб эмас, ўкинчга ўхшашроқ бир нарса уйғонди. Уйғондию, сўнди. Фақат бир нарсага ҳайрон қолдим. Дилафрўз Абжалга эмас, бошқа йигитга турмушга чиқибди...

Кейин булар ҳам унутилди. Фақат онда-сонда тушларимга оппоқ кўйлак кийган Дилафрўз кирадиган бўлди.

Ўн саккиз йил оз муддат эмас. Дилафрўз чиндан ҳам ўзгарган, аммо ўктам кулгиси, қуралай кўзларининг киборона боқиши ўша-ўша эди.

— Мен сизни тушимда кўриб тураман, — деб такрорладим унинг кўзига тикилиб.

— Йўғе! — Дилафрўз кўзларидан ўт чақнаб кулди. — Наҳотки?

— Бу гапни сизга ёқиш учун айтаётганим йўқ. Бор гап шу.

— Қаранг-а, мен шунча ҳаракат қилсам ҳам сиз сира тушимга кирмайсиз.

Бу гапни у ярим ҳазил билан айтди. Бироқ менинг кўз ўнгимда яна ўша совуқ манзара жонланди. Унинг Абжал билан етаклашиб кетгани-ю, мен аянчли қиёфада термилиб қолганим. Ҳарчанд ўзимни тутишга уринсам ҳам бундай паллада айтиш мумкин бўлмаган энг аҳмоқона гап оғзимдан чиқиб кетди:

— Абжални ҳеч кўрасизми?

У ярқ этиб қаради.

— Кимни-и-и? — деди чўзиб. Кулдим.

— Абжални-да! Эсингиздан чиқдимми?

Дилафрўз кўзимга узоқ, синовчан тикилиб турди-да, негадир истехзоли кулди.

— Бошимга ураманми уни?! — деди қошини чимириб. Эсанкираб қолдим.

— Ахир ўшанда...

Дилафрўзнинг кўзларига сезилар-сезилмас изтироб шарпаси соя солиб ўтгандек бўлди. Бироқ зум ўтмай кулимсираб сўради:

— Докторлик ишингиз битиб қолдимми?

— Сиз... сиз қаёқдан биласиз? — дедим баттар ҳайратланиб.

— Мен шунақа билафонман! — Унинг гап оҳангида яширин истехзо бор эди. — Ҳаммасини биламан! Қачон номзодлик диссертациясини ёқлаганингизни, Гули билан тўйингиз ўн тўртинчи июн, шанба куни бўлганини. Тўнғич ўғлингиз май ойида туғилганини... Хотинингиз ҳамшира бўлиб иш-

лашини... Айтаверайми? — У кулди. Аммо бу сафар кулгусида ўктамлик йўқ эди. Буни ўзи ҳам сезди, шекилли, юзини ўгириб, бошини қуйи солди...

Вужудим бирдан бўм-бўш бўлиб қолди. Самолёт ҳамон гувиллаб учиб борар, назаримда менинг қалбимда ҳам алланима гувиллаб жунбушга келган эди...

Нимага у сенинг ҳаётингни миридан-сиригача билади? Илмий ишингниям, қачон уйланганингниям... Нимага? Нега у Абжалнинг номини эшитганда ижирганди? Демак, Абжалдан нафратланар экан-да?! Хўш, ўшанда кўприк устида ўзингни аянчли қиёфада қолиб кетганингни ўйлайсану, нега Дилафрўзни ўйламайсан? Ўшанда Дилафрўз учун, мактабнинг энг гўзал, энг мағрур қизи учун ўзи ёмон кўрган, ўзи жирканадиган одам билан қўл ушлашиб кетиш осон бўлмагандир? Ким учун қилди бу ишни? Шошма... Ўшанда рельс устида амаллаб мувозанат сақлаб кетаётганида нима учун орқасига қайта-қайта термилиб қаради? Балки ўшанда унинг кўзларида инграган изтиробини пайқамай қолгандирсан? Балки эртасига мактаб дарвозаси олдида сени кутиб турганида ҳаммасини тушунтирмоқчи бўлгандир? Сен бўлсанг, уни ҳақорат қилиб, жўнаб қолгансан. У шундайм сени кечирган. Бўлмаса, нима учун Низомдан қайта-қайта суриштирди сени? Нимага сен билан учрашишни тилади? Нимага? Нимага хотинингдан тортиб, болангнинг туғилган кунигача билади? Нимага? Нимага?

Бир-биридан аччиқ, бир-биридан армонли саволлар кетма-кет ёпирилиб келар, самолёт моторининг гувиллаши, миямда чарх ураётган саволлар — ҳаммаси аралаш-қуралаш бўлиб, вужудимни ларзага солар, Дилафрўз бўлса ҳамон нариёққа қараб ўтирар эди. Мен унинг юзидаги ифодани

аниқ кўрмасдим. Аммо кўрмасам ҳам, ўзимнинг беписандлигим туфайли, ўзимнинг бефаҳмлигим туфайли шунча пайтдан буён пайқамай келган туйғуларни энди аниқ сезиб турардим. Фақат... фақат энди кеч бўлганди. Ажаб, сендек „олим“, сендек „зукко“ эркакнинг бир аёл қалбини тушуниши учун ўн йил керак бўлибди! Ўшандаям тасодифан, тўсатдан... Демак, шунча йиллардан бери бежиз тушларингга кирмаган экан-да?!

Сен бўлса...Сен галварс бўлса...

Дилафрўз ҳамон бошини қуйи солиб, нарийёққа қараб ўтирар, назаримда у яна ўша оқ, оппоқ булутлар орасида учиб юрадиган малакка айланиб қолганди...

1978

ҚУЁШ ТАРОЗИСИ

Муроджон бугун тагин кеч қолди.

Насиба дераза рўпарасидаги пастак юмшоқ креслода ўтирар, оқшом тушиб қолган эди. Келин тушган уйнинг файзи бошқача бўлади. Деразалардаги нафис дарпардалар, оёқ остидаги чўғдек гиламлар, деворда оҳиста чиқиллаб турган каттакон осма соат, нақшинкор араби гарнитур — ҳаммаси бу хонадонда яқинда тўй бўлганидан дарак бериб турарди. Нариги уйда қайниси телевизорни бақиртириб футбол кўряпти. Ҳали қайнонаси эгачисиникига кетди. Умуман, уларнинг хонадони гавжум. Аммо Муроджон ёнида бўлмаганидан кейин Насиба барибир ёлғиз...

Муроджон кейинги пайтда айниди. Авваллари ишдан чиқа солиб уйга югурарди. Йўқ, кейинчалик тез-тез кечикадиган, баъзан ярим кеча қилиб келадиган одат чиқарди. Тагин топган баҳонаси битта! Навбатчилик қилармиш. Ўлар энди, ҳар ку-

ни битта одам навбатчилик қилаверса. „Навбатчилик баҳона, дийдор ғанимат“ бўлмасин тагин.

Насиба девордаги соатга қаради. Тўққиздан ошибди. Ташқарида қоронғи қуюқлашиб борар, аллақерда қурбақа қурилларди... Бир вақтлар Муроджон икковлари боғда кун ботгунга қадар суҳбатлашиб ўтиришар, оқшом қуюқлашиб кетганидан кейин хайрлашибарди.

Уларнинг танишуви ғалати бўлди. Насиба билим юртининг тўртинчи курсида ўқирди. Қишда шамоллаб қолди. Бир-икки кун парво қилмай ўқишга қатнаб юраверди. Аммо кечаси тўсатдан иситмаси кўтарилиб кетди. Дадаси билан ойиси кўрқиб кетишди. Кўшнининг машинасида касалхонага олиб боришди. Ўпкаси қаттиқ шамоллаган экан. Уни Мурод Воҳидович деган дўхтир даволади. Насиба илгариям бетоб бўлган, врачларга қаратганди. Аммо мана шу баланд бўйли, қотмадан келган врачнинг қўли баданига тегиши билан негадир қамчи еган отдек сесканиб кетди. Нариги каравотда ётган хотин унинг ҳолатини сизди. Пикиллаб кулиб юборди. Дўхтир заҳаргина экан.

— Хотиржам бўлинг, кўзим учиб тургани йўқ, — деди қовоғини солиб. — Чуқур нафас олинг...

Насиба соғайиб чиқиб кетгунча ҳам Мурод Воҳидович билан тузук-қуруқ гаплашмади. Айниқса, унинг қош-кўзлари попуқдек Марзия деган ҳамшира қиз билан очилиб-сочилиб гаплашиб турганини бир-икки кўрганидан кейин ўзини бутунлай беписанд тутадиган бўлди. Агар Дилфузанинг тўйида яна учрашиб қолишмаса, балки унутиб юборган бўлармиди...

Дилфуза Насибанинг жонажон ўртоғи. Шу қиз турмушга чиқадиган бўлди-ю, ЗАГСдан ўтиш маросимига Насиба ҳам борди. Тўғриси, дугонасининг бахтига жуда ҳаваси келди. Умрида бунақа

тантанани кўрмаган эди. Қиз томон салкам йигирма киши бўлиб боришди. Куёв томондан ҳам анча йигитлар келди. ЗАГС мудираси келин-куёвни қутлаб, нутқ сўзлади. Куёв Дилфузага бриллиант сирға, олтин узук ҳадя қилганида ҳамма қарсак чалиб юборди. Насиба куёв томондан келган йигитлар орасида турган Мурод Воҳидовични ташқарига чиқишганидан кейингина кўрди. Доим халатда юргани учунми Насиба эътибор бермаган экан. Бу гал ярашиқли кийиниб олган, сочларини силлиқ тараган, галстук таққан Муроджон унинг кўзига чўгдек кўринди. Бош силкиб салом берди. Муроджон шу ондаёқ унинг ёнига келди.

— Сиз келин томонмисиз? — деди унинг қўлини оҳиста сиқиб. Насиба индамай бош силкиди. — Мен куёв томонман. Демак, куда эканмиз. — Муроджон кулиб қўйди.

Йўқ, у кўп ҳам заҳар эмас экан. „Чайка“да шаҳар айланишганида ҳам, „Лаззат“ кафесида ўтиришганида ҳам Насибанинг кўнглини овлашга ҳаракат қилди. Ҳамма ҳамма билан, у Насиба билан.

— Яхшими? — деди Муроджон.

Насиба тушунмади.

— Нима яхшими?

Муроджон келин-куёв томонга имо қилди.

— Шунақа дабдабалар ёқадими сизга?

— Албатта! — Насиба елкасини қисди. — Умрида бир марта бўладиган тўй...

— Менга ёқмайди. — Муроджон жилмайган қўйи илтимос қилди: — Кузатиб қўйсам майлими? Барибир, ҳозир ҳамма тарқаб кетади.

Насиба индамади...

Улар тез-тез кўришиб турадиган бўлишди.

Бир куни икковлари далага чиқишди. Шунчаки айланиб келиш учун. Шаҳар четидаги жамоа хўжалигига қатнайдиган автобусга ўтиришди-ю,

ҳалқа йўлдан ўтгандан кейин дуч келган бекатда тушиб қолишди. Ёз қуёши олис уфқда оловли бир туманлик ичига ботиб борарди, Муроджон қуёшга тикилганча чуқур ўйга толган эди. Унинг шу ўтириши Насибага нима учундир ғамгин кўриниб кетди.

— Нимани ўйлаяпсиз? — деди унинг елкасига кафтини қўйиб.

— Ўйлаётганим йўқ. Орзу қиялман, — деди Муроджон ботиб бораётган қуёшдан кўз узмай. — Тўйдан кейин иккаламиз денгиз бўйига борсак. Майли, қайси денгиз бўлса ҳам... Ой чиқиб турган бўлса. Иккаламиз қирғоқда шундоқ ўтириб, ойдинда товланиб турган денгизни томоша қилсак...

Насибанинг юраги қувончдан орзиқиб кетди. Ширин жилмайиб, унинг елкасига бош қўйди.

Кейинчалик у ўша — Муроджон айтган манзарани кўп ўйлайдиган бўлди. Умрида денгизни кўрмаган эди. Аммо энди шовуллаб турган денгиз кўз ўнгига аниқ келадиган бўлди. Ана, тип-тиниқ тўлин ой нурида денгиз ойнадек ярақлаб турибди. Тўлқинлар шовуллаб қирғоққа урилади, даҳшатли гувуллаб сурон солади. Аммо у кўрқмайди. Унинг ёнида Муроджон бор. У Муроджоннинг кўксига бошини қўйиб ўтиради. Муроджоннинг юраги бир меъёрда гурс-гурс уради. Насибани аллалагандек бўлади.

Турмушга чиқаётган қизнинг орзусидек афсонавий нарса бўлмайди. Назарида, тўй ўтиши билан ўзга бир оламга кириб қоладигандек, худди бир сайёрадан бошқа сайёрага учиб кетаётгандек туюлади. Насибани ҳам шу олам асир этганди. Агар ўзи ойисига шипшитиб қўймаганида, Муроджон юборган совчилар дадасига ёқмаслиги тайин эди. Аввало, Муроджоннинг отаси йўқлиги қиз томонга унчалик маъқул келмади. Қолаверса,

Насиба беш ўгил орасида ёлғиз эди. Дадаси қизига ўзгача меҳр қўйган. Кўп йиллардан буён адвокат бўлиб ишлайди. Топганини битта қизидан аярмиди? Куёв томоннинг қўли қисқароқ экан. Куёв бир ўзи ишласа, тагин укаси, синглиси бўлса... Насиба бунисини ҳам ўз зиммасига олди. Бир куни гап орасида Муроджоннинг кўнглини оғритмайдиган қилиб қистириб кетди:

— Дадамлар жуда қизиқлар-да, Муроджон ака. Сен ёлғиз қизимсан, дейдилар. Мендан орзу-ҳаваслари кўп эмиш. Эсингиздами, Дилфузанинг тўйи зўр бўлувди-а?

Муроджон уни юпатди:

— Кўнглингиз тўқ бўлсин. Мен уялтириб қўймайман.

Чиндан ҳам Насибанинг дадаси куёв томондан хурсанд бўлди. Насиба Дилфузага ҳавас қилган эди. Худди ўша „Чайка“да сайр қилишди, худди ўша „Лаззат“ кафесига киришди. Чиқиб келишётганида у Муроджоннинг қулоғига шипшиди.

— Яхшими?

— Нима? — деди Муроджон.

— Мана шунақа дабдабалар ёқадими сизга?

Муроджон жилмайиб, унинг белидан кучди.

— Қанақа бўларкан! — деди Насиба бармоғи билан пўписи қилиб.

Тўй ниҳоятда хушчақчақ ўтди. Муроджон билан бирга ишлайдиган Ислон ака деган пак-пакана одам бор экан. Шу киши тамадаликни айниқса болади. Шунақа қизиқ гаплар айтдики, тўйга ўз-ўзидан файз қўниб, ҳамманинг қулфдили очилиб кетди. Аммо Насиба ўзга оламга — сирли оламга кириб қолгани йўқ. Ҳаёт ўз йўлида давом этарди. Муроджон ҳар куни ишга отланади. Насиба нонушта тайёрлайди, қўлига дазмолланган рўмолча тутати, кейин қайниси билан қайнсинг-

лиси мактабга кетади. Ундан кейин қайнонасининг чой-нонини тайёрлаб беради-да, ўзи ҳам ишга жўнайди. Кунлар худди муттасил айланаётган глобусга ўхшайди. Ҳар куни ўша манзара...

Энг ёмони бу эмас. Энг ёмони шуки, Муроджон аиниди. Насиба буни дарров сездди. Тўйдан кейин икки ҳафта ўтмай, навбатчи эдим, деб кеч келди. Кейин ҳафтада икки мартадан „навбатчилик“ қиладиган бўлди. Бора-бора кунора ярим кеча қилиб келадиган одат чиқарди. Насиба гапирса, тескари қарайди. „Ишим кўп, нима қилай?“ дейди. Авалига Насиба тўй ташвишлари билан чарчагандир, деб ўйлаганди. Йўқ, бу ерда бир сир бор. Муроджон биринчи марта навбатчиликни баҳона қилгандаёқ Насибанинг кўз ўнгига қилпанглаб турган Марзия келган, юраги жизиллаб кетган эди. Кейин шубҳалари янаям кучайди. Бир куни қайнонасига секин гап очган эди, насиҳат эшитди: „Эркак киши тирикчилик деб юради-да, болам, юрагингизни кенг қилинг“, деб юпатди.

Тирикчилик эмиш. Нима етишмайди! Рўзғори бут бўлса, ҳамма нарса етарли бўлса, тагин нима керак? Йўқ, бошқа гап бор. У киши айшини қилиб юрадилар, Насиба шўппайиб уйда ўтиради. Мана, ҳозир ҳам... Нима, ердан чиққанми?!

Унинг хўрлиги келди. Тагин денгиз эмиш. Ойдин кечалар эмиш!

У ўрнидан туриб кетди. Дераза олдига келди. Ташқари қоронғи бўлиб кетган, кўчадан ора-чора машиналар гувуллаб ўтиб қоларди. Нима қилсин? Уйига борсинми? Жуда яхши бўлади-да! Муроджон келсаки, уйда Насиба йўқ. Ҳа, зир югуриб қолмас экан-а! Ўшанда билади саёқ юриш қанақа бўлишини!

У беихтиёр тошойна рўпарасига келди. Ойнадан қийғоч қошлари чимирилган, сурма тортилган

кўзларида эҳтирос яширинган тиниқ чехрали қиз қараб турарди. У ўзининг аксига ўзи бир зум тикилиб турди-да, сочини чаққон турмаклади. Қавиб тикилган нейлон халатини ечиб, атлас кўйлак кийди. Ҳозир айна вақти-да! Қайнонаси йўқ, биров йўлини тўсмайди. У айвонга ўтиб, ҳовлига тушди. Айвон пештоқидаги лампочка ёруғида ҳовлидаги атиргуллар сокин, хаёлий товланиб турарди.

У тез-тез юриб, дарвоза олдига келди. Бу хонадондан бир умрга чиқиб кетаётгандек, хўрсиниб эшикни очди. Ташқарига чиқди-ю, уйига боролмаслигини дафъатан тушунди. Йўқ, дадаси дарров сезади. Бемаҳалда борганидан тушунади. Тўй аниқ бўлганида, олдига ўтқазиб қўйиб, лўндагина қилиб тушунтирган эди. „Ўзинг хоҳлаб қиялпсан шу ишни, билиб қўй, тўйдан кейин майда-чуйда гапларни кўтариб келадиган бўлсанг, дилингни сиёҳ қилиб қўяман“.

Ўша сўзлар қулоғи остида тагин жаранглагандек бўлди-ю, бир зум тўхтаб қолди. Лекин шу ондаёқ бошқа бир фикрдан кўнгли ёришиб кетди. Ишхонасига боради! Қани, кўрсин-чи, қанақа навбатчилик қилаётган экан Мурод Воҳидович! Ким уни ҳар куни ярим кечагача олиб ўтирар экан. Бошлиқларими ёки анови кўк кўз Марзиями?

У дуч келган машинага қўлини кўтарди. Оппоқ „Жигули“ анча нарига ўтиб тўхтади.

— Бешинчи касалхонага! — деди Насиба орқа ўриндиққа ўтириб.

Ўрта ёшлардаги киши бир зум иккиланиб турди-да, индамай йўлга тушди.

Насиба бунақа пайтда касалхонага кириш қийинлигини биларди. Йўл-йўлакай қоровулга нима баҳона қилишни ўйлаб борди. Лекин унинг омади чопдими, буёқдан қоровулхонага кириши билан у ёқдан „Тез ёрдам“ машинаси чироғини лопилла-

тиб келиб қолди. Қоровул чол оқсоқланиб бориб панжарали дарвозани очгунча, Насиба лип этиб ичкарига кириб олди. Ҳатто кинолардаги сингари чаққонлик қилгани учун қувониб ҳам қўйди. Ана, ўша биринчи қават, терапия бўлими. У ойнабанд эшикни очиб, ёп-ёруғ айвонга кирди. Вестибюль кимсасиз, чекка-чеккадаги скамейкалар бўш эди. Насиба юраги гупиллаб урганча тўхтаб қолди. Ҳозир худди ўша Марзияга дуч келса нима бўлади?

У энди йўлак томон юрган эди, оқ халат кийган нотаниш қиз ичкаридан югуриб чиқди.

— Ким керак сизга? — деди қошини чимириб. — Ҳозир „отбой“ бўлади.

— Навбатчи врачни чақиринг. — Насиба атайлаб Муроджоннинг отини айтмади.

Ҳамшира қиз унга бошдан-оёқ яна бир қараб чиқди-да, ичкари кириб кетди. Насиба ҳарчанд бепарво бўлишга уринмасин, яхши иш қилмаганини энди тушунди. Ўзидан-ўзи ижирғана бошлади. Нима кераги бор эди шу ёққа келиб? Муроджон нега келдинг деса, нимани баҳона қилади? Сизни соғиниб келдим, дейдими?

Йўлакдаги эшиклардан бири шарақлаб очилди. Насиба шу ёққа қараб пилдираб келаётган оқ халатли пакана кишини кўриб эсанкираб қолди. Бу — уларнинг тўйида косагуллик қилган худди ўша Ислон ака эди.

У яқин келиб саломлашди.

— Ҳа, келин? — деди қандайдир қуруқ оҳангда. — Куёвни излаб кепсиз-да!

Насиба жуда ҳижолатли аҳволда қолди.

— Шундоқ ўтиб кетаётувдим, — деди овози зўрға чиқиб. — Муроджон акам, навбатчиман, дегандилар.

— Муроджон акангиз навбатчи эмас! — деди Ислон ака унинг гапини бўлиб.

Насиба ярқ этиб қаради.

— Кеча... — деди тутилиб.

— Кечаям навбатчи бўлганмас! — Ислом ака тагин унинг гапини кесди. Насибага бу одамнинг гапидан кўра, сўзлаш оҳанги оғир ботди.

— Кечирасиз, — деди киноя билан. — Бўлмаса сиз биларсиз қаёқда эканликларини?

— Биламан! Хоҳласангиз, оборишим мумкин.

— Майли, мен ҳам билиб қўйсам зарар қилмас.

— Ҳовлига чиқиб туринг. Мен ҳозир... — Ислом ака шундай деди-ю, ўзининг паканалиги учун ер айбдордек қарс-қурс юрганча ичкари кириб кетди.

Насиба ҳовлига тушди. Қандайдир мавҳум ўйлардан кўнгли бўм-бўш бўлиб, секин-секин дарвоза томонга юра бошлади. Қизиқ, бу нимаси? Нега бу одам у билан бунақа гаплашади? Ўтказиб қўйгани борми?

Унинг орқасидан келган машина ғийқиллаб тўхтади.

— Чиқинг, келин!

У Ислом аканинг овозини таниб, бурилиб қаради. Тўрт-беш қадам нарида сутранг микроавтобус тўхтаган. Ислом ака автобус эшигини қия очиб, бошини чиқариб турарди. Насиба иккиланиб машинага чиқди.

Шу ондаёқ димоғига дори ҳиди урилди. Машина ўртасига оқ чойшаб ёпилган йиғма каравот ўрнатилган экан. Насиба шундоққина эшик олдидаги ихчам ўриндиққа ўтирди. Ислом ака машинанинг нариги биқинидаги ўриндиққа чўкди.

— Қаёққа борамиз ўзи? — деди Насиба унга тезгина қараб олиб.

— Ўзингиз айтдингиз-ку! Мурод Воҳидовичнинг олдида, — Ислом ака шофёр ўтирган кабина томонга энгашди. — Кетдик.

Шундагина Насиба шофёр кабинасининг деворида туйнукча борлигини кўрди.

Машина бир силкинди-ю, шиддат билан юриб кетди. У рўпарасидаги Ислом акага шубҳаланиб қараб қўйди. Ислом ака ўриндиқ ёнидаги тутқични ушлаганча кўзини лўқ қилиб ўтирар, шифтдаги чироқнинг хира ёруғида юзидаги ифодани пайқаш қийин эди. Насиба беихтиёр кўзини олиб қочди. Деразадан ташқарига қаради. Машина чироқлар маржони ловиллаб ётган кўчадан елиб борарди. Анча юришди. Ислом ака ҳамон миқ этмай ўтирар, Насиба унинг ўзига тикилиб бораётганини билар, шунинг учун атайлаб кўчадан кўз узмасди.

Бир маҳал шаҳар чеккасига чиқиб кетишаётганини кўрдию, хавотирга тушиб қолди. Ана, Қўйлиқ бозорининг дарвозаси. Нарёғи далалар... Ана, қоп-қоронғи дала йўлига бурилишди.

Насиба, юраги гурсиллаб урганча ўрнидан туриб кетди.

— Менга қаранг, қаёққа кетяпмиз ўзи? — деди таҳдид билан. — Тўхтатинг!

Хира чироқ ёруғида Ислом ака кинояли кулиб қўйгандек бўлди.

— Мана, етдик... Ҳозир.

Машина гийқиллаб тормоз берди. Насиба эшик тутқичини силтаб очиб юборди. Шу ондаёқ ичкарига тўзон ёпирилиб кирди. Ерга сакраб тушди-ю, оёқ кийими тўпиғигача тупроққа ботиб кетди. Ислом ака эшикдан бошини чиқариб, қоронғи бўшлиққа қараб қичқирди:

— Машинани бир соатдан кейин юбораман!

Машина орқаси билан тисарилиб бора-бора катта йўлга бурилди.

Насиба қоп-қоронғи зулматда, тупроқ кўчанинг қоқ ўртасида гаранг бўлганича туриб қолди.

Ваҳима ичида атрофга аланглади-ю, йигирма қадамча наридаги чироққа кўзи тушди. Ёнгоқ шохига каттакон лампочка илиб қўйилган, унинг атрофида парвоналар муттасил айланарди.

Шундагина у йўлнинг ўша томонида девори чала тикланган яккам-дуккам уйлар борлигини пайқади. Улар қоронғида қандайдир сирли, ваҳимали туюларди. Насиба лампочка остида аллакимнинг шарпасини кўрди. Бошига қийиқчани чамбарак қилиб боғлаб олган, майкачан одам бир қўлида фишт қолипни ушлаганча шу томонга қараб турарди. У бир зум тикилиб турди-да, қичқириб юборди:

— Наси!

Насиба эрининг товушини таний олмади. Бу товушда ҳам ҳайрат, ҳам қўрқувга ўхшаш оҳанг бор эди.

Муроджон қолипни ерга улоқтирганча шу томонга югурди. Ўн қадамча югургандан кейин қаттиқ ҳатлади. Насиба ўртада ариқ борлигини энди идрок этди.

Муроджон югуриб келиб, қўлини олға чўзди.

Чамаси, Насибанинг елкасидан кучмоқчи бўлди-ю, қўли лойлиги учун тегмади. Насиба эрини ҳеч қачон бунақа аҳволда кўрмаган эди. Қизил қийиқча билан бошини боғлаб олган, эски майкали, почаси қайтарилган шими лой, яланг оёқларида балчиқ қотиб қолган эди.

— Тинчликми? — деди Муроджон унинг кўзига тикилиб. Кейин анча хотиржам овозда сўради: — Ким опкелди. Ислон аками?

Насиба ҳамон ҳайкалдек қотиб турар, рўпарасидаги мана шу одам, лойга беланган мана шу киши эри эканига — Муроджон акаси эканига ҳеч ишонгиси келмасди. Муроджон унинг кўнглида кечаётган гапларни пайқади.

— Юринг, — деди қандайдир сокин овозда. — Машина бир соатдан кейин келса, битириб қўй. Лойим қотиб қолади.

У Насибани эргаштириб ариқ устига ўрнатилган тахта „якка чўп“дан олиб ўтди. Насиба шуурсиз бир тарзда ёнғоқ тагига келди. Дарахт шохига илинган лампочка атрофида катта-кичик парвоналар ҳамон муттасил айланарди. Майдонча кафтдек теп-текис бўлиб кетган, нарироқда қуриган гиштлар девор қилиб тахлаб қўйилган. Қутидаги шоколаддек тартиб билан қўйилган хом гиштлар чироқ ёруғида совуқ ялтираб турарди.

— Оз қолди. — Муроджон бир чеккада турган уюмдан кафти билан қолипга қум сепди. Кейин уста доиракашлардек қолипни айлантириб-айлантириб тўкди. Тез-тез юрганча берироқдаги гумбаздек лой олдига келди. Чўнқайиб ўтириб олди-да, лойдан зувала ясаб, қолипга урди. Қолипдан отилиб чиққан лой парчалари майкасига, пешонасига сачраганига парво қилмади. Ортиқча лойни сидириб ташлади-да, қолипни даст кўтарди. Икки елкасининг бўйни билан туташган ерида чуқурча пайдо бўлиб, яланг оёқ товонлари билан ерни гурс-гурс урганча югургилаб борди-да, қолипни бояги гиштлар сафига элтди. Пақ этган товуш эшитилди. У қолипни кўтарган эди, гиштлар сафига яна тўрттаси қўшилди.

Насибанинг тили энди калимага келди:

— Тузук, бунақа хунарингиз ҳам бор экан.

Муроджон қолипни қумга қорар экан, шу томонга қараб жилмайиб қўйди:

— Йигит кишига қирқ хунар ҳам оз... — Шундай деди-ю, яна чўнқайиб, лой зувала қила бошлади.

Насиба майдонча ўртасида ҳамон қаққайиб тураркан, бирдан ҳаммасини тушунди. У ҳали эри-

ни кўргандаёқ ниманидир пайқагандай бўлганди... Энди ҳаммасининг тагига етди. Муроджон нима учун ўзгариб қолганини ҳам, нега ҳар куни „набатчи“ бўлишини, нима учун ярим кечада бурнидан тортса йиқилгудек бўлиб боришини — ҳаммасини тушунди. Нима учун Ислон ака ўзига бундай муомала қилганини, нима учун бу ерга олиб келиб бир оғиз сўз айтмай ташлаб кетганини... Бу билан нима демоқчи эканлигини — ҳаммасини!

„Мана, келинпошша! Эрингнинг аҳволини кўриб қўй! Сени деб, сенинг орзу-ҳавасларинг деб эринг шу ҳунарни қияпти“. Йўқ, Ислон ака буни айтгани йўқ. Аммо...

Қандоқ уят! Қандоқ шармандалик! Хўш, бўлмаса нима қилсин? Ўғрилиқ қилсинми? Юз эллик сўм маош билан беш минг сўмлик тўй қилган одам нима қилсин?

Орзу-ҳавас эмиш! Умрида бир марта бўладиган тўй эмиш!

Насиба боши ғувуллаб бораётганини, кўнгли беҳузур бўлиб кетаётганини ҳис этар, қулоғи остида ҳамон қолипнинг ора-чора ерга пақ-пақ урилгани эшитилиб турарди. Гўё ер юзида шундан бошқа садо йўқдек, шундан бошқа оҳанг қуриб қолгандек.

У оёқларини судрагудек бўлиб борди-да, ёнғоқнинг гадир-будур танасига суянди. Шунда шамол турдими ё ўзининг шуури тиниқлашдими, ёнғоқ шоҳларининг шовуллаши эшитила бошлади. У кўзларини юмди. Негадир тасаввурида яна ўша денгиз шовуллашиб жонланди. Ўша ойдин кеча, ўша денгиз, ўша тўлқинлар... Соҳилда Муроджон билан ўтиришибди.

Насиба сесканиб кўзини очди. Йўқ, энди улар денгиз бўйига боришмайди. Ойдин кечада соҳилда ўтиришмайди. Мабодо, боришганида ҳам, беадад

денгиз сатҳида ой нури ярақлаб турганида ҳам энди бу бошқа денгиз бўлади. Ой ҳам бошқа бўлади. Тўлқинлар ҳам, ҳатто Мурод акаси ҳам. Энди унинг юраги бир текис гурсиллаб уриб, Насибани аллаламайди.

Улар анча нарсага эга бўлишди. Тўй қилишди, ота-онаси хоҳлаганича, Насиба истаганча орзу-ҳавас кўришди. Ҳаммасини таомилдагидек, „қарсбадабанг“ қилишди. Ҳаммасини! Бир нарсани унутиб қолдиришди. Қуёшнинг ўлчови бўладими! Нурнинг вазни-чи? Бахтнинг тарозиси-чи?

Денгиз эмиш. Ойдин кечалар эмиш?! Ана, лойга қўшилиб қолипга тушяпти. Қанча кўп тушса, қарзи шунча камаяди!

Насибанинг кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди. У ёнғоқнинг ғадир-будир танасига юзини босганча ўкраб юборди.

Бир маҳал Муроджон лойли кафти билан унинг сочини силай бошлади.

— Наси! Нима бўлди сизга, Наси? — деди овози титраб.

Насиба кескин бурилди-ю, эрининг лой ёпишган, зах анқиб турган елкасига бошини ташлаганча, унсиз йиғлар эди.

М У Н Д А Р И Ж А

Одам овози	3
Узун кечалар	15
Нурли ҳалқачалар	40
Уч хил одам	54
Умр савдоси	66
Дард	82
Нимадир бўлди	93
Бахт	106
Улоқ	114
Ҳуркитилган туш	120
Урушнинг сўнгги қурбони	126
Муҳаббат	136
Хаёлларга бўламан тутқун	148
Оқ булут, оппоқ булут	163
Қуёш тарозиси	177

**84(5Ў)6
Х 79**

Ҳошимов, Ўткир.
Ҳикоялар [Матн] /Ў. Ҳошимов. 3- наشري —
Тошкент: „О‘qituvchi“ НМИУ, 2018. — 192 б.

ISBN 978-9943-22-290-8

**УЎК: 821.512.133 — 32
КБК 84(5Ў)6**

ЎТКИР ҲОШИМОВ

ҲИКОЯЛАР

3- наشري

*„О‘qituvchi“ наشريёт-матбаа ижодий уйи
Тошкент — 2018*

Муҳаррир *С. Ҳўжааҳмедов*
Бадий муҳаррир *Б. Ибрагимов*
Техник муҳаррир *С. Набиева*
Компьютерда саҳифаловчи *Ў. Қурбонова*
Мусаҳҳиҳ *М. Мирсаликов*

Наشريёт лицензияси АИ № 291. 04.11.2016. Оригинал-макетдан
босишга рухсат этилди 22.05.2018. Бичими 84×108^{1/32}. Кегли 11
шпонли. Таймс гарн. Офсет босма усулида босилди.
Офсет қоғози. Шартли б. т. 10,08. Ҳисоб-наشريёт т. 7,12.
Иккинчи завод 10 000 нусхада босилди.
Буюртма №44-18А

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
„О‘qituvchi“ наشريёт-матбаа ижодий уйи. Тошкент — 206.
Юнусобод тумани, Янгишаҳар кўчаси, 1- уй.
Шартнома № 121-18.

Ўзбекистон халқ ёзувчиси
Ўткир Хошимов асарлари алла-
қачон миллионлаб китобхонлар-
нинг маънавий мулкига айланиб
улгурган. Ёзувчининг асарларида
Инсон қисмати, унинг дарди,
қувонч ва изтироблари ақс этган-
лигини кўришимиз мумкин.

Ўзбек ҳикоянавислиги ри-
вожига салмоқли ҳисса қўшган
ёзувчининг энг сара ҳикоялари
жамланган мазкур китоб шуб-
ҳасиз қўплаб ўқувчиларни бефарқ
қолдирмайди деган умидамиз.

© „O'qituvchi“ NMIU
100206, Toshkent sh.,
Yangishahar ko'chasi, 1,
Tel.: (+99871) 224-04-12,
E-mail: info@oqituvchi.uz,
Web-site: www.oqituvchi.uz

ISBN978-9943-22-290-8

9 789943 222908